

Knack

Historia

BELGIË

40-45

Knack
Historia

BELGIË 1940-1945

KNACK HISTORIA

1940-1945

07 MEI 2015

€ 14,95

BELGIË ISSN: 0772-3210 P509557

0 1504 >

5 1414286 236223

US National Archives

Parade voor Adolf Hitler. Brussel,
Koninklijk Paleis, 24 juli 1940.

Onder redactie van

Bruno De Wever, Helen Grevers

Rudi Van Doorslaer, Jan Julia Zurné

OORLOG EN GESCHIEDENIS

De herdenking van de honderdste verjaardag van het begin van de Eerste Wereldoorlog is nog volop aan de gang. Toch vraagt *Knack Historia* in dit nummer aandacht voor de Tweede Wereldoorlog. Daar zijn deze maand twee goede redenen voor. Enerzijds is het precies 75 jaar geleden dat nazi-Duitsland ons land binnenviel. Anderzijds eindigde de Tweede Wereldoorlog op het Europese continent deze maand 70 jaar geleden met de Duitse overgave.

De Eerste Wereldoorlog trok een streep onder de wereldorde zoals die tot op dat moment bestond. Maar de Tweede Wereldoorlog had onmiskenbaar een grotere invloed op de samenleving waarin we vandaag leven. Dat heeft er niet alleen mee te maken dat de herinnering aan de gruwel verser in het geheugen ligt. De Tweede Wereldoorlog was ook een oorlog die niet alleen op het slagveld werd uitgevochten maar ook in de geesten van de mensen.

Dat is alvast de conclusie van de auteurs van deze *Knack Historia*. Die is het resultaat van de intense samenwerking tussen het Studiecentrum Oorlog en Maatschappij (CegeSoma) en het Instituut voor Publieksgeschiedenis van de Universiteit Gent. Onder redactie van Bruno De Wever, Helen Grevers, Rudi Van Doorslaer en Jan Julia Zurné presenteren tal van tophistorici de resultaten van hun onderzoek aan een breed publiek.

Dit nummer gaat over België en de Tweede Wereldoorlog en er is bewust voor dat kleine, hier cursief gedrukte woordje gekozen. Het kader is ruimer getrokken en de focus ligt niet uitsluitend op het militaire en politieke verhaal. Uiteindelijk tekende de bezetting in de eerste plaats het leven van alledag. Dit nummer beschrijft hoe zowel de bezetters als de inwoners van het bezette land daarmee omgingen. De bezette Belgen werden geleidelijk steeds meer in de tang genomen door een toenemende controle op hun doen en laten, voedselschaarste en de gevaarlijke, verplichte tewerkstelling in Duitsland.

Toch kan deze oorlog niet los worden gezien van wat eraan voorafging en wat erop volgde. De democratie stond in de jaren 1930 ook in België onder druk. Dat verklaart mee waarom zo veel Belgen aanvankelijk mee stapten in de Nieuwe Orde – tot het failliet van het nationaalsocialisme midden 1942 geleidelijk duidelijk werd. In 1944 al sloten werkgemers en werknemers een sociaal pact, dat de sociale verhoudingen in het naoorlogse België zou bepalen. De liberale democratie zou in het vervolg van de 20e eeuw de toon zetten.

Dit nummer is ook de verdienste van historica en coördinatrice Petra Gunst en haar medewerkster Rémonde Panis, die het unieke beeldmateriaal bij elkaar zochten.

Hubert van Humbeeck

BELGIË EN DE TWEEDE WERELDOORLOG

VOORBIJ ZWART EN WIT

Een publicatie over de Tweede Wereldoorlog midden in het herdenkingsgeweld over de Eerste Wereldoorlog? Daar is best een goede reden voor, want ook de tweede wereldbrand is aan een verjaardag toe. Het is precies 75 jaar geleden dat België voor een tweede keer door Duitsland werd bezet. Belangrijker dan de getallensymboliek is het feit dat onze hedendaagse maatschappij nog steeds de sporen draagt van deze oorlog. De gevolgen ervan zijn voor de wereldgeschiedenis minstens zo belangrijk geweest als die van de Grote Oorlog, hoewel specialisten er lang niet altijd zo over hebben gedacht.

Ook voor de geschiedenis van ons land kan de bezetting in 1940-1944 wellicht belangrijker worden genoemd. Dat is de reden waarom historici zich op regelmatige tijdstippen aan een nieuwe synthese van België in de Tweede Wereldoorlog wagen. Tussen 1973 en 1990 verscheen de tiendelige reeks *België in de Tweede Wereldoorlog*, waarin talloze facetten van de bezetting in België aan de orde kwamen. Etienne Verhoeyen publiceerde in 1993 *België bezet, 1940-1944. Een synthese* en in 2004 bundelde Mark Van den Wijngaert diverse bijdragen van specialisten tot een nieuw overzichtswerk in *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*.

Het wijst erop hoezeer deze geschiedenis nooit ten einde is en iedere generatie steeds opnieuw andere visies ontwikkelt over dezelfde gebeurtenissen. De nog steeds verder gaande ontsluiting van bronnen uit deze periode stimuleert mede deze nieuwe inzichten. De bedoeling van de redactie van *België en de Tweede Wereldoorlog* bestond erin om een zo divers en globaal mogelijk overzicht te bezorgen. Dit magazine wil een breed publiek aanspreken. Want opvallend genoeg bestaat er over deze periode nog altijd geen overzichtswerk geschreven door academische historici voor een breder publiek. In een heldere taal en structuur, rijk geïllustreerd en in de stijl van een magazine, maar zonder enige versimpeling, krijgt de lezer informatie van hoog niveau. Zoals het publieksgeschiedenis betaamt, steunt de inhoud op de actueelste stand van het onderzoek. De auteurs zijn stuk voor stuk specialisten die fundamenteel onderzoek hebben verricht over het onderwerp waarover ze schrijven. Ook de illustraties zijn de vrucht van intens onderzoek in de archieven. De lezer krijgt onbekende beelden te zien die de teksten ondersteunen en verrijken.

Een synthese met nieuwe accenten

Drie uitgangspunten staan in deze synthese voorop. Vooreerst streven we een sociaalhistorische benadering na. Dat betekent dat we met meer dan gebruikelijke aandacht kijken naar de houdingen en ervaringen van ‘gewone’ burgers tijdens de bezetting. Zo wordt steeds opnieuw de vraag gesteld welke invloed de bezetting heeft op het dagelijks leven. Door zijn uitgesproken ideologische dimensie is de Tweede Wereldoorlog een totale oorlog zonder voorga. Het is bijgevolg logisch dat deze *Knack Historia* naast de militaire gebeurtenissen ook aandacht besteedt aan de meest diverse aspecten van het maatschappelijk leven in het bezette land. Welk effect heeft de gespannen toestand in het land op de Belgen? Hoe wordt er binnen een gezin omgegaan met schaarste en armoede, in het bijzonder met de voedseltekorten? Wat betekenen de strenge opgelegde regels concreet voor de bevolking? En laat de bezetter nog enige ruimte voor ontspanning, en zo ja, op welke manier komt dat tot uiting? Maar ook wat de bezetter betreft gaat deze uitgave de complexiteit van zijn optreden niet uit de weg.

Verder tillen we België uit zijn kunstmatig nationaal isolement. De scoop blijft België, maar daar waar mogelijk krijgen de gestelde vragen een transnationale dimensie. Zo wordt bij de behandeling

van diverse aspecten van de bezetting nagegaan in hoeverre de nazi-ideologie daarop gewogen heeft en wat vergelijkingen met het buitenland ons daarover vertellen. Zo wordt, wanneer de Tweede Wereldoorlog centraal staat, zelden of nooit aandacht besteed aan de koloniale dimensie. Dit magazine doet dit nadrukkelijk wel. Daarom kreeg het de titel mee *België en de Tweede Wereldoorlog* en niet *in of tijdens de Tweede Wereldoorlog*.

Ten slotte wil deze uitgave ook het tijds kader 1940-1945 daar waar het kan doorbreken. De Tweede Wereldoorlog mag niet worden geïsoleerd en de auteurs proberen bij de behandeling van hun onderwerpen inzicht te bieden in een bredere periode. Dat gebeurt door te verwijzen naar de voor- en naoorlogse periode met betrekking tot personen, plaatsen, objecten, documenten enz. De ‘korte 20^e eeuw’ wordt in het verhaal gebracht en niet zelden maken de auteurs vergelijkingen met de Eerste Wereldoorlog. Zo besteedt deze synthese ook ruime aandacht aan de bevrijding en de periode die daarop volgt. De bestraffing van collaboratie is het onvermijdelijke gevolg van de bezetting. Schuld en boete vormen een onafscheidelijk onderdeel van de Belgische oorlogsherinnering, iets wat vandaag de dag nog altijd zichtbaar is.

Ook de vorm van deze publicatie is bijzonder. Vooreerst, door de grote aandacht die uitgaat naar de illustraties. Het blijft verbazen hoe krachtig het beeld wel is en wat het op enkele vierkante centimeter kan vertellen. Maar al evenzeer kan het beeld ook een valstrik zijn. De informatie die erin vervat zit, moet even kritisch worden bekeken als een document of object. Telkens dringt de vraag zich op: wie heeft dit beeld geschoten, waar en met welke bedoeling?

In plaats van met lange stukken tekst wordt er gewerkt met 20 thema’s en daarbij horende topics. Deze thema’s zijn: de inval, koning en regering, de bezetter, bestuur en aanpassing, voedsel, propaganda, kerk en geloof, de collaboratie, steden en gemeenten, economie, exploitatie en arbeid, de Jodenvervolg, het verzet, onderwijs, cultuur en ontspanning, repressie en terreur, het oorlogsgeweld, de kolonie, de bevrijding, de bestraffing en ten slotte de herinnering. Telkens leidt een tekst waarin vooral vragen worden gesteld de thematiek in. Dan volgen de topics die het betreffende onderwerp behandelen vanuit heel diverse invalshoeken, maar met de drie hierboven vermelde gemeenschappelijke uitgangspunten als verbindend gegeven. Deze topics kunnen opgebouwd zijn aan de hand van personen, plaatsen, archiefstukken, egodocumenten, afbeeldingen, voorwerpen of gebeurtenissen. Zo wordt een aantrekkelijk mozaïek geconstrueerd dat de oorlogsgeschiedenis minder abstract maakt. Ieder thema sluit af met een meer klassieke synthese die de ‘losse eindjes’ van de topics aan elkaar knoopt.

Vele tinten grijs

Wat komt er nu uit dit nieuwe overzicht tevoorschijn? De gemeenschappelijke noemer in de twintig thema’s van deze *Knack Historia* is de vraag hoe zowel de bezetter als de bezette Belgen omgaan met deze totale oorlog. Daaruit blijkt dat dit geen zwart-witverhaal is, veeleer een verhaal in vele grijstinten. Er bestaat een breed scala aan mogelijkheden om zich te verhouden tot de nieuwe situatie. Deze mogelijkheden tonen aan dat oorlog zo veel meer aspecten heeft dan de strijd tussen collaboratie en verzet.

De grijstinten slaan niet alleen op de houding van Belgen ten opzichte van de bezetter. Ook de interne verhoudingen en attitudes van zowel de bezetter als de Belgische overheden zijn complex. Zo is de militaire bezetter een veelkoppig monster dat bestaat uit een conglomeraat aan diensten. Die diensten beantwoorden zeker niet allemaal aan een eenvormig, strikt hiërarchisch en efficiënt geleid nazi-model. Tussen militairen en nazipartijmensen, maar ook in de schoot van de militairen zelf, is er geen eenheid van visie. De enen willen vooral een pragmatische economische exploitatie laten primeren, de anderen hebben een ideologisch gestuurde agenda die de vestiging van een Groot-Duits Rijk op basis van raciale superioriteit vooropstelt. Daardoor komen Brussel en Berlijn in elkaars vaarwater. Zo wordt de judeocide door Berlijn gestuurd en bevorderen die brutale deportaties de politieke en economische slagkracht van de militairen in Brussel niet. Dit betekent echter niet dat vele militairen niet enthousiast meewerken aan de vervolging van Joden. Nog duidelijker wordt dit belangenconflict bij de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland in de herfst van 1942. Ook die maatregel wordt door Berlijn aan Brussel opgelegd. Het militaire bestuur verliest er wetens de slag om de ziel van het bezette land. Verzet, en zeker gewapend verzet, wordt met een ijzeren vuist onderdrukt. Anderzijds beschrijft deze publicatie hoe ‘liberaal’ het militaire bestuur wel omspringt met de culturele diversiteit in het bezette land en hoezeer het de kerk ontziet.

Dit veelsporenbeleid is ook logisch en stoelt op de zwakte van de bezetter en de tegenstellingen in de schoot van Hitlers Derde Rijk. Vanaf het begin heeft het militaire bestuur geen andere keuze dan de Belgische overheden, weliswaar onder strikte controle, te laten besturen. Tegelijkertijd steunt het de Belgen die willen collaboreren en injecteert het de Belgische diensten met Nieuwe Ordeaanhangers.

Dit alles leidt tot slecht beleid, chaos en uiteindelijk tot een mislukking van het Nieuwe Orde-experiment in bezet België. Wanneer de oorlogskansen in 1942 keren, groeit de afkeer van de bevolking voor de bezetter, die zich met toenemende terreur overeind probeert te houden.

Dezelfde complexiteit vinden we terug bij de Belgische overheden. Steunend op de ervaringen van de Eerste Wereldoorlog en de juridische context geschapen door de Belgische regering en internationale akkoorden, stappen de overheden mee in een proces van toenemende samenwerking met de bezetter. Maar ook een ideologische context is hieraan niet vreemd. De Belgische politieke en economische elite ziet al jaren geen toekomst meer in de democratie en gaat uit van een definitieve overwinning van Hitler op het Europese continent. Ook de koning deelt die mening. De hoogste ambtenaren, maar ook vele magistraten en lokale bestuurders volgen. Zij zien toe hoe het bezette land langzaam maar zeker naar het nazimodel wordt gekneed en hoe economie en bevolking worden geëxploiteerd ten behoeve van de Duitse oorlogvoering.

Deze meegaandheid van de Belgische administratie heeft dramatische gevolgen gehad. In de bijdrage over de Jodenvervolgving wordt dit duidelijk, maar blijkt tegelijkertijd ook hoe sterk de medewerking van bepaalde Belgische autoriteiten kan verschillen. Waar in Antwerpen de overheden zich gewillig opstellen tegenover de vervolging van de Joden, gaan de Brusselse instanties op de rem staan. Dit voorbeeld toont ook aan dat de bezetter wel degelijk ruimte laat voor dergelijk afwijkend gedrag.

Een ommekeer in de houding tegenover de bezetter doet zich midden in de oorlog voor. In het najaar van 1942 keren de Belgische elites zich traag maar gestaag af van een voor de bezetter welwillende invulling van de politiek van het ‘minste kwaad’. De oorlogskansen keren en het failliet van de Nieuwe Orde op vele maatschappelijke terreinen geeft opnieuw zuurstof aan de politieke en sociale democratie. Werkgroepen allerlei, vaak over de traditionele partijgrenzen heen, zetten zich aan het denken over de inrichting van het naoorlogse België. Het meest in het oog springende resultaat daarvan is het Sociaal Pact, afgesloten in 1944 in de clandestiniteit tussen een belangrijk deel van werkgevers en vakbonden.

Voor wie collaboreert of zich verzet tegen de bezetting keert het tij ook in 1942. Voor de eersten kondigt de nederlaag zich aan. Vlaams-nationalisten en rexisten hebben tot dan in de schaduw van het Duitse geweer machtsposities kunnen verwerven, deels gedragen door een groeiende achterban. Vanaf 1942 slinkt hun invloed weer en stevenen ze af op de marginaliteit, zeker in Wallonië. Met de marginaliteit nemen ook de radicaliteit en uitpattingen van geweld toe. De weg ligt nu open voor de nog radicalere pro-Germaanse splintergroepen om hun concurrenten de loef af te steken. Bij het verzet doet zich de omgekeerde beweging voor. In 1942 breekt het uit de cocon van meestal sterk totalitair geïnspireerde belgicistische groepen aan de ene en communisten aan de andere kant. De afkeer die de bevolking heeft van de bezetters en misschien nog meer van degenen die met hen samenwerken, groeit en daarop surft ook het verzet. In 1944 is het verzet massaal geworden en dat gaat in sommige regio’s ook gepaard met toenemend geweld in de vorm van terreur en tegenterreur. Behalve in Leuven en Limburg blijft het georganiseerde verzet in Vlaanderen veeleer zwak in vergelijking met Brussel en Wallonië.

Voor de bevolking is de voortzetting van een normaal leven de belangrijkste opgave. De bezetting beïnvloedt het leven van de mensen diepgaand. De totale oorlog laat zogoed als niemand ongemoeid. Naarmate de bezetting vordert, wordt de bevolking meer en meer in de tang genomen. Burgerrechten worden beknot, vrijheden beperkt en rantsoeneringen allerhande ingevoerd. Voor velen wordt het een dagdagelijkse strijd om voldoende voedsel te bemachtigen. Wie zijn werk verliest, wordt verplicht tewerkgesteld, soms ver van zijn familie in Duitsland. Maar ook in bezet België is de oorlog nooit ver weg: controles, arrestaties en zelfs de geallieerde bombardementen zwengelen de haat voor het bezettingsregime aan. Het is dan ook voor velen de tweede keer in een kwarteeuw dat ze dit moeten ondergaan. En toch zullen de intensiteit van het samenleven en de solidariteit mijlpalen blijven in het leven van deze oorlogsgeneratie, tot vele decennia later.

Aan de andere kant van het Kanaal houdt de regering in ballingschap aan de zijde van de geallieerden de hoop op bevrijding staande. Maar tegelijkertijd wordt er in dit magazine op gewezen hoe België en de geallieerden hun koloniale bevolkingen onder de knoet houden op een wijze die op vele domeinen met de Duitse bezetter vergelijkbaar is. Rassenscheiding en economische exploitatie met dwangarbeid worden tijdens de oorlogsjaren aangescherpt. De reactie ertegen zal een verre voorbode zijn voor de gewelddadige jaren van de onafhankelijkheidsstrijd.

Een blijvend belangrijke erfenis

Zowel internationaal als nationaal overheersen na de Tweede Wereldoorlog vooral de contradicto-
rische evoluties, die daarenboven sterk met de tijd zullen wijzigen. Internationaal domineren twee

imperia de wereld na 1945, de VSA en de USSR. De Tweede Wereldoorlog gaat naadloos over in een Koude Oorlog en voor een aanzienlijk deel van de naties en volkeren blijft 1940-1945 eigenlijk doorlopen tot 1989. Tegelijkertijd groeit in de loop van de naoorlogse decennia de triomf van de liberale democratie. Dit is in belangrijke mate het gevolg van de geallieerde overwinning en de nederlaag van de aslanden. De Verenigde Naties zien het licht, in Europa komt een eenmakingsproces op gang, mensenrechten en oorlogsmisdaden krijgen juridische verankeringen, de afkeer van het totalitaire lijkt meer en meer een definitieve verworvenheid te zijn, de koloniale rijken imploderen gaandeweg. Deze evolutie maakt vanaf de jaren 1970 de doorbraak van de Holocaustherinnering mogelijk, terwijl omgekeerd de steeds dominanter wordende herinnering aan de genocide op de Joden ook het antitotalitaire paradigma versterkt. In de loop van de tweede helft van de 20^e eeuw, en zeker na het einde van de Koude Oorlog, is dit de blijvende internationale betekenis van de Tweede Wereldoorlog geworden. In deze zin is vandaag de invloed van die oorlog op onze hedendaagse maatschappij vele malen groter dan deze van de Grote Oorlog.

Met de bevrijding van België en later de capitulatie van Duitsland zijn de bezetting en oorlogshandelingen in eigen land voorbij. De nasleep van de oorlog bestaat enerzijds uit zeer urgente problemen, zoals de nog altijd gebrekkige voedselvoorziening, nood aan economische wederopbouw en bestraffing van collaborateurs. Daarnaast heeft de bezetting bestaande politieke tegenstellingen op scherp gesteld en zijn er nieuwe conflicten gecreëerd die de toekomst van de Belgische staat in verregaande mate zullen beïnvloeden. Op Belgisch niveau zijn het dus eveneens vooral tegenstellingen die overheersen. Ogenscheinlijk is het democratische bestel van 1945 dat van 1940. Maar niets is minder waar. In de jaren 1930 en sterker nog aan het begin van de oorlogsjaren lijkt de Belgische democratie meer op een vermolmd huis waaruit de politieke en financieel-economische elite is weggevlucht. In de herfst van 1942 komt hierin een fundamentele kentering en die evolutie wordt na de bevrijding doorgetrokken en versterkt. Daarop ent zich de ontwikkeling van een sociale democratie, in de vorm van een groeiend sociaal overleg en een consensus over een sociaal bijgestuurde liberale consumptiemaatschappij. In die zin sluit de Belgische naoorlogse maatschappij aan bij de evolutie in West-Europa en de VSA.

Opmerkelijk is anderzijds dat de oorlogsherinnering in België in de eerste naoorlogse decennia niet aansluit bij deze internationale trend. Een patroon dat zich na de Eerste Wereldoorlog voordoet, herhaalt zich na 1945. Het Belgisch nationalisme kent een korte opleving om daarna, mede gestuwd door de oorlogsherinnering, in Vlaanderen succesvol te worden gecounterd door de Vlaamse beweging en het Vlaams-nationalisme. Vlaanderen neemt in vergelijking met andere door Duitsland bezette landen lange tijd een unieke positie in. De erfenis van de collaboratie blijkt sterker dan die van het verzet. Het belgicistische en communistische verzet, in sterke mate Franstalig, vindt geen aanknopingspunt in het naoorlogse Vlaanderen en de recuperatie van de collaboratie door een rechtse Vlaamsgezinde ‘grondstroom’ doet de rest. Franstalig België kroont zich tot de erfgenaam van het verzet. Pas tijdens de laatste decennia wordt dit beeld langzaam bijgesteld. Franstalig België herontdekt de collaboratie van Rex en Vlaanderen bouwt bewust aan een antifascistisch referentiekader. In die zin vindt België aansluiting bij de internationale Holocaustherinnering. De bouw van het museum Kazerne Dossin in Mechelen, op de plaats waar meer dan 25.000 Joden uit België naar het vernietigingskamp van Auschwitz werden weggevoerd, kan hiervoor model staan. ■

DE REDACTIE

BRUNO DE WEVER

HELEN GREVERS

RUDI VAN DOORSLAER

JAN JULIA ZURNÉ

INSTITUUT VOOR
PUBLIEKSGESCHIEDENIS

BELGIË EN DE TWEEDE WERELDOORLOG

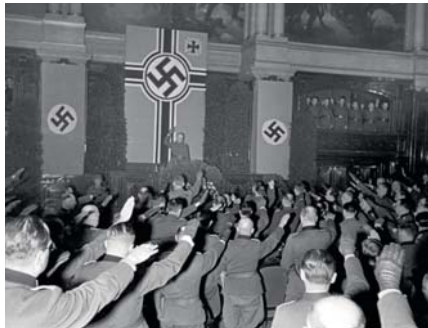
Duitse inval, mei 1940 12-13

INVAL 14-21

KONING EN REGERING 22-29

BEZETTER 30-37

BESTUUR EN AANPASSING 38-45

VOEDING 46-53

PROPAGANDA 54-61

KERK EN GELOOF 62-69

COLLABORATIE 70-77

STEDEN EN GEMEENTEN 78-85

ECONOMIE, ARBEID EN EXPLOITATIE 86-93

BELGIË EN DE TWEEDE WERELDOORLOG

JODENVERVOLGING 94-101

VERZET 102-109

ONDERWIJS 110-117

CULTUUR EN ONTSPANNING 118-125

REPRESSIE EN TERREUR 126-133

OORLOGSGEWELD 134-141

KOLONIE 142-149

BEVRIJDING 150-157

BESTRAFFING 158-165

HERINNERING 166-173

Bevrijding, september 1944. 174-175

Duitse inval, mei 1940.

INVAL

In mei 1940 worden België, Nederland en Luxemburg op achttien dagen tijd onder de voet gelopen door de troepen van het Derde Rijk. Ook de Fransen en Britten, die ons land veel sneller dan in 1914 te hulp snellen, maken geen schijn van kans tegen de bliksemsnelle Duitse opmars. **DOOR TOM SIMOENS & DAVE WARNIER**

**Vous pouvez dormir sur vos deux oreilles !
Ik waak ! ge moogt gerust slapen !**

Satirische kijk op de Belgische onafhankelijkheidspolitiek, die dezelfde nadelen heeft als in 1914. Er zijn geen Franse of Britse troepen op het Belgisch grondgebied wanneer Duitsland aanvalt. Integendeel, om de schijn van neutraliteit hoog te houden heeft België een klein aantal manschappen opgesteld aan de grens met Frankrijk.

Na het aantreden van Adolf Hitler als Duits kanselier in januari 1933 nemen de spanningen in Europa snel toe. België beseft dat het opnieuw gevaar loopt. Daarom besluit de regering in 1936 zich voortaan neutraal op te stellen op het internationale toneel. Koning Leopold III en de socialist Paul-Henri Spaak zijn de drijvende krachten achter deze 'onafhankelijkheidspolitiek'. Ze hopen België buiten een nieuw conflict te houden. Vooral Duitsland is enthousiast, terwijl Frankrijk en Groot-Brittannië veeleer aarzelend de Belgische koerswijziging aanvaarden.

Een sterk Belgisch leger moet de zelfgekozen neutraliteit kracht bijzetten. België had al veel geld gepompt in de forten bij Luik en Namen en in bunkerlinies rond Gent, Antwerpen en aan het Albertkanaal. Na 1936 nemen de Belgische militaire investeringen nog toe. Bijna 900km stellingen worden voorbereid. Nooit is het Belgische leger groter geweest dan in 1940: 650.000 manschappen.

De onafhankelijkheidspolitiek heeft echter dezelfde nadelen als in 1914. Zo worden geen Franse of Britse troepen in België toegelaten tot het grondgebied is geschonden. Daarnaast stelt België ook troepen op aan de Franse grens om de schijn van neutraliteit op te houden. Toch wordt eind 1939 steeds duidelijker dat het de Duitsers zijn die een aanval plannen via België.

Om die reden overlegt de Belgische legertop discreet met de Franse en Britse collega's. Overeengekomen wordt dat hun troepen zullen klaarstaan om bij een Duitse aanval België onmiddellijk binnen te trekken. Ze zullen samen met het Belgische en Nederlandse leger postvatten op de lijn Breda-Antwerpen-Waver-Namen-Maas-Magnotlinie. Het gedeelte tussen Koningshooikt en Waver wordt de KW-linie genoemd. Het Belgische leger moet de Duitse inval aan het Albertkanaal vertragen zodat de Fransen en Britten de tijd krijgen om zich naar de KW-linie en de Maas te reppen.

Toch zal die indrukwekkende troepenmacht niet lang standhouden. Hoe valt dat te verklaren? ■

CegeSoma

Eben-Emael en de bruggen over het Albertkanaal

Het Duitse aanvalsplan is even verrassend als gewaagd: een afleidingsaanval in het noorden aan het Albertkanaal met de hoofdaanval door de ondoordringbaar gewaande Ardennen. Het geallieerde verdedigingsplan gaat van het omgekeerde uit en dat willen de Duitsers zo houden. Daarom zijn ze op 10 mei vooral ten noorden van Samber en Maas actief en willen ze zo snel mogelijk over het Albertkanaal raken. Ze hebben daarvoor minstens één intacte brug nodig. Bovendien moeten ook de kanonnen van het onneembaar gewaande fort van Eben-Emael het zwijgen worden opgelegd. In het grootste geheim trainen 438 Duitse eliteparachutisten en piloten zes maanden lang om met zweefvliegtuigen een gelijktijdige aanval uit te voeren op drie bruggen over het Albertkanaal en het fort van Eben-Emael. Daarvoor wordt ook een geheim wapen gebruikt: de holle lading, een explosief dat de kracht van de ontploffing concentreert in één punt en zo ideaal is tegen bunkers en tanks.

Wanneer de aanval op 10 mei 1940 rond 04.15 uur 's morgens begint, is de verrassing compleet voor de Belgische verdedigers. De 29 zweeftoestellen van de drie stormgroepen komen geruisloos aangevlogen en zetten hun aanvalstroepen vlak bij hun doelwitten af. De meeste bunkers aan de bruggen worden snel buiten gevecht gesteld. De Belgen slagen er nog in om de brug in Kanne op te blazen, maar deze van Veldwezelt en Vroenhoven vallen intact in Duitse handen. Ondanks de tegenaanvallen en luchtbombardementen worden deze bruggen niet meer vernietigd..

Tegelijk landen 9 zweefvliegtuigen met 70 para's

van *Sturmgruppe Granit* op het onverdedigde dak van het grotendeels ondergrondse fort van Eben-Emael. Ze slagen erin met holle ladingen de meeste waarnemingskoepels, geschutopstellingen en artilleriekoepels in minder dan 15 minuten buiten gevecht te stellen. De weinige stukken geschut die nog kunnen vuren, doen dat blindelings. De 883 verdedigers zitten gevangen in hun eigen fort omdat de Duitse luchtmacht de ingang bestookt. De Duitse para's worden pas de volgende dag afgelost door nieuwe troepen, die het fort uiteindelijk tot de overgave dwingen. Tot op vandaag is deze actie een schoolvoorbeeld voor *special forces*. ■

TOM SIMOENS & DAVE WARNIER

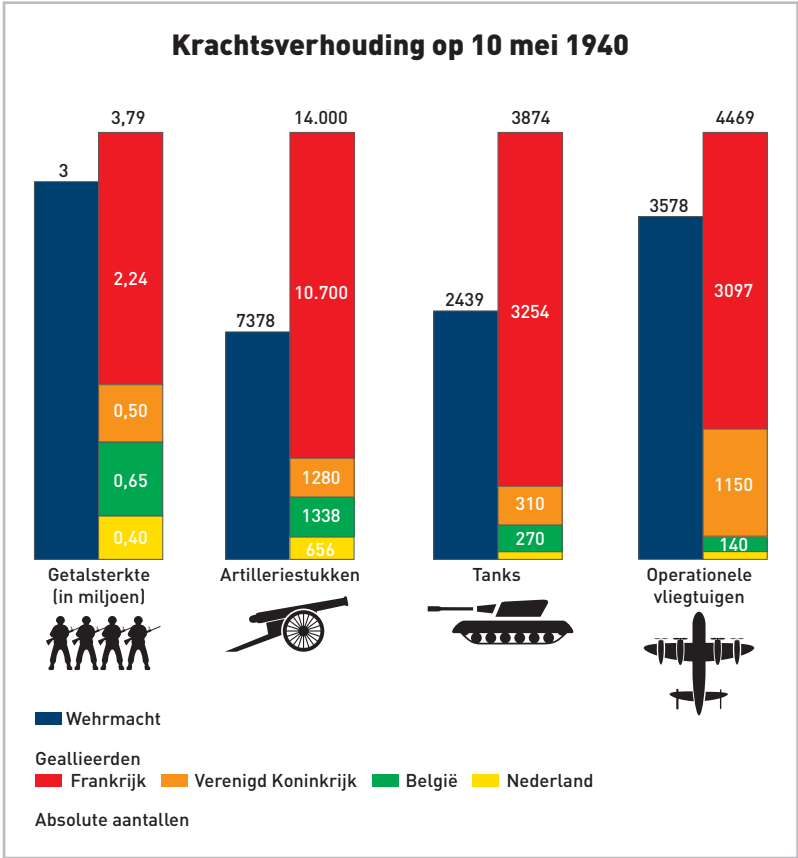
Enkele para's van *Sturmgruppe Granit* poseren stoer na de snelle inname van Eben-Emael. Al na 15 minuten waren ze erin geslaagd om met holle ladingen het fort grotendeels buiten gevecht te stellen.

Van bij de aanleg in 1930 heeft het Albertkanaal niet alleen een economische maar ook een militaire functie. In de dijken en pijlers van de bruggen bevinden zich bunkers. Hier nemen Duitse troepen de Belgische bemanning van zo'n verdedigingsbunker in de brug bij Veldwezelt gevangen. Op de achtergrond rechts zien we het Albertkanaal.

De Duitsers zijn numeriek op alle gebieden de mindere van de geallieerden. Niettemin behalen ze een klinkende overwinning door de verrassende en geconcentreerde manier waarop ze hun middelen inzetten. Info in: K.-H. Frieser, *The Blitzkrieg Legend. The 1940 Campaign in the West*, Annapolis 2005, p. 34-59.

Sobotta, Ullstein Bild

Duitse aanvalstanks in actie in Frankrijk, mei-juni 1940. Terwijl de geallieerden hun logge tanks gebruiken om de infanterie te ondersteunen, brengen de Duitsers hun snelle *Panzer* onder in aparte divisies, die dan de speerpunten van een aanval vormen.

Tanks

In 1916 werpen de Britten voor het eerst tanks in de strijd. Hoewel de propaganda er een wonderwapen van maakt, zijn de technische problemen groot. De Fransen en Britten zetten niettemin hun tankprogramma's door. Tegen 1918 hebben ze zware en lichte tanks die ze met honderden tegelijk in het veld kunnen brengen. Tanks zijn doeltreffend om de loopgravenlinies te doorbreken, maar de vele pannes en hun lage maximumsnelheid (20 km/u) maken ze ongeschikt om verder door te stoten.

De Duitsers geloven tijdens de Eerste Wereldoorlog niet in de tank. Zij ontwikkelen daarentegen wel nieuwe infanterietactieken, waarbij groepjes tot de tanden bewapende stormtroepen tussen de vijandelijke steunpunten infiltreren. Die aanvalstactieken herhalen de Duitsers in mei 1940 met tanks in plaats van infanteristen. Net zoals de stormtroepen stoten zij diep door in de vijandelijke linies zonder zich te bekommeren om de flanken. In 14-18 kregen de stormtroepen vuursteun van kanonnen en houwitsers. Omdat de tanks van de Tweede Wereldoorlog daarvoor te snel zijn, gebruiken de Duitsers de Stuka als vliegende artillerie, een duikbommenwerper die een schril sirenegeluid maakt bij zijn aanval. Voor de geallieerde soldaten is dat vaak een teken om het op een lopen te zetten. De tandem tank-vliegtuig is de kern van de Blitzkriegtactiek waarmee de Duitsers in mei 1940 de wereld met verstomming slaan.

Een tank is een rupsvoertuig dat een compromis zoekt tussen bescherming, snelheid en vuurkracht. Hoe dikker de bepantsering, hoe trager de tank. Of nog: hoe zwaarder het kanon, hoe dunner de pantserplaten mogen zijn om het geheel rijdende te houden, en omgekeerd. Een kwalitatieve studie om te bepalen wie de 'beste' tanks had, is dan ook zeer relatief. De Duitsers rekenen in mei 1940 vooral op hun lichtbepapende, maar snelle tanks, die ongrijpbaar zijn voor de zwaardere en loggere tanks van de Britten en Fransen. Ook de inzetwijze is anders. Terwijl de geallieerden hun tanks verspreiden over het front ter ondersteuning van hun infanterie-eenheden, brengen de Duitsers tot 300 tanks samen in een pantserdivisie. Die tien elitedivisies vormen de speerpunten van de Duitse aanval. ■

TOM SIMOENS & DAVE WARNIER

Verdachte Belgen

De verschillende veiligheidsdiensten houden 'verdachte' groepen in de gaten: inwoners van de Oostkantons, communisten, Nieuwe Ordebewegingen, maar ook vluchtelingen uit het Derde Rijk. Die laatste zijn vaak Joden of politieke tegenstanders van de nazi's, maar men vreest voor spionnen in hun rangen. Pas enkele weken voor de inval worden in zeven haasten namenlijsten aangelegd. De arrestatiegolf start meteen op 10 mei. De bekendste arrestanten zijn Staf De Clercq (VNV), Léon Degrelle (Rex) en Joris Van Severen (Verdinaso).

Net als in 1914 doen meteen de wildste geruchten de ronde. Iedereen meent Duitse parachutisten en spionnen te ontwaren. In deze opgehitste sfeer worden ongeveer 10.000 mensen, zeker zo'n twee derde onder hen vreemdelingen, in erbarmelijke omstandigheden afgevoerd naar Franse kampen. De Belgen onder hen komen in de weken na de Franse capitulatie vrij. ■

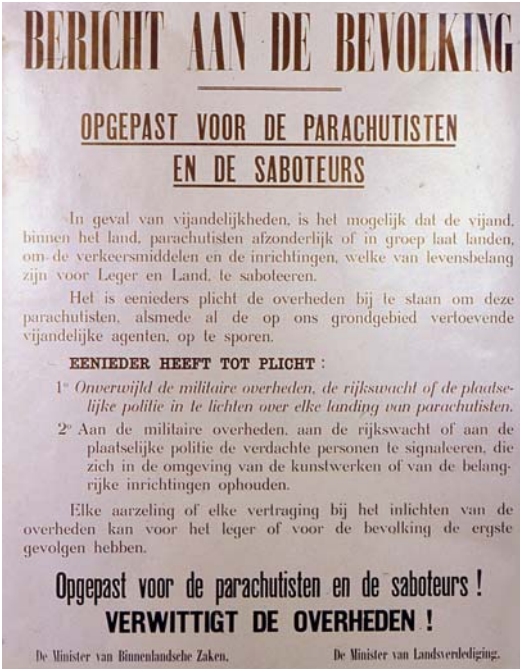
TOM SIMOENS & DAVE WARNIER

De CRAB's

De Duitse inval brengt een heuse exodus van Belgische burgers naar het westen op gang. Een speciale categorie onder de vluchtelingen zijn de zogeheten CRAB's (*Centres de Recrutement de l'Armée belge*): jongemannen tussen 16 en 35 jaar die (nog) geen legerdienst hebben gedaan en van de overheid het bevel krijgen om te vertrekken naar een van de verzamelcentra zoals Ieper, Roeselare en Poperinge. Met monddoorraad voor twee dagen springen zij op de fiets of de trein en beginnen aan een onvermoed lange reis die zo'n 150.000 onder hen tot in Zuid-Frankrijk voert.

Privécollectie

Cegesoma

Hoewel hun oproepingsbevel laat uitschijnen dat het Belgische leger hen spoedig zal opvangen, komt daar in de praktijk weinig van terecht. In de Zuid-Franse verblijfplaatsen overheersen honger, slechte hygiëne en verveling. De jongens hebben het gevoel dat de Belgische regering hen in de steek laat. Na de Frans-Duitse wapenstilstand van 22 juni verliest de rekruteringsreserve haar nut. Toch kunnen de CRAB's pas in augustus naar huis. ■

HANS BOERS, KAREL STROBBE & PIETER SERRIEN

De Belgische overheid wijst de bevolking op haar plicht bij het opsporen van 'parachutisten', 'saboteurs' en 'vijandelijke agenten'. Al snel meent echter iedereen Duitse spionnen te ontwaren. In die opgehitste sfeer voert België zo'n 10.000 mensen weg naar kampen in Frankrijk.

Bij de Duitse inval krijgen jongemannen tussen 16 en 35 jaar het bevel om te vertrekken naar de zogenaamde CRAB's, rekruteringscentra van het Belgische leger. Uiteindelijk belanden de meesten van hen in Zuid-Frankrijk, zo ook Gaston Vandermeerssche (derde van rechts) die samen met zijn makkers zo'n slordige 1000 kilometer aflegde.

Nord-Pas-de-Calais, eind mei-begin juni 1940: rechts zien we Erwin Rommel met naast hem enkele tanks van de 7^e Pantserdivisie waarover hij het bevel voerde. Net als de Britse generaal Montgomery en zo vele andere hoge officieren had Rommel frontervaring opgedaan tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Bundesarchiv, 146-1998-043+20A

Veteranen van twee oorlogen

Voor veel hoge officieren is de veldtocht van mei 1940 al hun tweede wereldoorlog. De meeste generaals hadden immers als luitenant of kapitein gevochten in de Eerste Wereldoorlog. Dit geldt ook voor Bernard Montgomery en Erwin Rommel, die een bijna identieke militaire loopbaan hebben. Zowel Montgomery als Rommel raakt gewond tijdens de bewegingsoorlog van 1914. Ze keren echter terug aan het front waar ze zich onderscheidden. Na 14-18 geven beiden les aan een militaire academie.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog zijn ze opgeklommen tot generaal-majoor en voeren ze het bevel over een divisie. In mei 1940

In Vinkt worden op 27 en 28 mei 86 inwoners geëxecuteerd. De onervaren Duitse troepen beweren ten onrechte dat de dorpelingen meevochten bij de verovering van het dorp. Twee Duitse officieren zullen na de oorlog veroordeeld worden voor hun aandeel in dit opzettelijk geweld tegen burgers.

CegeSoma

vecht Montgomery met zijn 3^e Divisie verbeteren bij Leuven, terwijl Rommel zijn 7^e Pantserdivisie (de ‘spookdivisie’) in sneltreinvaart door de Ardennen en over de Maas leidt. Beiden schoppen het later tot veldmaarschalk. In mei 1940 mislopen ze elkaar nog, maar twee jaar later staan ze wel oog in oog in Noord-Afrika. ■

TOM SIMOENS & DAVE WARNIER

Duitse wreedheden

In de eerste maanden van de inval in België van 1914 gingen de Duitsers woest tekeer, met 6500 dode Belgische en Franse burgers en duizenden verwoeste huizen tot gevolg. In 1940 zijn de meeste van de 6500 dode burgers echter het onfortuinlijke slachtoffer van luchtbombardementen of artilleriebeschietingen. Zo brengen de Duitsers in Meigem tientallen inwoners in veiligheid in de kerk tot een Belgische obus per ongeluk inslaat en 27 van hen doodt.

Slechts op enkele plaatsen gaan de Duitse aanvallers zich te buiten aan opzettelijk geweld tegen burgers. Zo gebruiken Duitse troepen die in Deinze het Schipdonkkanaal willen oversteken 150 burgers als levend schild. Een Duitse artilleriegroanaat doodt 38 gijzelaars. In Vinkt worden op 27 en 28 mei 86 inwoners, jong en oud, geëxecuteerd. De onervaren Duitse troepen hebben bij de verovering van het dorp zware verliezen geleden en beweren dat dorpelingen meevochten. Na de oorlog worden twee Duitse officieren in Gent veroordeeld voor hun aandeel in het drama van Vinkt. ■

TOM SIMOENS & DAVE WARNIER

Het kasteel van Anvaing

Vanaf 24 mei zit het Belgische leger samen met de lokale bevolking (800.000) en een massa vluchtelingen (1,5 miljoen) achter de Leie. Een ultieme terugtocht naar de IJzer zoals in 1914 wordt even overwogen, maar uiteindelijk verworpen. Van de Britten en de Fransen valt geen hulp meer te verwachten. In de late namiddag van 27 mei wordt onderstafchef generaal Derausseau naar de Duitsers gestuurd om kennis te nemen van de voorwaarden voor het stopzetten van de vijandelijkheden.

Generaal von Kortzfleisch van het 11^e Legerkorps deelt hem in Ingelmuuster mee dat de Führer de onvoorwaardelijke overgave eist. De koning beslist iets voor middernacht om in te gaan op de Duitse eis. Om vier uur ’s morgens wordt een staakt-het-vuren van kracht. Derausseau wordt intussen nogmaals op pad gestuurd, nu naar het hoofdkwartier van het Duitse 6^e Leger in Anvaing in Henegouwen. Daar tekent hij op 28 mei 1940 rond 10 uur ’s morgens de overgave met de Duitse bevelhebber, generaal von Reichenau. ■

Krijgsgevangenen

Op 28 mei krijgen alle Belgische militairen het bevel om zich over te geven. Duitse officieren weten soms niet wat ze moeten aanvangen met nog meer gevangenen en sturen ze vaak gewoon naar huis. Naar schatting 100.000 soldaten duiken tijdelijk onder of trekken snel een burgerplunje aan. Daarnaast geeft Hitler richtlijnen om enerzijds Vlamingen en anderzijds mannen die belangrijk zijn voor de economische relance, vrij te laten. In sep-

Foto INBEL. Cegesoma

tember 1940 zijn er 225.000 Belgen krijgsgevangenen.

Een van hen is Marcel De Roo, een Vlaamse dienstplichtige van de klas van 1935. Op 26 mei wordt hij gevangengenomen. Hij kan de benen nemen, maar stuit op een Belgische officier die hem dwingt te vechten tot hij een tweede keer wordt gepakt. Uiteindelijk belandt hij na een lange en zware reis via de Rijn en met de trein in Oostenrijk. Toch komt hij zoals twee derde van alle gevangenen vrij begin 1941. Later volgen nog vrijlatingen. 64.000 Belgen blijven gevangen tot het einde van de oorlog; 1698 laten daarbij het leven. ■

WILLEM SEGERS & TOM SIMOENS

Met gebogen hoofd verlaat generaal Derausseau, onderstafchef van het Belgisch leger, het kasteel van Anvaing waar hij zonet op bevel van koning Leopold III de onvoorwaardelijke overgave heeft getekend.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25

Personalkarte I: Personelle Angaben

Kriegsgefangenen-Stammlager: Stalag XVII B

Bezeichnung der Erkennungsmarke: Nr. 19961

Lager: Stalag XVII B D 9925

Name: DEROO

Vorname: Marcel Gustave

Geburtsdag und Ort: 6.5.1915 Dammme

Religion: R.K.

Vorname des Vaters: Gustav

Familienname der Mutter: Fervacke Aline

Staatsangehörigkeit: Belgien (F)

Dienstgrad: Soldat

Truppenteil: Infanterie Komp. usw.: 6

Zivilberuf: Zimmermann Berufs-Gr.: 18

Matrikel Nr. (Stammrolle des Heimatstaates): 103 84785

Gefangennahme (Ort und Datum): 26.5.40 Oostmunte

Ob gesund, krank, verwundet, eingeliefert:

Nähere Personalbeschreibung

Größe:

Haarfarbe: blond

Befondere Kennzeichen: 94451 Andries

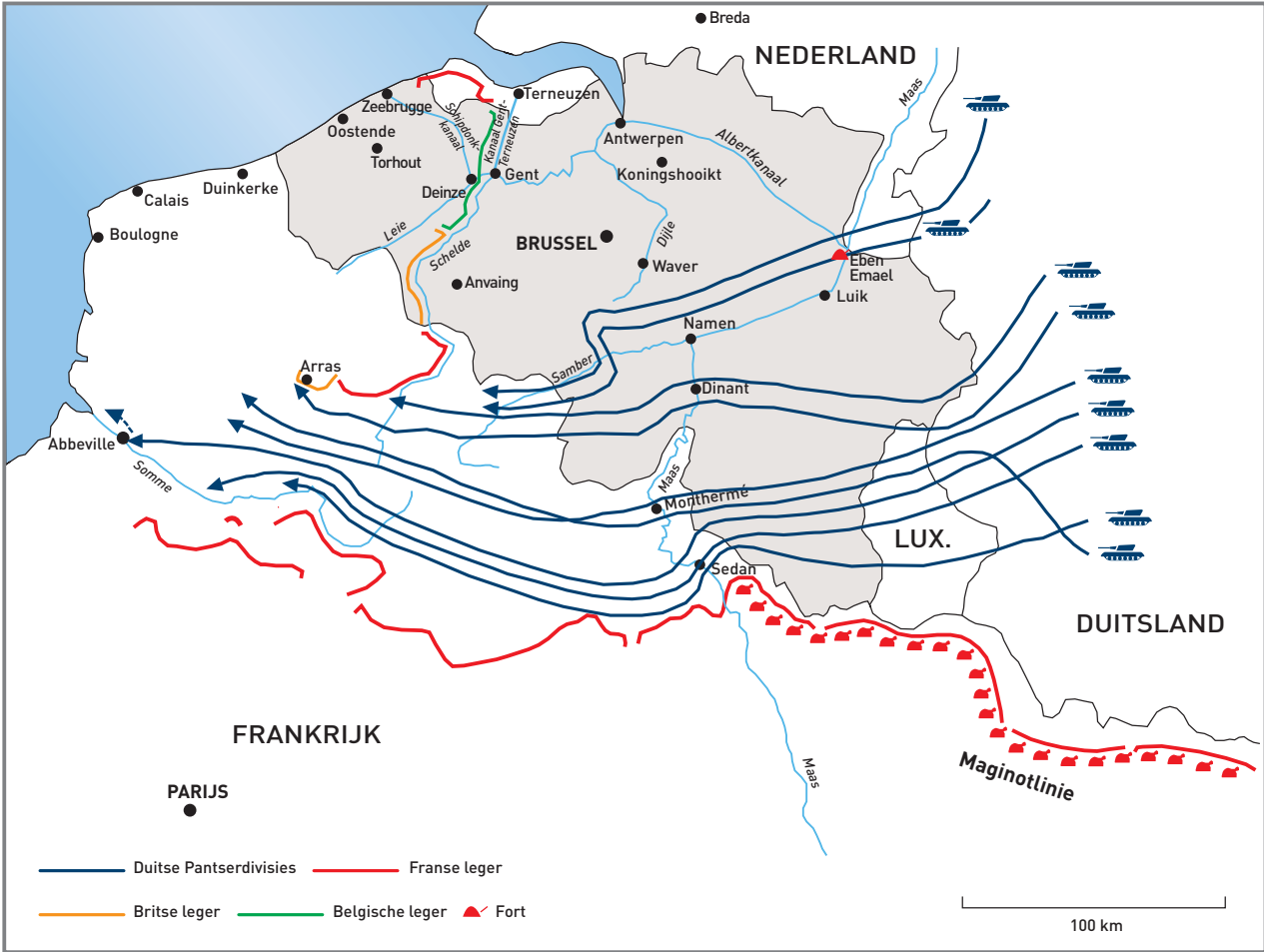
Fingerabdruck des rechten Zeigefingers:

Name und Anschrift der zu benachrichtigenden Person in der Heimat des Kriegsgefangenen: Jan M. De Roo - Vanden Bussche Dorpsstraat 2 15 Andries bei Muzze Wenden Inv. (Post-rc)

19961

Willem Segers, Notariaat (Defensie), Evere

De krijgsgevangenkaart van Marcel De Roo. De portretfoto toont een man die in één maand tijd maar liefst 12 kilogram vermagerd is.

België, 12 mei 1940. Franse troepen zijn de grens met België overgestoken. Ze worden door de bevolking goed ontvangen. Hier krijgt een Franse motorrijder een sigaret van een klein jongetje dat samen met zijn grootmoeder afwacht wat komen zal.

De Duitse aanvalsplannen voorzien een snelle opmars door de Ardennen tot aan de monding van de Somme. Veel tegenstand komen de Duitsers niet tegen op de Ardense wegen. Iedereen verwacht de aanval ten noorden van Samber en Maas. De Belgische opstelling speelt dan ook in de Duitse kaart: amper twee Belgische divisies verdedigen de Ardennen terwijl er zestien aan het Albertkanaal opgesteld staan. Op hun meer dan 300km lange tocht naar Abbeville kruisen de Duitsers twee hindernissen: de Maas en de versterkte Frans-Belgische grens, een lichtere versie van de Maginotlinie. Op 12 en 13 mei steken de Duitsers de Maas over op drie plaatsen: bij Dinant, Monthermé en Sedan. Daarmee verwijzen ze het geallieerde verdedigingsplan op de lijn Breda-KW-linie-Namen-Maas naar de prullenmand. Voortaan hollen de Belgen, Britten, Fransen en Nederlanders achter de feiten aan. Op 16 mei volgt de terugtocht naar het Kanaal Gent-Terneuzen en de Schelde. Na zes dagen strijd is al twee derde van het Belgische grondgebied verloren. Op 22 mei volgt een nieuwe terugtocht naar het Schipdonkkanaal en

de Leie. De Leie moet in 1940 worden wat de IJzer in 1914 was geweest. Op 24 mei breken de Duitsers echter opnieuw door. Deze keer is er geen reddende onderwaterzetting mogelijk. Nochtans hebben de geallieerden meer wapens en soldaten dan de Duitsers. Bovendien vechten ze in bevriend gebied en meestal vanaf voorbereide stellingen. Een Duitse zege ligt dus helemaal niet voor de hand. Naast de geslaagde afleidingsoperatie bij Eben-Emael zijn nog andere elementen bepalend voor het Duitse succes. Ten eerste houden de Duitse tanks en vliegtuigen zelden halt. Achter de tanks gaapt soms een leegte van tientallen kilometers. Zelfs de Duitse infanterie kan ze niet volgen. Snelheid en continuïteit zijn de sleutelwoorden voor de pantsers. Telkens opnieuw breken de Duitsers verrassend snel door de haastig opgeworpen verdedigingslinies. Op 19 mei bereiken ze Abbeville en zijn de geallieerde troepen in België omsingeld. Daarnaast zijn er de vernieuwende Duitse tactieken. Die staan in schril contrast met de verouderde concepten aan geallieerde zijde. Eigenlijk zijn de Belgen, Fransen en Britten klaar voor... de Eerste Wereldoorlog. Zelfs tegenaanvallen op de lange en kwetsbare bevoorradingslijnen van de Duitse pantserdivisies lukken niet. Er wordt te lang getalmd. De Duitsers geven meer vrijheid aan de lagere chefs, die hun opdracht perfect kennen. Ten slotte is het Franse en Belgische moreel zwak. De dienstplichtigen zijn sinds september 1939 onder de wapens en de vele valse alarmen werken afstompend. Propaganda van VNV en Rex spoort de Belgische soldaten aan om niet te vechten tegen de Duitsers. Bij elke nieuwe terugtocht gaan niet alleen wapens en munitie verloren, maar krijgt ook het moreel een knauw. Uiteindelijk ligt de frontlinie op 28 mei zogoed als op die van de loopgraven van 14-18, aan de IJzer en het kanaal IJzer-Ieper. Koning Leopold III meent dat de rol van het Belgische leger is gespeeld en wil capituleren. De regering is het daar niet mee eens en al op 25 mei scheiden de wegen van koning en regering na een laatste mislukte verzoeningspoging in het kasteel van Wijnendale bij Torhout. Ook Frankrijk en in mindere mate Groot-Brittannië reageren verbolgen op de capitulatie. Voor veel Belgische soldaten volgen maanden en zelfs jaren van gevangenschap in het Derde Rijk. Op achttien dagen tijd sneuvelen 5481 Belgische soldaten, de helft van hen aan de Leie. Zo'n 6500 burgers sterven door het oorlogsgeweld. Voor de Britten en Fransen gaat de strijd door. Ze maken gebruik van een zeldzame Duitse gevechtspauze om 340.000 soldaten te evacueren vanaf de kusten bij Duinkerke en De Panne. Hitlers legers zijn echter nog niet uitgeraasd. In juni draaien de Duitse troepen zich naar het zuiden voor het tweede luik van hun verbluffende campagne: de aanval op Frankrijk. Mei 1940 is ongetwijfeld een mijlpaal in de militaire geschiedenis. Na het immobilisme van de

Eerste Wereldoorlog haalt de mobiliteit van de Duitse tanks het opnieuw van de vuurkracht van infanterie en artillerie. Doorbraak en exploitatie zijn weer mogelijk. De campagne van mei 1940 is dan ook een klassieke oorlog tussen twee conventionele legers. In deze fase is nog geen sprake van totale oorlog of een slijtageslag. Zo blijft het gifgas in de depots en zijn er geen systematische oorlogsmisdaden tegen burgers zoals in 1914. Toch slaan de Belgen opnieuw massaal op de vlucht. Paniek en angst slaan wild om zich heen. Duizenden verdachte Belgen en buitenlanders worden vanaf 10 mei opgepakt. Verdinasoleider Joris van Severen wordt zelfs door Franse soldaten in Abbeville vermoord. Voor 1500 Joden vormt de wegvoering naar Frankrijk het voorspel voor de deportatie naar het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau in de zomer van 1942. ■

Op 28 mei capituleert het Belgische leger. Op achttien dagen tijd sneuvelen 5481 Belgische soldaten, de helft aan de Leie. Voor zo'n 225.000 militairen volgen maanden en zelfs jaren van krijgsgevangenschap.

Tijdens de Duitse verovering van België sterven zo'n 6500 burgers. Het merendeel zijn slachtoffers van luchtbombardementen of artilleriebeschietingen. Een Belgische obus slaat per ongeluk in op de kerk van Meigem, 27 mensen verliezen het leven.

KONING EN REGERING

De regeerperiode van Leopold III mondt uit in de grootste regimecrisis uit de Belgische geschiedenis. De bezetting veroorzaakt een breuk tussen het staatshoofd en een deel van de politieke klasse en van de bevolking. Maar hoe is het zover gekomen?

DOOR KOEN AERTS & BRUNO DE WEVER

baar in België. In de schaduw van de sociale onrust en stijgende werkloosheid struikelen de regeringen over de te volgen economische politiek. Ook communautaire spanningen en persoonlijke tegenstellingen ondermijnen de regeringsstabiliteit. Zowel ter linker- als ter rechterzijde bekampen extremistische partijen als de Kommunistische Partij van België (KPB), het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) en Rex het gezag van liberalen, katholieken en socialisten, die in wankelende regeringscoalities op elkaar zijn aangewezen.

Vanaf Leopolds troonsbestijging in 1934 tot aan de Duitse inval in 1940 passeren negen regeringen de revue. De koning verwijt hen stuurlaarschap en probeert een zo groot mogelijke rol te spelen binnen de grenzen van wat volgens hem grondwettelijk mogelijk is. In het spoor van de antidemocratische tendensen die opgang maken, streven Leopold en zijn entourage naar een versterking van de koninklijke macht. De toenemende internationale spanning stelt de al verzuurde verhouding tussen Leopold en de leden van zijn regering verder op scherp. De koning heeft kritiek op hun gebrek aan strikte neutraliteit, claimt naar het voorbeeld van zijn vader het opperbevel van de troepen en treft op de koop toe voorbereidingen om een sterk afgeslankte ministerploeg op de been te brengen.

Tijdens de cruciale meidagen van 1940 leidt de ingehouden spanning tussen koning en regering tot een echt conflict. Daarmee is de koningskwetsbaarheid geboren, die België tien jaar later op de rand van een burgeroorlog zal brengen. Welke zijn de gevolgen van de bezetting voor de relatie tussen de regering en de koning? Hoe evolueert de verstandhouding tussen de koning en het bezette land? Waarom escaleert het conflict? ■

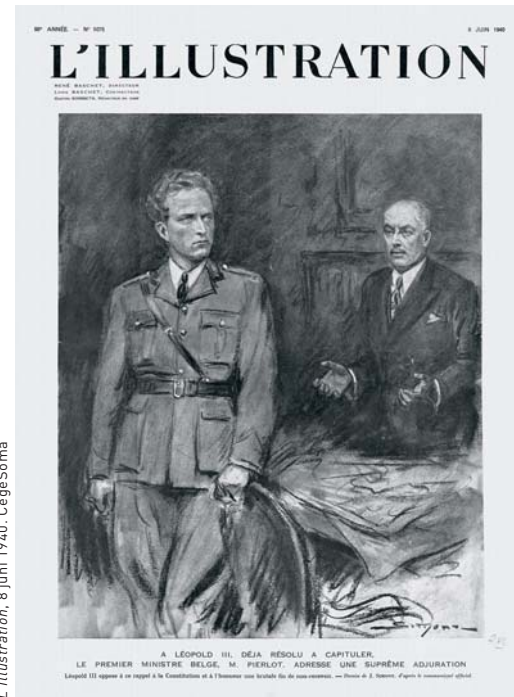
Na de zoveelste regeringscrisis laakt het rechtse, Vlaams-katholieke weekblad *Nieuw Vlaanderen* het parlement als een praatbarak; enkel het gezag van de troon zorgt nog voor orde in de toeloop van democratisch verkozenen.

In de voetsporen van zijn vader, de populaire koning-ridder Albert I, wil Leopold zich profileren als een leider die het land door woelige wateren loodst. Hij zoekt naar prestige en persoonlijke macht om de nationale en internationale uitdagingen het hoofd te bieden. De economische depressie na de beurskrach van 1929 is vanaf het begin van de jaren 1930 volop voel-

REGEERINGSKRISIS
AAN LIEFHEBBERS ONTBRAK HET NIET, MAAR...

Nieuw Vlaanderen, 22 april 1939. CegeSoma

L'illustration, 8 juni 1940. CegeSoma

samen te stellen die hem steunt. Als hij op 28 mei Duitsland toch de overgave aanbiedt, is de breuk compleet en het vertrouwen van de bondgenoten geschokt. De Franse publieke opinie keert zich tegen de Belgische vluchtelingen en militairen. De gemoederen bedaren pas wanneer Pierlot op de radio verklaart dat de Belgische regering verder strijdt aan de zijde van de geallieerden. Hij laakt de houding van de koning en stelt dat die als krijgsgevangene in de onmogelijkheid verkeert om te regeren. ■

Gouden kooi

Anders dan vele andere vorsten en regeringen van bezette landen verkiest Leopold om als opperbevelhebber bij zijn verslagen leger te blijven. Hiermee oogst hij op het thuisfront aanvankelijk veel bijval. De bevolking is ervan overtuigd dat de overgave veel soldatenlevens heeft gered. De ministers daarentegen krijgen het verwijt vandelvlucht te plegen. Een afgevaardigde van het Belgische Rode Kruis treft hen in juni 1940 in Zuid-Frankrijk en laat er weinig misvattingen over bestaan: 'Mijne heren, men kotst u uit.' Het lot van de krijgsgevangen koning in zijn paleis wijkt niettemin sterk af van dat van zijn troepen opgesloten in kampen. Leopold wint tijdens die zomer adviezen in van politieke, juridische, economische en kerkelijke gezagsdragers. Ze sterken zijn plannen voor de creatie van een nieuw België met de koning aan het hoofd en bevrijd van de veronderstelde kwalen van de vooroorlogse democratie. Dat blijkt al snel een ijdele wensdroom, want Hitler geeft hem de kans niet. Naarmate het bezettingsregime verhardt, taant ook de ster van de koning. Hij zit machteloos in Laken en kan weinig ondernemen om de bevolking te beschermen tegen de Duitse dwangmaatregelen. ■

Dramatisch onderhoud

In de ochtend van 25 mei 1940 trekt eerste minister Pierlot met drie regeringsleden naar het Kasteel van Wijnendale om Leopold ervan te overtuigen vanuit geallieerd gebied de strijd voort te zetten. Het wordt een dramatisch onderhoud. De koning weigert hardnekkig. Volgens hem is de oorlog beslecht. Hij wil het lot van zijn troepen delen en de positie van België bij vredesonderhandelingen vrijwaren. Leopold zoekt daarop tevergeefs naar mogelijkheden om de regering-Pierlot te ontslaan en een ministerploeg

CegeSoma

In Wijnendale is de spanning te snijden. Eerste minister Pierlot spreekt Leopold III langdurig toe en waarschuwt hem voor de gevaren van een blijvende aanwezigheid van de koning in het door nazi-Duitsland bezette België.

Leopolds beslissing om te capituleren wordt door vele Belgen met dankbaarheid begroet. Ze zijn opgelucht dat het bloedvergieten ophoudt.

Leopold III met zijn invloedrijke secretaris Robert graaf Capelle. Tijdens de oorlog houdt Capelle 'dagelijkse notities' bij op basis waarvan hij zijn memoires schrijft. Tegen hem wordt na de oorlog een onderzoek ingesteld, maar hij wordt buiten vervolging gesteld.

Cegesoma

Opgemerkt huwelijk

Zes jaar nadat Leopold zijn eerste vrouw, de geliefde koningin Astrid, verloor in een auto-ongeval hertrouwt hij in september 1941 met Liliane Baels. Kardinaal Van Roey zegent het kerkelijk huwelijk in en stelt in december de bevolking op de hoogte met een herderlijke brief die in alle kerken wordt voorgelezen. Terwijl Hitler het kersverse paar zijn gelukwensen en een korf orchideeën laat overbrengen, reageert het land allesbehalve enthousiast. Het is een strenge winter, de bevolking lijdt honger en koude en vele hoofdzakelijk Franstalige militairen zijn nog steeds krijgsgevangen in Duitsland. Dat Leopold op dat moment een jonge Vlaamse burgervrouw huwt, geeft een flinke knauw aan zijn populariteit. Van het beeld van de krijgsgevangen Leopold die solidair is met zijn onderdanen blijft maar weinig over. Op de koop toe veegt hij zijn voeten aan de grondwet door eerst voor de kerk en pas drie maanden later voor de wet te trouwen. ■

Het huwelijk van de koning met Liliane Baels schiet vele Belgen in het verkeerde keelgat. Ook na de oorlog, tijdens de koningskwesie, wordt hij daarover aangevallen door anti-Leopoldisten.

Cegesoma

Dienaar van de koning

Graaf Robert Capelle is Leopolds secretaris en adviseur. Hij behoort tot dat deel van de entourage dat een meer autoritair regime genegen is. In het licht van zijn vertrouwensrelatie met de vorst geven de notities van Capelle een interessante inkijk in de persoonlijke houding en mening van Leopold. Eind 1940 tekent hij uit de mond van de koning op hoe die uitvaart tegen de Joden: 'Het kwaad dat zij hebben aangericht, is onvoldoende bekend. Zij zijn de grote schuldigen van onze kwalen.' De graaf is ook meer dan een getuige. Hij blijft zelf evenmin onbesproken. Sommige hooggeplaatste collaborateurs zullen na de oorlog beweren dat ze handelden met de goedkeuring van Capelle, en dus indirect van de koning. Het gerechtelijk onderzoek naar zijn gedrag komt zo in het brandpunt van de koningskwesie te staan, maar loopt in 1948 uit op een buitenvervolginstelling. De reputatie van de secretaris is niettemin voor goed geschonden en hij wordt verwijderd van het hof. ■

Cegesoma

Topmagistraat

Auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch staat model voor een rechterlijke macht die in tijden van crisis een cruciale rol speelt. In mei 1940 is hij mee verantwoordelijk voor de arrestatie van echte of vermeende Duitsgezinden. De bezetter houdt hem even aan en in 1941 krijgt hij een ambtsverbod. Ganshof engageert zich in anti-Duitse inlichtingendiensten en na een tijdelijke opsluiting als gijzelaar duikt hij onder. In juni 1943 vlucht hij naar Londen. De regering maakt hem bevoegd voor de coördinatie van het verzet en voor de orde en de veiligheid. Hij tekent de bestraffing van de collaboratie mee uit, maar voorkomt dat het verzet in de rechtbanken zetelt en waarschuwt voor straatrepressie. Toch verpersoonlijkt hij in Vlaams-nationalistische middens het beeld van een onbillijke, anti-Vlaamse bestraffing. Hij roept ook weerstand op in zakenkringen omdat hij de economische collaboratie streng wil aanpakken. In 1945 botst hij met de regering als hij op vraag van Leopold overweegt een nieuw kabinet te vormen. ■

Leopold ontmoet Adolf

Eind juni 1940 laat Leopold aan Hitler weten hem 'wanneer en waar ook' te willen ontmoeten om de toekomst van het land te bespreken. De koning wil niet over het Belgisch grondgebied regeren zolang Duitsland het in de strijd tegen de geallieerden gebruikt. Hij denkt aan alternatieven. In Frankrijk zwaait het autoritaire Vichy-regime van maarschalk Pétain onder Duits toezicht de plak over een onbezet deel van het land. Soortgelijke verzoeken van de koning aan Hitler blijven onbeantwoord. De Führer ontvangt hem pas op 19 november 1940, na tussenkomst van Leopolds zus Marie-José. Zij is als kroonprinses aan het Italiaanse hof nauw verbonden met het regime van Hitlers bondgenoot Mussolini. Het gesprek in Berchtesgaden levert echter niets op: geen concrete beloften over België, de voedselbevoorrading of de krijgsgevangenen. Leopold is uitgespeeld en machteloos. Een deel van de publieke opinie ziet in zijn uitstap naar de Beierse residentie van Hitler bovendien het bewijs van zijn bereidheid tot collaboratie. ■

Cegesoma

Walter Ganshof van der Meersch (in uniform) met minister August de Schryver (centraal) in Groot-Brittannië, april 1944. Als hoge commissaris voor 's Rijks Veiligheid tekent Ganshof mee de krijtlijnen voor de bestraffing van de collaboratie uit.

Prinses Marie-José, reist incognito naar Berchtesgaden om Hitler te overtuigen haar broer te ontvangen (17 oktober 1940). In 1946 is zij 33 dagen koningin van Italië tot een referendum er komaf maakt met de monarchie.

CegeSoma

Eerste minister Hubert Pierlot (midden, aan de tafel) vergadert in Londen met Paul-Henri Spaak (links) en Camille Gutt (rechts). Samen met Albert De Vleeschouwer vormen zij tijdens de eerste jaren de vierkoppige Belgische regering in ballingschap.

De 'Londenaars'

Via Frankrijk belandt de regering in Londen. Eerst aarzelend, maar spoedig vastberaden zet ze aan de zijde van Groot-Brittannië de strijd voort. In januari 1942 tekent ze het *Atlantisch Charter*, dat de geallieerden verbindt tot de onvoorwaardelijke nederlaag van de asmogendheden. Ze verstrengt de bestraffing van de collaboratie en veroordeelt de politiek van het minste kwaad die de meeste bestuurders in het bezette land onvermijdelijk achten. Vooral met producten uit Congo, waaronder uranium voor de atoombommen, ondersteunt ze de geallieerde oorlogsin-

Op de achtergrond kijkt koningin Elisabeth toe hoe haar zoon Karel op 20 september 1944 de grondwettelijke eed aflegt in aanwezigheid van kardinaal Van Roey. Bijna zes jaar zal de prins-regent de troon voor zijn broer Leopold warm houden.

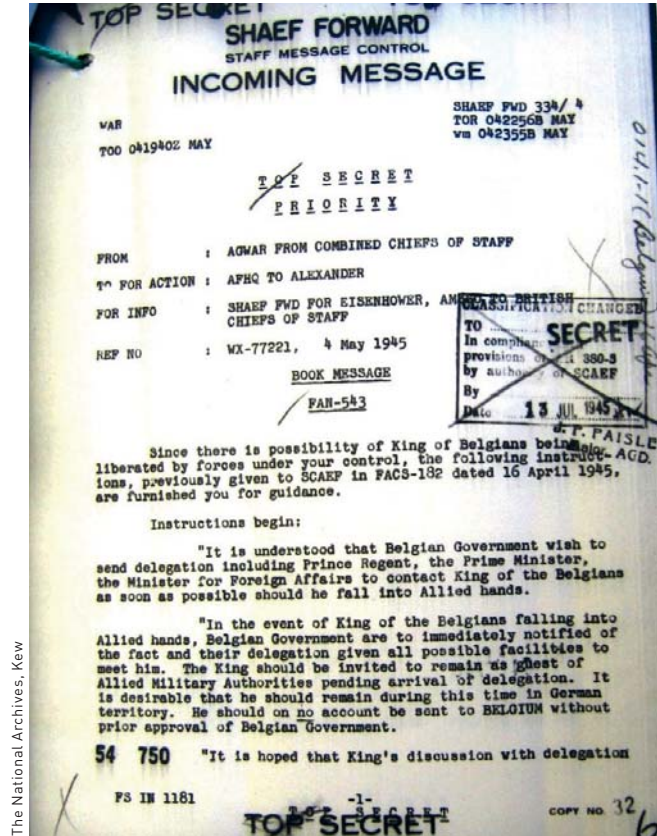

CegeSoma

spanningen. Via de BBC en Radio België zoekt de regering contact met de bevolking. Het verzet krijgt vanaf 1943 haar steun, maar tegelijk neemt ze maatregelen om na de bevrijding met de hulp van de geallieerden het wettelijk gezag te herstellen. Als de regering-Pierlot op 8 september 1944 weer voet zet op Belgische bodem is het onthaal niet bepaald hartelijk. De bezettingservaring heeft velen vervreemd van de 'Londenaars'. ■

Redder van de monarchie

Hoewel prins Karel zijn broer eerst steunt bij de capitulatie in 1940, ontpopt hij zich al gauw tot een notoir anglofiel. Hij heeft allesbehalve een hoge pet op van de getrouwen van Leopold en hun plannen. Vriend en vijand weten dat Karel inzet op de geallieerden. Als de bezetter de koning en zijn gezin in de lente van 1944 naar Duitsland voert, zoekt de Gestapo vruchteloos naar Karel, die ondergedoken zit in de bossen van Spa. De prins geniet op dat moment al meer onverdeelde sympathie bij de bevolking dan Leopold. Na de bevrijding treedt hij uit de schaduw van zijn broer als hij in diens afwezigheid het regentschap aanvaardt. Gedurende de zes jaren dat de regering de terugkomst van Leopold op de troon verhindert, blijft Karel in functie als vervangend staatshoofd. Het leidt tot een definitieve breuk tussen de broers. Nochtans speelt de correcte, grondwettelijke houding waarmee de prins zich van die taak heeft gekweten een niet te onderschatten rol in de redding van de monarchie en de eer van de dynastie. ■

The National Archives, Kew

CegeSoma

Politiek dynamiet

In het bevrijde land leest de regering het politieke testament van de weggevoerde vorst. Het rept met geen woord over de verdiensten van het verzet, pleit voor een beperkte bestraffing van de collaboratie en omschrijft de geallieerden als 'autorités occupantes'. Leopold eist bovendien publieke excuses voor de breuk in 1940. De regering heeft politiek dynamiet in handen maar wil een openlijk conflict vermijden. Na de bevrijding van de koning en zijn gezin lukt het de ministers niet om hem op andere gedachten te brengen. De regering weigert daarom zijn terugkeer en Leopold vestigt zich officieel om gezondheidsredenen in Zwitserland. Hij wordt de inzet van een politieke patstelling tussen links en rechts. In juli 1945 stelt Leopold voor dat het volk zich zou uitspreken, maar het parlement maakt het afhankelijk van een gemeenschappelijke stemming door Kamer en Senaat. De koningskwesitie zit muurvast. Pas in 1950 drukt de Christelijke Volkspartij (CVP) in het parlement de organisatie van een referendum door. ■

Voor of tegen de koning?

Op 12 maart 1950 spreekt 57,6 % van de Belgen zich uit voor de terugkeer van Leopold. In Vlaanderen stemt 72 % ja, meer dan de helft in Brussel en Wallonië is tegen. Het katholieke en conservatieve Vlaanderen lijkt tegenover het linkse en vrijzinnige Wallonië te staan. Die spreiding verhuult een tegenstelling tussen landelijke regio's enerzijds en het stedelijke, industriële België dat zich van Leopold afkeert anderzijds. De koning is een splijtzwam geworden in plaats van een symbool van eenheid. Zelf ziet hij de uitslag als een volwaardige goedkeuring door het volk. Onder luid protest en stakingen rolt een homogene CVP-regering op 22 juli voor hem de rode loper uit. Het zijn de heetste dagen van de koningskwesitie. In Grâce-Berleur schiet de rijkswacht vier tegenstanders dood. België balanceert op de rand van een burgeroorlog. Pas begin augustus keert de rust weer. Onder druk van de regering staat de koning zijn troon af aan zijn zoon Boudewijn. Een nationale tragedie wordt ei zo na vermeden. ■

Het geallieerde opperbevel heeft duidelijke instructies voor de oprukkende eenheden: als de koning wordt bevrijd, mag hij in geen geval naar België terugkeren zonder goedkeuring van de regering.

In de propaganda voor de volksraadpleging wordt Leopold III door zijn tegenstanders als een regelrechte collaborateur voorgesteld.

Tegenstanders van Leopold maken de vergelijking met zijn vader die bij de Duitse inval in 1914 niet capituleerde maar standhield aan de IJzer.

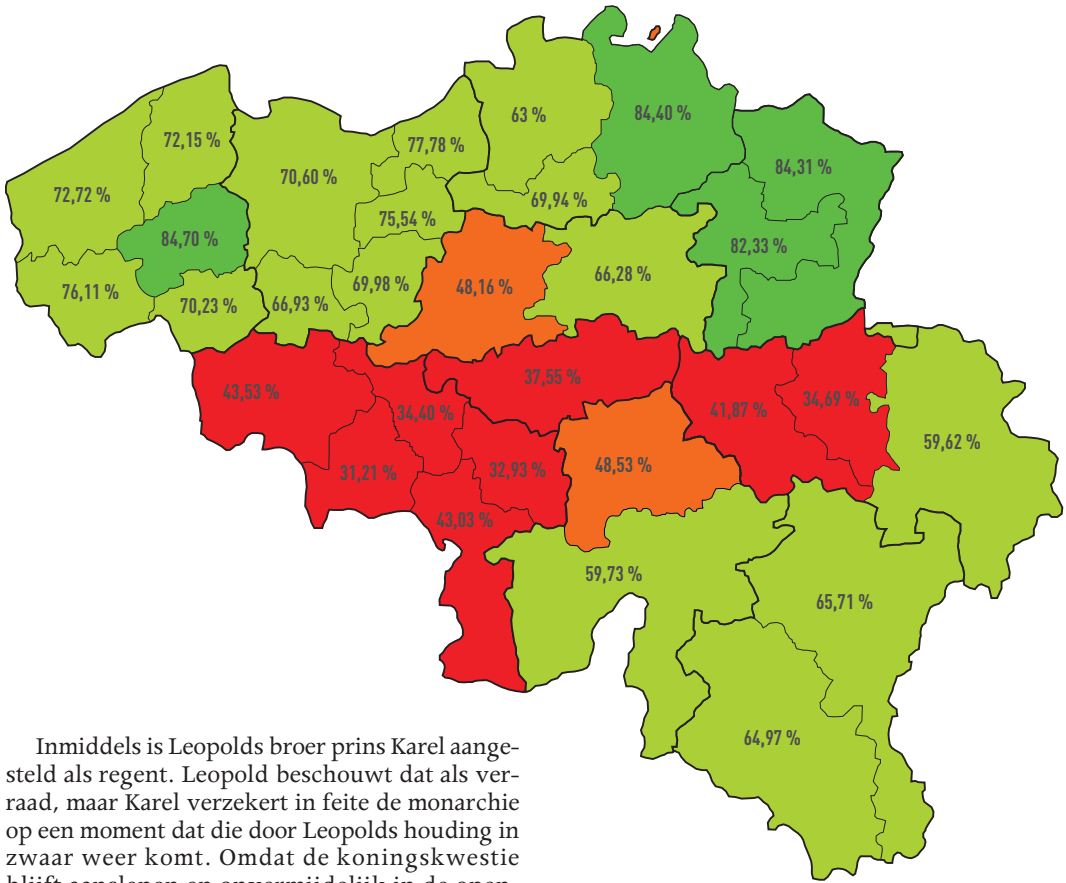
Gezinsgeluk in bezettingstijd: de krijgsgeslagen koning Leopold (achteraan links) met naast hem zijn kersverse tweede echtgenote Liliane en hun eerste kindje, Alexander, op schoot bij zijn overgrootmoeder. Ook aanwezig koning Elisabeth, haar dochter Marie-José, en de drie kinderen uit Leopolds eerste huwelijk: Josephine-Charlotte (naast Liliane), Boudewijn en Albert (vooraan).

door velen gevoelde failliet van de parlementaire democratie. In feite maakt het autoritaire gedachtegoed van Leopold en zijn entourage eerder deel uit van de crisis dan dat het er een oplossing voor zou zijn. Niet Leopolds rigide overtuiging dat België strikte neutraliteit moet nastreven, noch het feit dat hij sneller dan zijn regering begrijpt dat België moet capituleren voor de Duitse overmacht leiden tot de breuk. Zijn eigengereide besluit om zich in Duitse krijgsgevangenschap te begeven steekt het vuur aan de lont. Hij onttrekt zich aan de wil van het parlement en de regering en misbruikt zijn opperbevel van het leger om een politieke beslissing te forceren. Zonder ministeriële dekking flirt hij zo met de grenzen van de grondwet.

Leopold wacht het einde van de vijandelijkheden niet af. Hij probeert een tijdelijke ministerploeg op de been te brengen en er wordt gewerkt aan een nieuwe grondwet. Hij hoopt en rekent erop dat Duitsland bereid zal zijn de Belgische soevereiniteit te herstellen. Even ziet het ernaar uit dat de koning de gebeurtenissen aan zijn kant heeft. Na de overgave verkeert Leopold als krijgsgeslagene grondwettelijk in de onmogelijkheid tot regeren, maar hij geniet brede steun in het bezette land. Duitsland lijkt de oorlog te winnen en Leopold hoopt op een compromisvrede die een onafhankelijke positie van België kan verzekeren in een Europa onder Duitse hegemonie. De wettelijke regering vlucht met de moed der wanhoop naar Londen en probeert de relatie met Leopold te herstellen.

Maar spoedig keert het tij. Hitler ontvangt Leopold en maakt hem duidelijk dat hij niet geïnteresseerd is in zijn plannen en verwachtingen. Politiek is Leopold uitgespeeld, want hij wenst niet te regeren over een bezet land. De krijgsgeslagen koning vermag niets tegen de steeds harder wordende bezetting. Terwijl zijn bevolking lijdt onder de dwangmaatregelen en een deel van zijn leger krijgsgevangen zit, huwt Leopold met Liliane Baels. Zijn populariteit taant. De oorlogskansen keren. De Belgische regering schaaft zich vastberaden aan de zijde van de geallieerden. Een koppige Leopold weigert zijn stellingen te herzien. Als hij drie dagen na D-day samen met zijn familie naar Duitsland wordt gedeporteerd, laat hij een politiek testament na. Bij haar terugkomst in het bevrijde België neemt de regering verbijsterd kennis van zijn grote gelijk. Leopold eist een knieval van de ministers en heeft geen goed woord over voor de bondgenoten van België. Zo maakt hij zich onmogelijk in de ogen van socialisten, communisten, het linkse verzet, de geallieerden en niet veel later ook de liberalen. De CVP neemt het op voor Leopold. Zij ziet in zijn houding tijdens de bezetting een verantwoording voor de politiek van het minste kwaad van vele katholieke gezagsdragers en ze hoopt zo ook de stemmen van VNV en Rex binnen te rijden.

De kaart met de uitslagen van de volksraadpleging per kiesarrondissement toont duidelijk aan dat de meer geïndustrialiseerde gebieden met een links electoraat tegen Leopold stemden (rood), terwijl de meer agrarische en katholieke gebieden voor stemden (groen).

Inmiddels is Leopolds broer prins Karel aangesteld als regent. Leopold beschouwt dat als verraad, maar Karel verzekert in feite de monarchie op een moment dat die door Leopolds houding in zwaar weer komt. Omdat de koningskwestie blijft aanslepen en onvermijdelijk in de openbaarheid komt, tekent zich een groeiende polarisatie af voor of tegen de terugkeer van Leopold op de Belgische troon. De CVP rekent op een absolute meerderheid om haar wil door te drijven. Het debat wordt zeer passioneel in het parlement gevoerd, waardoor het geen technisch, constitutioneel probleem kan blijven. Op aansturen van de koning organiseert een homogene CVP-regering in 1950 een volksraadpleging waaruit moet blijken dat hij de meerderheid van de bevolking achter zich heeft. Het is een ongewone procedure die de tegenstellingen op de spits drijft. 43 % stemt tegen een vorst die eigenlijk boven de politieke passies verheven moet zijn. Bovendien kan de kloof tussen de twee landsgedeelten niet dieper: in katholiek, landelijk Vlaanderen zegt 72 % van de kiezers 'ja', in rood industrieel Wallonië en de stad Brussel slechts 42 %. De breuklijnen in België bereiken hun hoogtepunt uitgerekend in de persoon die de natie moet verenigen. Door de volksraadpleging gesterkt beslist de CVP-regering tot de terugkeer van Leopold III. In juli 1950 komt hij terug in een revolutionair klimaat van stakingen, onlusten en een dreigende mars op Brussel. Er vallen doden in Grâce-Berleur. De polarisatie dreigt oncontroleerbaar te worden en de wet van de straat maakt indruk. De gematigden van beide kanten vinden elkaar. Om de eenheid van België en de monarchie te vrijwaren treedt Leopold uit-

eindelijk af en geeft hij het koningschap door aan zijn zoon Boudewijn. De zwaarste regimecrisis uit de Belgische geschiedenis komt zo tot een einde. ■

Op 22 juli 1950 is Leopold III terug in het land. Dit leidt tot betogingen, stakingen en geweld. In Grâce-Berleur opent de rijkswacht het vuur op anti-Leopoldistische betogers. Vier arbeiders komen daarbij om. Een rouwende menigte woont de begrafenis in het Luikse mijnwerkdorp massaal bij.

BEZETTER

In 1940 begint de tweede Duitse bezetting van België in een kwarteeuw. Een Duitse militaire administratie bestuurt het land voor vier jaar. Boeiend is om de aard van die ‘bezetter’ te bekijken, maar ook de achtergrond van de leidinggevende en lokale Duitsers en hun relatie met de ‘gewone’ bezette Belgen.

DOOR ROBBY VAN EETVELDE

Eduard Strauch werkt vanaf mei 1944 voor de Gestapo in België. Daarvoor was hij actief in Letland en Wit-Rusland als een van de hoofddaders van de Holocaust.

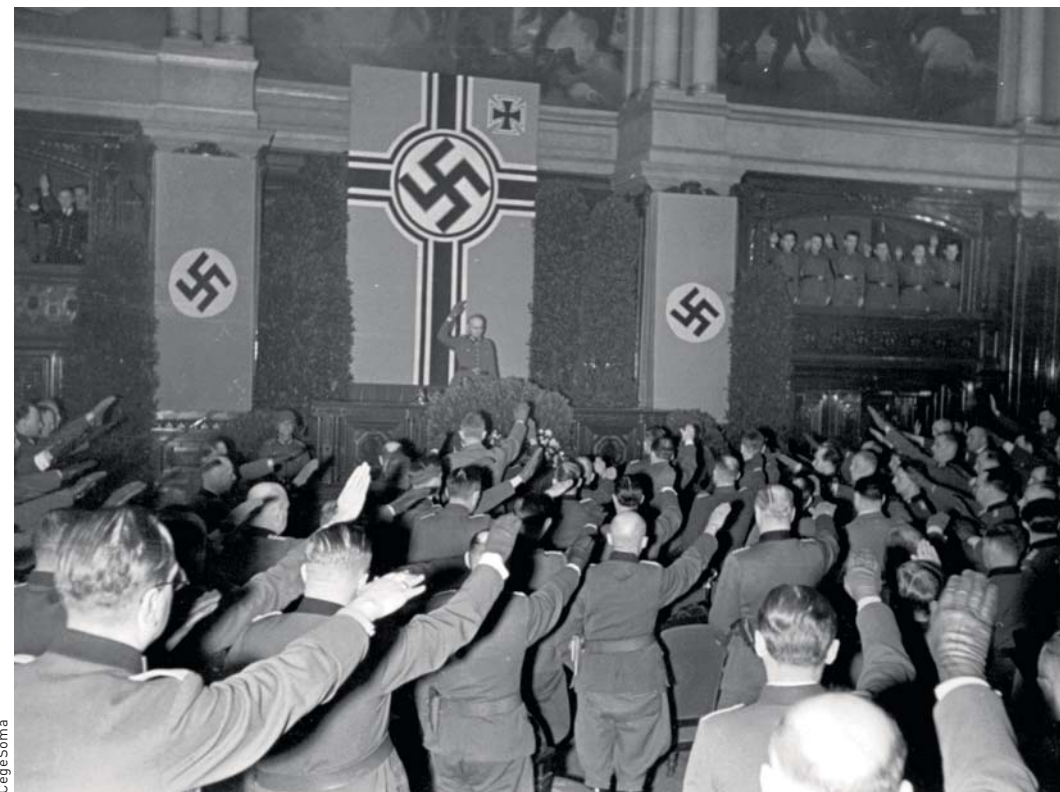
United States Holocaust Memorial Museum

Op 15 september 1955 sterft Eduard Strauch in het Brusselse Sint-Elisabethziekenhuis. De op dat moment 49-jarige in Essen geboren theoloog en jurist kampt al geruime tijd met epilepsie en alcoholisme. Strauch is de zoon van een fabrieksarbeider en raakt gepolitiseerd tijdens zijn studententijd. In 1931 volgt het lidmaatschap van de nazipartij, de paramilitaire SA en de SS. In 1935 geeft hij een mogelijke carrière als ambtenaar op om voltijds te werken voor de *Sicherheitsdienst*, de informatiedienst van de SS.

Bij het uitbreken van de oorlog wordt de overtuigd nationaalsocialist Strauch actief ingezet, eerst in Polen (1939) en vervolgens in de *Einsatzgruppen* in Letland en Wit-Rusland (1941). Deze SS-eenheden hebben officieel als taak de orde te bewaren in de rug van het in de Sovjet-Unie oprukkende Duitse leger. In de praktijk komt hun taak neer op de massale executie van politieke tegenstanders, communisten, maar vooral Joden. De terechtstelling van 55.000 Joden in Minsk onder Strauchs commando wordt door zijn oversten gesmaakt.

In 1944 belandt Strauch in bezet België. Hij wordt ingezet bij de Gestapo in Luik en krijgt als taak om met de tactieken geleerd in het oosten het gewapende verzet in de streek de kop in te drukken. Een Duitse ondergeschikte omschrijft hem later als ‘een van de meest bloeddorstige en gruwelijke mensen die hij in zijn leven al had ontmoet’.

Als Gestapo-officier is Eduard Strauch een vertegenwoordiger van de Duitse bezetter. Zowel voor Duitsland als voor België gaat het om de tweede bezetting in een kwarteeuw. Beide landen hebben geleerd uit het verleden en zijn vastberaden dezelfde fouten niet opnieuw te maken. Voor de Duitsers betekent dit het land besturen met zo weinig mogelijk middelen, voor de Belgen zo veel mogelijk verantwoordelijkheid in eigen handen houden. In wat volgt worden de instellingen van de bezetter belicht, maar ook de achtergrond en voorgeschiedenis van de individuele Duitsers die er deel van uitmaken. Wie is de Duitse bezetter en hoe gaat die om met de bezette bevolking? ■

CegeSoma

Militair gouverneur van België, Alexander von Falkenhausen, leidt in het door de bezetter gedecoreerde Belgische parlement een viering voor *Heldengedenktag*.

Militair bestuur

Gedurende vier jaar heerst een Duits militair bezettingsbestuur over België. Militair gouverneur is Alexander von Falkenhausen, neef van de laatste bevelhebber in België tijdens de Eerste Wereldoorlog. De in 1878 geboren generaal, bon vivant, laat het gros van het werk over aan zijn ondergeschikten. Eggert Reeder, chef van de administratieve staf, werpt zich op als de politiek sterke man in Brussel. De in 1894 in Pöpppenbull geboren Reeder is de zoon van een grootgrondbezitter en groeide op in de aan Denemarken grenzende Duitse regio Sleeswijk-Holstein. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was hij in actieve militaire dienst, zowel aan het westelijk als aan het oostelijk front.

De chaos in het naoorlogse Duitsland dwong Reeder in politiek radicale richting. In 1918 begon hij met zijn studies rechten en politieke wetenschappen aan de universiteiten van Halle en Kiel. Hij engageerde zich voor de vrijkorpsen, paramilitaire groepen ingezet tegen communistische opstanden. Ze vormden broeihaarden van antimarxisme en antisemitisme. Pas in 1933, bij de machtsovername van de NSDAP, werd Reeder lid van de nazipartij. Daarvoor was hij echter al geëngageerd in andere conservatief-reactionaire partijen. De ambtenaar Reeder kende professioneel een blitzcarrière, die hem naar Aken (1933) en Keulen (1936) bracht. In deze laatste stad ontving hij roem voor de nazificatie van de administratie. Kort na het aannemen van een erelidmaatschap van de SS in 1940 krijgt Reeder een post in bezet België.

CegeSoma

Eggert Reeder, leider van de administratieve staf van de militaire administratie in Brussel en politiek sterke man in bezet België.

Richard Jungclaus (midden) vertegenwoordigt Himmlers SS in militair bezet België. Hier schouwt hij de troepen van de Algemene SS-Vlaanderen, samen met hun leider Jef François (links).

CegeSoma

Concurrentie door de SS

Een militaire bezettingsadministratie betekent een formeel verbod op actief optreden van civiele instellingen in België. Dit is een streep door de rekening van de nazipartij, maar vooral van Heinrich Himmler. De leider van de SS en chef van de Duitse politie werkte zich na de machtsovername op tot machtigste man in het Derde Rijk. Zijn macht ligt in het samenbrengen van staatsfuncties met de door hem gecontroleerde SS. Voorbeeld bij uitstek is de Sipo-SD, een samensmelting van de geheime politie (Gestapo), de gerechtelijke politie en de SD, de SS-inlichtingendienst.

Dienstloopbaan van Heinz Hummitzsch. Als deskundige voor vraagstukken over volkskunde is hij vanaf 1943 leider van de Sicherheitsdienst, de SS-inlichtingendienst, in Brussel.

Dienstlaufbahn des Hummitzsch, Heinz						
geboren: 16.1.16			H-Nr. 141.309		zu: Hamburg/Alster	
1.	Datum		3.	4.	5.	
Lfd.Nr.	Jahr	Tag Monat	Dienstgrad	Einheit	Art der Dienststellung	
1	1918	11. Sept.	H.-H. Auf.	10. H.-Auf.	Führer i.	
2	1919	21. Jan.	H.-H. Auf.	" "	"	
3	"	9. Dec.	H.-H. Auf.	" "	"	
1942	1.	Jan.	H.-H. Auf.	" "	"	

Bundesarchiv, SS-Offiziersakten (SSOI), 121A

Voor de lokale instellingen van de bezetter werken niet alleen Duitsers maar ook Belgische collaborateurs. Hier het kerstfeest van de Werbestelle Gent.

Auditoraal-generaal

Gewone Duitsers, gewone Belgen

De Duitse bezetter is niet enkel in Brussel aanwezig. Met *Oberfeld-* en *Feldkommandanturen* (provincies), *Kreiskommandanturen* (arrondissementen) en *Ortskommandanturen* (gemeenten) bezit hij ook over een lokale verankering. In grote en kleine steden zijn er buitenposten van de militaire politie en van de Sipo-SD of rekruteringsbureaus voor de verplichte tewerkstelling, de zogenaamde *Werbstellen*. De bezetter beschikt niet over voldoende personeel om al deze diensten te bemannen, zeker niet na de inval in de Sovjet-Unie in juni 1941. Voor de ordehandhaving wordt een *Hilfsgendarmerie* opgericht, die grotendeels uit collaborateurs bestaat. Lokaal steunt de bezetter steeds meer op individuele collaborateurs, noodzakelijk voor hun talenkennis en sociaal netwerk. Deze collaborateurs zijn niet noodzakelijk aan een enkele dienst gebonden: zo kan een tolk voor de Sipo-SD in Antwerpen ook werken voor de *Werbstelle* in Gent.

‘Gewone Duitsers’ hebben ook gewone noden zoals ontspanning en sociaal contact na de werkuren. Het café dat de Duitse politiemensen en hun Belgische collaborateurs in Luik verkiezen, raakt al snel bekend als de plek om informatie aan te brengen of om te solliciteren bij de Duitse politie. De inkwartiering van het Duitse bezettingsleger bij particulieren biedt gelegenheid tot contact met de Belgische bevolking. Eenzaamheid en armoede brengen sommige Duitsers en Belgische meisjes samen in de prostitutie. In bezet Frankrijk wordt de prostitutie strak gecontroleerd ten behoeve van veiligheid, hygiëne en ‘eugenetica’.

In dit laatste verband is het door de SS ondersteunde *Lebensborn*-programma berucht. Zo worden in een vesting bij Luik zwangere vrouwen ‘van Germaans bloed’ opgevangen. Sommige Duitsers zijn niet te verlegen om meisjes op straat

aan te spreken en na te jagen. In extreme gevallen wordt de bezettingssituatie gebruikt om seksuele lusten bot te vieren, bijvoorbeeld door verkrachting of pedofilie. Bestendige relaties zijn een zeldzaamheid omdat hogere officieren – al dan niet gepretendeerd – weigeren een huwelijk goed te keuren of er is sprake van een vergeten te vermelden liefde, echtgenote of familie in Duitsland. Oorlogskinderen zijn een blijvend resultaat van dergelijke affaires. ■

Foto Otto Kropf. Collectie Spronk. CegeSoma

De Duitse bezetter bestaat niet enkel uit leidinggevende persoonlijkheden, maar ook uit ‘gewone mannen en vrouwen’ met nood aan ontspanning en sociaal contact.

Sipho, Cegesoma

Een plechtigheid in de Belgische senaat symboliseert de machtsoverdracht van militair naar civiel bezettingsbestuur in juli 1944. Vooraan midden staat de nieuwe leider Josef Grohé, voorheen *Gauleiter* van Keulen-Aken.

■ 'Propere handen' van de Wehrmacht?

De naoorlogse Duitse samenleving is lange tijd overtuigd van de correctheid van de *Wehrmacht*, in tegenstelling tot de misdadige SS. De late aanslag van legerofficieren op Hitler, waar ook von Falkenhausen zijdelings bij betrokken was, bestendigt dit beeld. In 1995 stelt de zogenaamde *Wehrmachtsausstellung* in Duitsland dit aan de kaak en toont het leger in zijn vernietigingsoorlog tegen de burgerbevolking, krijgsgevangenen en Joden. In de Belgische geschiedschrijving bestaat eveneens dit beeld van een gematigde militaire

administratie, door Berlijn gedwongen tot steeds scherpere maatregelen.

In juli 1944 krijgt België dan toch een burgerlijke bezettingsadministratie. Von Falkenhausen wordt vervangen door Josef Grohé, tot dan *Gauleiter* van Keulen-Aken. Richard Jungclaus kan zich eindelijk HSSPF voor België noemen. Feit is dat met het executeren van gijzelaars als represaille voor aanslagen tegen de militaire bezetter von Falkenhausen niet bang is geweest om zijn handen vuil te maken. Deze politiek radicaliseert niet onder Grohé. De militaire bezetter maakte de Jodenvervolgning niet alleen mogelijk door de uitvaardiging van verordeningen, maar werkte er via ondergeschikte organen ook actief aan mee. De *Feldgendarmeerie* voerde arrestaties en razzia's uit. Het *Divizenschutzkommando* maakte de Joden diamanten, goud en deviezen afhandig. Het *Treuhandgesellschaft* beheerde de gestolen goederen. De Sipo-SD, weliswaar een orgaan van de SS maar in België formeel ondergeschikt aan het militaire bestuur, nam de hoofdtak van vervolging en deportatie op zich.

De overgang van het militaire naar het burgerlijke bestuur gaat trouwens gepaard met personele continuïteit. SS-figuren als Hummitzsch, Jungclaus en Strauch blijven op post. Die laatste wordt weliswaar gepromoveerd tot leider van de Duitse politie in Wallonië maar werkte daarvoor al voor de Sipo-SD in Brussel en Luik. Zelfs de man die het meest geïdentificeerd wordt met de strijd tegen de SS, Eggert Reeder, blijft op zijn plek. Hij is de plaatsvervanger van Grohé, met wie hij voor de oorlog al heeft samengewerkt als ambtenaar in Keulen. ■

Cegesoma

De militaire *Feldgendarmeerie*, onder meer bevoegd voor het bestrijden van de zwarte markt, houdt een feest in Gent. Deze Duitse militairen worden ook ingezet bij de aanhouding van Joden.

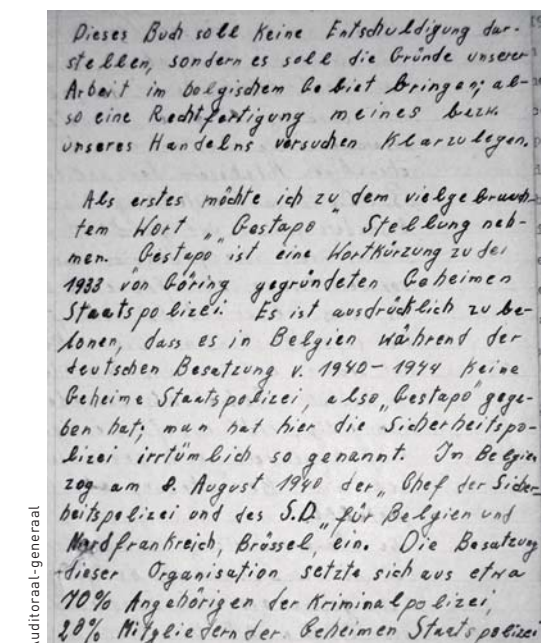

US National Archives

■ Wat na de oorlog?

De bevrijding in september 1944 betekent het einde van de bezetting van België, de Duitse capitulatie in mei 1945 het einde van het Derde Rijk. De Belgische en internationale justitie berecht niet alleen collaborateurs. Ook leden van de Duitse bezettingsadministratie, oorlogsmisdadigers en uitvoerders van de Jodenvervolgning worden ter verantwoording geroepen. De twee tenoren van het militaire bestuur, von Falkenhausen en Reeder, worden vervolgd voor de gevoerde gijzelaarspolitiek, de deportatie van de Joodse bevolking en de verplichte tewerkstelling. In maart 1951 worden beiden veroordeeld tot milde straffen en nog dezelfde maand vervroegd vrijgelaten. Von Falkenhausen vestigt zich in West-Duitsland en huwt zijn Belgische minnares. Hij overlijdt in 1966. Voor Reeder zit zijn ambtenarencarrière erop. Zijn naoorlogse aantekeningen tonen een verbitterd man, die het verleden maar moeilijk kan loslaten en zijn anticomunistische, antiparlementaire en militaristische ideeën blijft aanhangen. Hij sterft in 1959. Eduard Strauch, leider van de SS-politie in Wallonië, wordt na de terugtrekking uit Luik ingezet aan het oostfront en uiteindelijk krijgsgevangen genomen door Britse troepen. Een valse identiteit geeft hem aanvankelijk respijt, maar hij wordt ontmaskerd en vervolgd in Neurenberg. Hij trekt er niet alleen de aandacht door de getuigenissen over zijn sadistische daden in Letland en Wit-Rusland, maar ook door een epilepsieaanval tijdens zijn openingsbetuiging. Hij wordt veroordeeld tot de doodstraf en aan België uitgeleverd. Het betekent voor hem letterlijk uitstel van executie. Hij sterft in 1955 een natuurlijke dood in Brussel. Heinz Hummitzsch,

tussen 1943 en 1944 leider van de SD in Brussel, ontspringt de dans. Hij neemt een nieuwe identiteit aan en begint in 1947 studies in de geneeskunde, het beroep dat hij tot 1961 ongestoord zal uitoefenen. De vervolging van lokale Duitse functionarissen leidt soms tot markante situaties. De Duitse leden van de Sipo-SD in Luik worden voor hun proces samen met hun Belgische collaborateurs opgesloten in de citadel van de stad. Dezelfde plek waar ze tijdens de bezetting hun slachtoffers gevangen hielden. ■

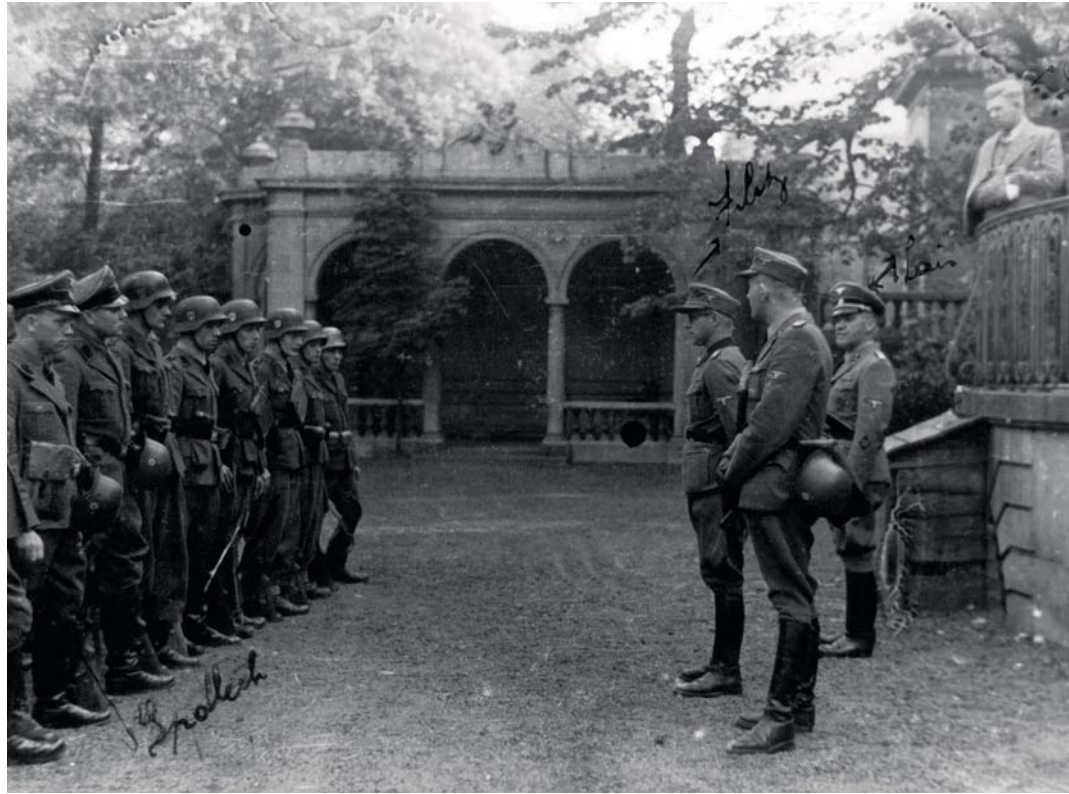

Auditoraal-generaal

Duitse agenten van de Gestapo in Luik en hun Belgische collaborateurs worden na de bevrijding gearresteerd en opgesloten in de citadel van Luik. Midden staat Marcel Cristel die vanaf mei 1942 met de Duitse politie samenwerkte.

De naoorlogse vervolging geeft de verdachten gelegenheid tot overpeinzing. Arthur Lucke, Gestapo-agent in Luik, houdt in gevangenschap een vergoelijkend dagboek bij.

De Antwerpse Sipo-SD in 1944 in haar hoofdkwartier aan de Koningin Elisabethlei. De Duitse politie telde in haar rangen heel wat Vlamingen.

Cegesoma

Dé Duitse bezetter bestaat niet. Verschillende instellingen en organisaties van het leger, de nazipartij, de SS... zijn in het land aanwezig, beschikken over overlappende bevoegdheden en ambities, en beconcurreren elkaar. Deze concurrentiestrijd is typisch voor het Derde Rijk en wordt geëxporteerd naar de bezette gebieden. Leidende figuren in die instellingen – Reeder, Hummitzsch en Strauch bijvoorbeeld – hebben een overeenkomstig profiel:

hoogopgeleid, actieve of passieve beleving van 14-18 en betrokken bij rechtse politieke bewegingen voor de machtsovername in 1933. Het gaat om exponenten van een generatie die zake-lijkheid en radicalisme combineert, een generatie die de raciale, genocidaire politiek van het Derde Rijk niet alleen uitdenkt maar ook uitvoert.

De Duitse instellingen worden verder bemand door duizenden 'gewone Duitsers': ambtenaren, militairen en politiemannen. Deze mensen zijn niet noodzakelijk allemaal overtuigde nazi's. Het project dat het Derde Rijk in de bezette gebieden in de steigers zet, beoogt economische uitbuiting en de creatie van een raszuivere volksgemeenschap. Joden en andere zogenaamde *Untermenschen* zijn er de voornaamste slachtoffers van.

Een tekort aan manschappen, zeker na de inval in de Sovjet-Unie, en een gebrek aan lokale kennis leiden ertoe dat de bezetter een beroep doet op collaborateurs. Veel Duitse diensten kennen een groter aantal Belgische dan Duitse manschappen, bijvoorbeeld de illustere Sipo-SD. Zo werken Belgen mee aan hun eigen bezetting. Ook voor minder voor de hand liggende zaken zijn Belgen en Duitsers op elkaar aangewezen: Duitse politiemannen en soldaten moeten ook hun haar laten knippen en hebben ook nood aan vertier en sociaal contact.

Onder de bezetting gaat het gewone leven verder, weliswaar in een zowel voor Belgen als

voor Duitsers buitengewone situatie. Zo ontstaan er ettelijke relaties tussen Belgische meisjes en Duitsers, zonder dat dit noodzakelijk om collaboratie gaat. De uit deze relatie geboren kinderen blijven na de bevrijding meestal in België achter. Ze vormen een blijvende herinnering aan de bezetting en worden vaak niet aanvaard door de samenleving.

In de internationale context van de Koude Oorlog wordt de bestraf-fing van Duitse oorlogsmisdadigers snel als minder dringend beschouwd. Het Belgische militaire gerecht gaat in 1945 nog uit van 2000 tot 2500 uit te voeren dood-straffen. Er worden er daadwerkelijk 242 uitgevoerd en in slechts twee gevallen gaat het om Duitsers. 242 is trouwens een symbolisch cijfer dat overeenstemt met het aantal gijze-laars dat door de militaire admi-nistratie werd geëxecuteerd. Eduard Strauch, nochtans in Neurenberg veroordeeld tot de doodstraf, ontsnapt in België aan de uitvoering ervan. De gematigde straffen tegen von Falkenhausen en Reeder passen in deze ontwikkeling. In de maand dat beiden vervroegd worden vrijgelaten, knoopt België diploma-tieke betrekkingen aan met de Duitse Bonds-republiek.

Hoe nu te denken over de aard van de Duitse bezetting in België? In de geschiedschrijving domineerde lange tijd het idee van een 'gematigde' militaire administratie die een brutale repressie door de SS kon tegenhouden. Een gelijksoortig profiel bij de leiders, een *Wehrmacht* die zich ook schuldig maakt aan repressie en Jodenvervolgung, en personele continuïteit tussen beide regimes zijn elementen die dit veeleer tegenspreken. Bij de vervanging van het militaire bestuur door een burgerlijke administratie in 1944 gaat het veeleer om een machts-

Cegesoma

verschuiving tussen twee kernen in het sowieso al multipolaire Derde Rijk.

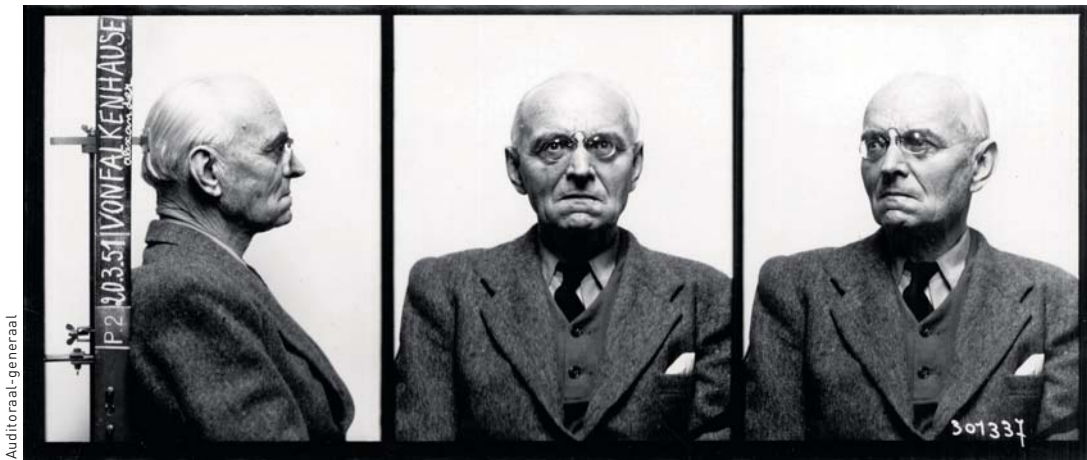
Ook het in de internationale literatuur dominante contrast tussen bezet West- en Oost-Europa behoeft enige nuance. Het staat buiten kijf dat de Duitse bezetter beide gebieden anders behandelt. In West-Europa, door Duitsland gezien als een cultuurgebied, gaat de bezetter de samenwerking met lokale elites aan. Oost-Europa, bevolkt door wat de nazi's zien als Slavische en Joodse *Untermenschen*, wordt brutaal aangepakt. Via geweld en genocide geeft de bezetter hier vorm aan raciale, utopische plannen. Toch zijn Eduard Strauch en Heinz Hummitzsch voorbeelden van individuen die in beide gebieden actief waren. Nodigt deze vaststelling ons niet uit om de bezettingsgeschiedenis van Europa vanuit een totaal perspectief te bekijken? ■

Von Falkenhausen (links) en Reeder (midden) bij de opening van de tentoonstelling *Deutsche Grösse* in Brussel, 16 maart 1942. Het idee dat een 'gematigde' militaire administratie een brutale repressie door de SS heeft kunnen tegenhouden, is fout.

Onder de bezetting gaat het gewone leven verder. Militairen van het Duitse bezettingsbestuur volgen een voetbalwedstrijd in Brussel.

Foto Otto Kropf. Collectie Spronk. Cegesoma

Auditoraal-generaal

Voormalig militair gouverneur von Falkenhausen gefotografeerd door de Belgische justitie voor zijn proces in 1951. Zijn veroordeling tot 12 jaar is mild en enkele dagen later wordt hij al vrijgelaten en naar Duitsland uitgewezen.

BESTUUR EN AANPASSING

Gezagsdragers en ambtenaren pasten zich doorgaans aan de bezettingsomstandigheden aan. Die houding wordt vaak aangeduid met het begrip ‘accommodatie’ of ‘politiek van het minste kwaad’. Het is een complexe grijze zone tussen collaboratie en verzet.

DOOR NICO WOUTERS

Bericht

Aan de Inwoners van Hemixem

Bij eene gebeurlijke bezetting der gemeente Hemixem, eisch ik dringend van al de inwoners, de grootste beleefdheid en hoffelijkheid tegenover de Duitse troepen.

Een streng toezicht zal ingesteld worden, en er zal eventueel, van wege de overheid, krachtdadig ingegrepen worden.

Blijft dus allen kalm en voorzichtig, doet geen enkele slechte daad, blijft binnen huis, en ik ben er van overtuigd dat alles rustig in de gemeente zal verlopen.

Hemixem, 18 Mei 1940

De Burgemeester,

D^r CH. DE BACKER.

Drukk. K. Schroyens, Hemixem.

Tijdens de achttiendaagse veldtocht in mei 1940 proberen lokale overheden kalmte en orde te bewaren. De schrik zit er goed in: de wreedheden tegen Belgische burgers bij de Duitse inval in 1914 is nog een levende herinnering.

Elke langdurige bezetting dwingt mensen tot aanpassing. Maar als het gaat om de ideologische bezetting tijdens Tweede Wereldoorlog, dan hebben ‘aanpassing’ of ‘accommodatie’ een negatieve lading. Niet weinig historici beschouwen accommodatie als een te grote inschikkelijkheid van de elites met de bezetter. De weg van de minste weerstand dus, of wat in België de politiek van het ‘minste kwaad’ heet.

De Belgische elites en gezagsdragers worden vanaf mei 1940 geconfronteerd met een vijandige bezetter en diens ideologische programma. Ze dragen verantwoordelijkheid voor collectieve belangen en zijn vaak gebonden aan wettelijke verplichtingen. Hun keuzes overstijgen het individuele belang of geweten. Bovendien sorteert hun beleid gevolgen die niet altijd direct zichtbaar zijn.

Voor Belgische bestuurders staat het ‘burgerlijk mobilisatieboekje’ gelijk aan de bijbel. Dit vooroorlogse document bevat de richtlijnen voor het handelen van elke gezagsdrager in oorlogstijd. Het steunt op het internationale oorlogsrecht, en met name op de Conventie van Den Haag uit 1907. Gezagsdragers zijn bij de Duitse inval verplicht op post te blijven en het beleid van de bezetter tot op zekere hoogte mee uit te voeren, in het belang van de bevolking. Maar waar ligt de grens? Ondanks de ervaring van de Eerste Wereldoorlog is daar nauwelijks over nagedacht. Gezagsdragers moeten ontslag nemen als de bezetter bevelen geeft die ‘onverenigbaar zijn met de plichten van getrouwheid tegenover het Vaderland’. In dat geval moeten ze advies vragen aan hun hiërarchische oversten. Deze richtlijnen blijken al snel niet te beantwoorden aan de realiteit van de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog. ■

De wondere zomer van 1940

Bij het uitbreken van de oorlog is de katholieke politicus Robert De Man stadssecretaris van Roeselare. In juni 1940 benoemt de Duitse bezetter hem tot burgemeester. Hij schrijft op 22 juni 1940 aan zijn inwoners: ‘Wij zijn een nieuwen tijd begonnen, en wij zullen ons aanpassen aan al het nieuwe dat ons de laatste weken werd geschonken.’ De Man ziet voordelen in de bezetting: ‘Toch die Duitsers weten alles klaar te spelen. Men zou waarlijk beginnen denken dat ‘t woord “onmogelijk” voor hen onbekend is.... Dat de bezettende macht zeer inschikkelijk is, en de bevolking zeer meegaande. Zoo is iedereen tevreden.’ Kort daarna wordt De Man echter als burgemeester opzijgezet door het Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Later zal hij zich engageren in het ondergrondse verzet. De ‘wondere zomer’ tussen juni en augustus 1940 is een kortstondig en uniek moment. Vrijwel iedereen is op dat moment overtuigd van de Duitse overwinning. Aanpassing aan een permanente toekomst onder Duitse controle lijkt onvermijdelijk. Velen kiezen deze maanden voor de vlucht vooruit en komen daardoor later in de problemen. ■

Gemeentelijke fusies

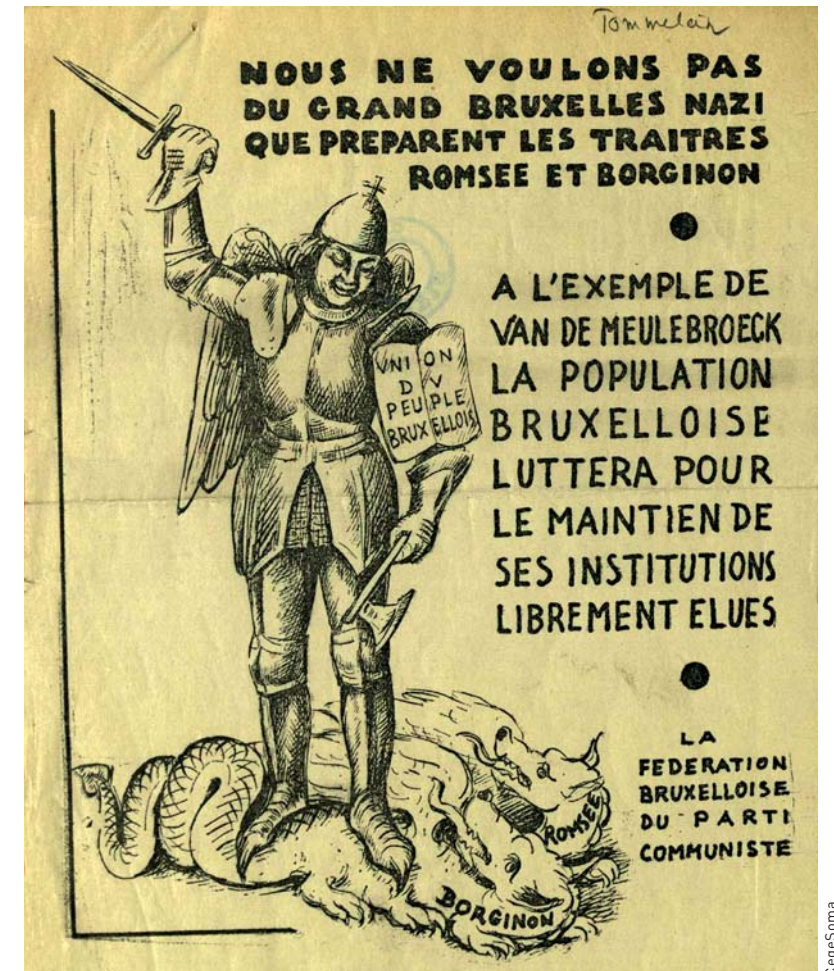
Tijdens de bezetting worden zeven grootste agglomeraties gecreëerd: Antwerpen in 1941 en achtereenvolgens Gent, La Louvière, Charleroi, Brussel, Brugge en Luik in 1942. Randgemeenten worden opgeheven en samengevoegd tot één nieuwe grootstad. Het is secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken Gerard Romsée, die tot het collaborerende VNV behoort, die de besluiten neemt. Hij treedt daarbij in de onwettelijkheid. De operatie gaat zijn bevoegdheid te buiten en is bovendien ongrondwettelijk. Collaborateurs grijpen meestal de macht in het bestuurscollege van de fusiesteden, terwijl de Duitsers er de stadspolitie onder centrale controle willen brengen. Romsée verdedigt de grote agglomeraties met neutrale argumenten van efficiëntie zoals die ook al voor de oorlog werden geformuleerd. Ze zijn volgens hem ‘hoogdringend’ voor een goed bestuur. De kortstondige fusie wordt bij de bevrijding ongedaan gemaakt. Het zal nog tot 1977 duren voor het in België komt tot structurele gemeentefusies. ■

Een vlugschrift van het communistische verzet tegen de eenmaking van de 19 Brusselse gemeenten in 1942.

De creatie van een reeks ‘grootstedelijke agglomeraties’ is een collaboratieproject, met steun van de Duitsers. Pas als het over Brussel gaat, ontstaat breed Belgisch protest.

Het stadsbestuur van Roeselare uit 1938, met rechts van de zittende burgemeester stadssecretaris Robert De Man (met bril). Na de vlucht van het bestuur in mei 1940 wordt De Man dienstdoende burgemeester. Zoals velen pleit hij voor verregaande volgzzaamheid. In 1941 grijpt VNV-burgemeester Rik Demoen de macht.

Tijdens de bezetting wordt België vier jaar lang bestuurd door een ambtenarenregime. Deze ambtenaren nemen besluiten die kracht van wet hebben. Zij begeven zich daardoor steeds meer in wettelijk drijfzand.

De hoogste ambtenaren aan de macht

Een secretaris-generaal is de hoogste ambtenaar in een ministerieel departement en verantwoordelijk voor de uitvoering van het beleid van zijn minister. Door een snel gestemde besluitwet van 10 mei 1940 worden deze ambtenaren – tot hun eigen verrassing – in afwezigheid van de regering en bij een gebeurlijke bezetting de hoogste Belgische gezagdragers. Ze zijn nauwelijks voorbereid op wat hen wacht. Dat ambtenaren plots moeten besturen zonder enige politieke dekking is in de Belgische bestuurscultuur ongezien.

Na een aarzelende start in juni 1940 profileert het comité van secretarissen-generaal zich geleidelijk als een soort Belgische ersatzregering. Belgen en Duitsers hebben in 1940 gelijklopende belangen en sluiten een verstandshuwelijk. De secretarissen-generaal verklaren de Duitse veror-

deningen te zullen uitvoeren als ze niet ingaan tegen de Belgische wet en de nationale gevoelens. Na Duits aandringen nemen de secretarissen-generaal toch ook nieuwe wetgevende besluiten, zij het binnen de marges van de Belgische grondwet. Toch zien ze een fundamentele aanpassing van het Belgische institutionele raamwerk als noodzakelijk om de grote uitdagingen als gevolg van oorlog en bezetting – economisch herstel en voedselvoorziening met name – het hoofd te bieden. Algauw neemt de Duitse druk toe. Secretarissen-generaal die te veel weerstand bieden, krijgen vanwege de bezetter een ambtsverbod opgelegd en worden vervangen door bestuurders die beter meewerken. Al in augustus 1940 wordt een VNV'er op Economische Zaken benoemd, maar vooral de benoeming van de VNV'er Gerard Romsée op Binnenlandse Zaken, 31 maart 1941, is een keerpunt. Hij gebruikt zijn macht om massaal collaborateurs te benoemen op lagere bestuursniveaus. De secretarissen-generaal zitten gevangen in een escalatie van toegevingen. Ze nemen besluiten die de toets der wettelijkheid niet doorstaan. Gaandeweg verliest het comité legitimiteit bij de bevolking. Niettemin blijft het comité op post. Dankzij enkele sterkhouders, onder wie Oscar Plisnier van Financiën, kunnen zij vanaf 1943 opnieuw een Belgische beleidsagenda ontwikkelen. ■

VNV'er Gerard Romsée is als secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken de belangrijkste collaborateur van België. Zijn collaboratie is ook strategisch. Hij volgt altijd formeel de letter van de wet en laat zich zelden betrapen op politieke uitspraken.

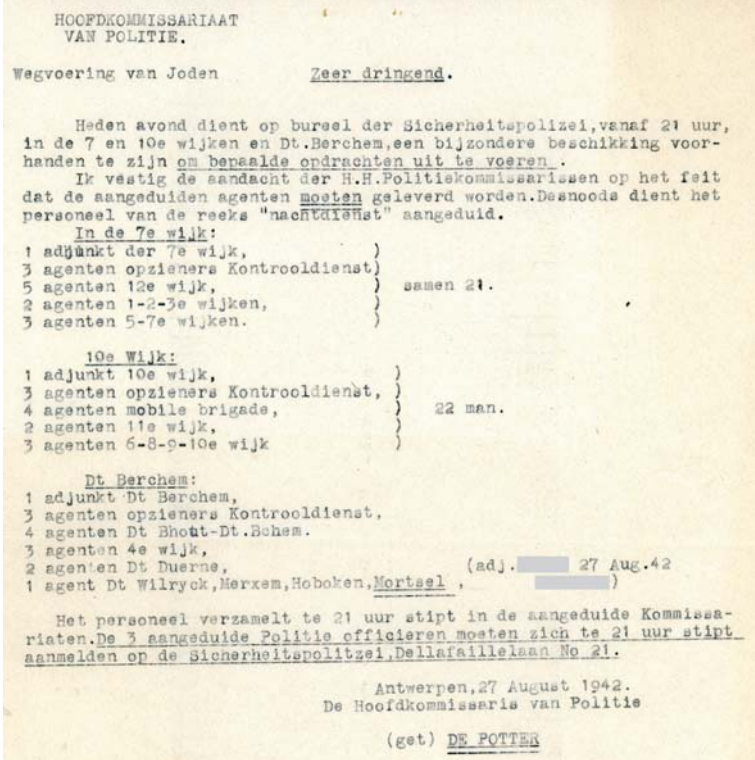
Bochtenwerk en paraplu-politiek

Op 16 november 1942 schrijft de Antwerpse procureur des Konings Edouard Baers aan de hoofdcommissaris van politie Jozef De Potter een brief om hem 'in herinnering te brengen' dat aanhoudingen door de politie op bevel van de bezetter – buiten het Belgische wettelijke kader om – strafbaar zijn. De hoofdcommissaris slaat in paniek. In de maanden daarvoor heeft de Antwerpse politie actief deelgenomen aan de aanhoudingen van duizenden Joden op last van de bezetter. En op dat moment voert de politie nog altijd aanhoudingen uit van Belgen die zich onttrekken aan de Duitse verordening op de verplichte tewerkstelling. Sinds mei 1940 is een lokale politiepraktijk gegroeid van brede samenwerking met de bezetter die de hogere Belgische overheden altijd gedekt hebben. De Belgische politiediensten brengen in opdracht communisten, neergestorte geallieerde piloten en werkweigeraars naar de bezetter. Maar nu stelt de Antwerpse procureur dat de betrokken politiemensen strafbaar zijn. Wat is er veranderd?

Op 6 oktober 1942 vaardigt de bezetter een verordening uit die nu ook de verplichte tewerkstelling in Duitsland mogelijk maakt. De maatregel treft vele Belgen en zorgt voor een maatschappelijke tegenbeweging. Tienduizenden Belgen duiken onder. Maar ook militair keert nu het tij en is de Duitse nederlaag niet meer ondenkbaar. In deze context besluit de procureur plots duidelijker stelling in te nemen. Deze breuk in Antwerpen is wel erg markant. Maar het is emblematisch voor een geleidelijke aanpassing van Belgische bestuurders en gezagdragers in het algemeen.

In 1942 en 1943 passen de meeste Belgische gezagdragers hun houding aan. Dit gebeurt op veel terreinen en op verschillende tijdstippen: vroeger in Brussel dan in de stad Antwerpen bijvoorbeeld. De trend is echter dezelfde: waar deze bestuurders daarvoor niet-legale maatregelen uitvoerden of stilzwijgend accepteerden, keuren zij die nu duidelijker af. Zo geven zij geleidelijk uitdrukkelijk aan dat het Belgische wettelijke kader opnieuw relevanter wordt. Deze aanpassing aan de wijzigende bezettingsomstandigheden is voor een deel strategisch van aard en verandert niets aan de samenwerking met de Duitsers op het lokale terrein. Anderzijds zet ze een rem op nieuwe hervormingen en wordt een herstel van het Belgische bestel na de eventuele bevrijding langzaam voorbereid. ■

Een zitting van het Hof van Cassatie, met in het midden voorzitter Joseph Jamar. Onder zijn leiding voeren Belgische magistraten tijdens de bezetting een strategische samenwerking met de Duitsers, die zelden leidt tot echte conflicten.

Op 27 augustus 1942 roept de Antwerpse hoofdcommissaris Jozef De Potter zijn politieagenten op om 'bepaalde opdrachten' uit te voeren. Het gaat om de op handen zijnde Jodenrazzia. Na de invoering van de verplichte tewerkstelling in oktober 1942 maken de Antwerpse autoriteiten een bocht van 180 graden. Voor de Joden in Antwerpen is het dan al te laat.

Duits of Belgisch, Van Coppenolle handhaaft de orde

Luitenant-kolonel Adriaan Van Coppenolle is tijdens de bezetting de belangrijkste Belgische politiefunctionaris. Hij geeft leiding aan de hervormde Algemene Rijkspolitie en is nationaal commandant van de Rijkswacht. Van Coppenolle verdedigt een rigide visie op orde en veiligheid die hij als een en ondeelbaar beschouwt. Anti-Duitse verzetsactiviteiten bestempelt hij als ‘terrorisme’ en ‘banditisme’. Hij legitimeert die visie met wettelijke argumenten en vanuit het standpunt dat de openbare orde bewaard moet blijven.

Van Coppenolle wil een efficiënte inzet organiseren van de Belgische ordediensten tegen het ondergrondse verzet. Uiteraard heeft dit een sterk ideologische dimensie. In 1940, toen hij als officier in het Belgische leger nog in krijgsgevangenschap zat, verklaarde hij zijn steun aan het nationaalsocialistische programma. Hij bepleit nauwe samenwerking met Duitse orde- en inlichtingendiensten, bijvoorbeeld door nog in mei 1943 mee

te verdedigen dat Belgische ordediensten alle Duitse bevelen moeten uitvoeren, ook degene die geen enkele Belgische rechtsgrond hebben. Bovendien lijkt respect voor wettelijkheid of gezag toch relatief. Zo probeert Van Coppenolle de bestaande Belgische wettelijkheid te doorbreken en legt hij bevelen van de Belgische secretarissen-generaal naast zich neer. Zijn rechtlijnige beleid past zich niet aan, ook niet wanneer de oorlogsomstandigheden wijzigen. Aanvankelijk wordt zijn visie op ordehandhaving nog door velen gedeeld, maar in 1944 wordt het beschouwd als het standpunt van een collaborateur die nog nauwelijks op instemming kan rekenen.

Na de bevrijding wordt Van Coppenolle door het krijgsgerecht ter dood veroordeeld. Hij krijgt echter gratie en al in 1952 komt hij vrij, wat tot publieke verontwaardiging leidt en PSC-minister van Justitie Joseph Pholien tot aftreden dwingt. In naoorlogse geschriften blijft Van Coppenolle zijn houding tijdens de bezetting verdedigen. ■

Adriaan E. Van Coppenolle als nationaal commandant van de rijkswacht tijdens de bezetting. Als hoogste Belgische politiefunctionaris stuurt hij aan op een samenwerking tussen de Belgische en Duitse ordediensten in de strijd tegen het verzet.

Achteraanzicht van de doorzefde wagen van Van Coppenolle na de moordaanslag van de Gewapende Partizanen op 2 maart 1943. De commandant komt er enkel met kleerscheuren af.

Robert De Foy combineert delicate samenwerking met de Duitse inlichtingsdiensten voor en tijdens de bezetting met een rijke naoorlogse carrière als hoofd van de Belgische Staatsveiligheid.

Aanpassing als continuïteit

Robert De Foy is hoofd van de Openbare Veiligheidsdienst en later van de Belgische Staatsveiligheid. Voor de oorlog onderhoudt hij beroepshalve contacten met Duitse inlichtingendiensten over de bestrijding van het communisme. Daardoor blijft De Foy na de Duitse inval actief als hoofd van de Belgische vreemdelingenpolitie, die een rol speelt in de Jodenvervolging. In oktober 1943 komt De Foy aan het hoofd van het departement Justitie en sluit hij met de bezetter een akkoord over de bevoegdheidsverdeling tussen de Belgische en Duitse justitie. In de laatste fase van de bezetting onderhoudt hij contacten met de Belgische regering in Londen en met het verzet. Het militaire gerecht stelt hem na de bevrijding buiten vervolging, maar hij neemt zelf ontslag en wordt tijdelijk weggepromoveerd naar Tanger. In 1947 keert hij echter langs de grote poort terug om opnieuw de Belgische staatsveiligheid te leiden tot 1958. Het geval-De Foy toont aan dat ‘aanpassing’ paradoxaal genoeg ook continuïteit kan zijn. Tussen 1933 en 1958 wijzigen de omstandigheden waarin De Foy opereert, herhaaldelijk en drastisch. De Foy past zich telkens aan door al die jaren in wezen dezelfde strijd te blijven voeren tegen het communisme. ■

Heil Leemans!

In 1965 publiceert het voormalige verzetslid Jean Fosty een pamflet gericht tegen Victor Lee-

mans, een senator van de Christelijk Volkspartij (CVP) die vanaf 1965 een belangrijke Europese post waarneemt. De foto's in het document tonen Leemans naast leden van de Duitse bezettingsmacht. Tijdens de jaren 1930 bewonderde Leemans als socioloog de Duitse sociaaleconomische Nieuwe Orde. In 1940 wordt hij onder druk van de bezetter benoemd aan het hoofd van het departement Economische Zaken. Leemans sympathiseert op dat moment met het VNV. Hij start enthousiast de autoritaire reorganisatie van de Belgische economie. Al snel echter matigt hij zijn houding onder invloed van zijn eigen administratie en het patronaat, maar ook omdat hij de ruwe realiteit van de Duitse uitbuiting erkent. Na de bevrijding wordt hij niet veroordeeld. Vanaf 1949 is hij CVP-senator en wordt hij een belangrijke Belgische vertegenwoordiger in het Europees Parlement. ■

Naoorlogs pamflet tegen Victor Leemans, op dat moment voorzitter van het Europees parlement. Tijdens de bezetting heeft Leemans als secretaris-generaal de Belgische economie op Duitse maat hervormd.

Secretaris-generaal Emiel De Winter van Landbouw en Voedselvoorziening bezoekt begin september 1943 een tentoonstelling over de werking van de NLVC. De Winter was geen collaborateur, maar zocht met zijn beleid wel de uiterste grenzen van de legaliteit op.

Onder het gezag van de Duitse bezetter wordt België ruim vier jaar bestuurd door een ambtenarenregime zonder politieke dekking. Wat daarvan de gevolgen zijn en hoe dit binnen de Belgische wettelijkheid moet verlopen is in 1940 voor niemand duidelijk. De Duitse bezetter legt uiteraard zijn Nieuwe Orde op, maar sommige Belgische ministeries voeren ook eigen hervormingen door. Dat gebeurt eerst vanuit het departement Economische Zaken, waar de echte Duitse prioriteit ligt, maar ook bij Binnenlandse Zaken en Voedselvoorziening.

De autoritaire hervormingen betekenen een totale cultuurbreuk met het gedecentraliseerde België, dat geen traditie heeft van sterke staatsinterventie vanuit Brussel. Strengere nieuwe regels en controleorganen moeten het beleid opleggen. Kenmerkend is de oprichting van nieuwe nationale Belgische instellingen of corporaties zoals het Rijksarbeidsambt of de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC). Deze nieuwe centrale organisaties weken zich los van hun ministerie en voeren zo een sluipende collaboratiepolitiek door. In veel opzichten blijft deze Belgische 'nieuwe orde' echter een revolutie op papier. De betrokken organisaties en hun controleorganen hebben doorgaans weinig grip op de lokale realiteit.

De grote infiltratie van politieke collaborateurs creëert bijkomende problemen. Volgens het 'burgerlijk mobilisatieboekje', dat de gedragslijn in oorlogstijd voorschrijft, moet een ambtenaar raad vragen aan zijn overste. Maar wat als die overste is vervangen door een sympathisant van de bezetter? Daar hadden de opstellers van de Belgische instructies geen rekening mee gehouden.

De Duitse bezetting confronteert het Belgische bestuursstelsel met de eigen tekortkomingen. De grootste zwakte is misschien wel het gebrek aan individuele verantwoordelijkheid dat topambtenaren en gezagdragers aan de dag leggen. Ze vallen terug op een paraplu-politiek. Soms is dat individueel opportunisme, maar het is zeker ook een gevolg van een bestuurscultuur waar het politieke voogdijchap over ambtenaren groot is. Lokale gezagdragers – politiecommissarissen en burgemeesters – zitten met de gebakken peren. Zij moeten hun plan trekken.

Tijdens de bezetting beschikken Belgische topbestuurders wel degelijk over een onderhandelingsmarge. De Duitse bestuurders zijn immers ook van hen afhankelijk. De vraag is dus of en wanneer de hogere Belgische ambtenaren deze speelruimte gebruiken, tot welke strategische

Onder het welziende oog van de Führer melden Belgische mannen zich aan bij het Arbeidsambt. Ze zijn opgeroepen voor verplichte tewerkstelling. Na de invoering van deze maatregel in 1942 kan de 'politiek van het minste kwaad' nog op weinig steun rekenen bij de bevolking.

gevechten ze bereid zijn. Zo staat vast dat ze een conflict met de bezetter over de eerste Duitse anti-Joodse maatregelen eind 1940 bewust vermijden door aan de uitvoering ervan mee te werken. Dit illustreert dat in 1940 de meeste bestuurders de Belgische democratische wettelijkheid hebben opgegeven.

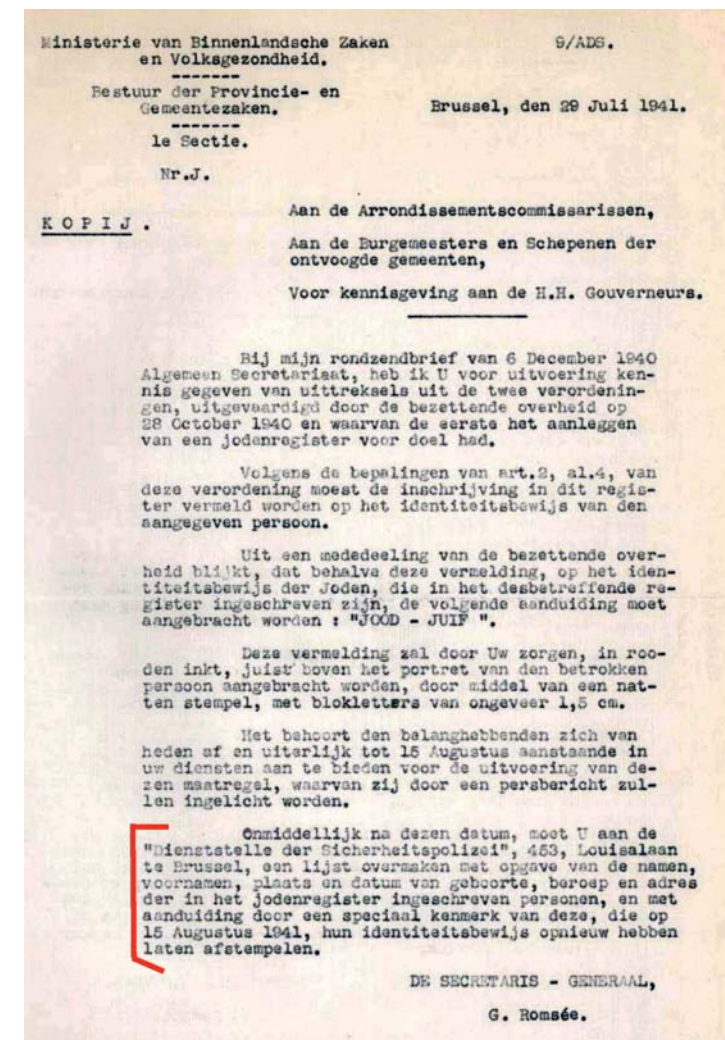
De bezettingsrealiteit verandert echter razend-snel. Aanpassing is een permanent proces. In de winter van 1942 herpositioneren grote delen van de Belgische elites zich. Voor velen is het inmiddels duidelijk dat de Duitse bezetting niet zal blijven duren. De Belgische wettelijkheid wordt weer relevant en de voorbereiding van de naoorlog begint. In zekere zin verandert de zwakte van het Belgische systeem in een sterkte: ambtenaren en gezagsdragers kunnen zich onder de radar gemakkelijk onttrekken aan een centraal gezag dat ze niet als legitiem beschouwen. Intussen is echter veel kwaad geschied en zijn illegale vormen van samenwerking doorgevoerd.

Na de bevrijding moest het Belgische militaire gerecht oordelen over deze 'patriottische samenwerking'. Zo ontstaat een situatie waarin de Belgische staat eigenlijk over zichzelf moet oordelen. Het wetsartikel dat politieke collaboratie strafbaar stelt, is ook nooit bedoeld om te oordelen over de politiek van het minste kwaad. In het algemeen worden Belgische bestuurders niet gerechtelijk veroordeeld. Ondanks de fouten en foutjes wordt hun optreden tijdens de bezetting geaccepteerd en retroactief gelegitimeerd. Velen van hen worden echter wel administratief gesanctioneerd. De meeste bestuurders en gezagdragers blijven echter gewoon op post. Deze continuïteit is geen exclusief Belgisch fenomeen. Ook in andere Europese landen is de continuïteit bij de ambtenaren, de politie en het gerecht zeer groot. Dat leidt vooral in de jaren 1960 tot een generatieclash. Het is moeilijk om de 'aanpak' tijdens de bezetting niet beoordelend te bekijken, met de ogen van vandaag. De vraag welke keuzes we zelf gemaakt zouden hebben – of dat we het vandaag überhaupt beter zouden doen – werpt zich onvermijdelijk op. Daarom heeft deze problematiek nog een grote actuele relevantie. ■

Gaston Schuind bij zijn aanstelling als
secretaris-generaal van Justitie.
Verantwoordelijk voor een aartsmoeilijk
departement staat hij onder druk van de
Belgische magistratuur, de Duitse
bezetter én zijn VNV-collega Gerard
Romsée. De bezetter ontslaat hem in
1943. Na de bevrijding zal het Belgische
gerecht hem veroordelen voor
collaboratie.

CegeSoma

Omzendbrief van secretaris-generaal Gerard Romsée in uitvoering van de Duitse anti-Joodse verordeningen. Na de start van het Duitse anti-Joodse beleid in België (oktober 1940) zet zich een hele Belgische administratieve machine in gang die de Joden registreert en controleert.

VOEDING

De Tweede Wereldoorlog lijkt België te veranderen in een reusachtig spijsverteringskanaal. Zo vat de Brusselse socioloog Guillaume Jacquemyns, die systematisch enquêteert over de voedselsituatie, kernachtig de situatie samen. Hoe kan voedsel zo'n obsessie worden? Wat betekent het voedseltekort concreet voor de bevolking? Hoe reageren mensen op voedselgebrek, ondervoeding en honger?

DOOR DIRK LUYTEN

Deze karikatuur van Jam (Paul Jamin) vat de voedselproblematiek kernachtig samen: vier jaar lang gaat basisvoedsel op de bon om te proberen iedereen een minimum te geven. In de praktijk lukt dat om tal van redenen niet heel goed.

Tijdens de bezetting heeft België te kampen met een bijna permanent voedseltekort dat leidt tot ondervoeding en honger. De oorzaken zijn structureel: België is niet zelfvoorzienend en de organisatie van de ravitaillering en rantsoenering door de overheid laat erg veel te wensen over. De bezetter, waarvan België afhankelijk is voor de noodzakelijke import, heeft een grote zeg in de rantsoenering. Basisvoedsel gaat op de bon. De Belg krijgt echter zelden waar hij vol-

gens de rantsoeneringstabel recht op heeft en moet op zoek naar alternatieven: liefdadigheid, de welig tierende zwarte markt, eigen productie en aanpassing van het voedingspatroon, extra voedsel van de werkgever, gaan werken bij een landbouwer. Niet alle sociale groepen worden op dezelfde manier geraakt door de voedseltekorten: sociale verschillen en sociale verhoudingen drukken hun stempel. De afstand tot de voedselproductie speelt een rol en rijken hebben het makkelijker dan armen. Dat blijkt vooral op de zwarte markt, die aan de handelaars kansen biedt om snel rijk te worden.

Voedseltekort is een persoonlijke ervaring, een aspect dat ondergesneeuwd wordt in de visie van overheden en experts die rekenen in grammen en calorieën. Voldoende calorieën hebben om te overleven zegt niets over de beleving van het voedsel: het smaakt anders, de consumptie van producten die voor de oorlog onbekend waren of waar men zijn neus voor ophaalt wordt een noodzaak. Voeding maakt de impact van de oorlog erg tastbaar. ■

Oorlogskookboekjes, een apart genre

Ik kook zuinig (1940), *Oorlogskookboek* (1940), *Nieuw praktisch handboek* (1941), *Ons oorlogskookboekje* (1941) en *320 onuitgegeven recepten aangepast aan den huidige tijd* (1942) zijn enkele van de vele brochures die de Belgische huisvrouw adviseren over koken in tijden van schaarste, duurte en rantsoenering. Deze boekjes worden geschreven door artsen, koks of leraressen van huishoudscholen, en uitgebracht door commerciële uitgeverij, door gespecialiseerde organisaties als de Boerinnenbond, en door gelegenheden uitgeverij. Ze sluiten aan bij de Eerste Wereldoorlog, toen dit genre het licht zag eind 1915. Geleerd uit deze ervaring wordt in 1940 geen tijd verloren: de eerste oorlogskookboeken verschijnen al in oktober.

Alle boekjes volgen hetzelfde stramien. Ze openen met een kort stuk over de 'juiste' voeding, weiden dan uit over de kost ervan, geven enkele praktische kook- en eetadviezen, om te eindigen met tientallen recepten. Deze brochures voegen twee bekommernissen samen: de stand van zaken van de voedingsleer en de gevolgen van de oorlog op de voeding. Huisvrouwen bekijken de passages over calorieën, eiwitten, mineralen en vitamines allicht niet, maar lezen mogelijk wel deze over de prijs per calorie en zeker deze met praktische tips voor moeilijke tijden. Enkele praktische richtlijnen zijn: giet het kookwater van groente of aardappels niet weg, want het is de basis van een bouillon; of rooster vlees, want dat vergt geen vetstof.

DE VROUW

17

KEUKENPRAATJE

heeft een smakelijk gerecht. Maak één krop per persoon gereed.

SCHILDPAADSOEP ZONDER... SCHILDPAD

Zet de soeppan op het vuur en meng er een half ons boter met vier lepels bloem in dooreen. Voeg er een weinig water bij. Goed roeren tot men een gebonden bruine brij bekomt. Twee groote uien worden in boter gefruit en opgekookt met de brij in water. Daarna zeven. Een weinig suiker, het sap van een citroen en twee lepels soja worden er aan toegevoegd en daarna laat men alles koken tot de soep dik wordt. Bij het opdienen doet men in de soep gebakken stukjes brood.

UIEN MET ZURE SAUS

Maak een kg. uien schoon en kook die gaar in kokend water met zout. Daarna laten uitlekken. Smelt 40 gram boter, roer er 20 gr. bloem door, giet er langzaam 3 d.l. water bij en roer dit tot een sausje. Ongeveer 10 minuten laten koken. Daarna worden achtereenvolgens een halve d.l. azijn, een paar gram zout en, onder voortdurend roeren, een geklutst ei bij de saus gevoegd. Leg de uien op een schotel en giet de saus er over.

GEVULDE KROPSLA

Verwijder de buitenste bladeren van een krop sla, vul de krop met gehakt en bindt daarna de sla toe. Doe een weinig water in een pan met een lepeltje bouillon-extract of een paar bouillonblokken. Kruid de sla en leg die dan in de pan, die goed gesloten wordt. Gedurende een uur zachtjes laten stoven, waarbij men van tijd tot tijd de pan schudt. Verwijder de draden, waarmee de krop is toegebonden, giet dan wat tomatensaus over de sla en u

TOMATEN AU GRATIN

De tomaten worden gewasschen, met een doek droog gewreven en middendoor gesneden. Leg ze in een vuurvaste schotel en bedrup ze met vleeschjus of aroma, waarna ze in den oven worden gezet. Na 10 minuten worden er hier en daar enkele klontjes boter op gelegd en gestrooit men er geraspte beschuit over. Dan gedurende 5 à 10 minuten laten braden tot de tomaten gaar zijn.

«MAITRE D'HOTEL»-SAUS

Neem een kwart liter melk, 100 gr. boter, 15 gr. bloem, een halve citroen, gehakte peterselle, peper en zout. Meng op een zacht vuur 20 gr. boter met de bloem, laat dit gedurende 3 minuten koken. Doe er langzaam de melk bij, steeds roerende, tot het kookt. Daarna, weer steeds roerende, de rest van de boter er bij doen met de gehakte peterselle. Voeg er dan het sap van de halve citroen aan toe, alsmede de peper en het zout.

GEBRUIK NIET TE VEEL WATER!

Zet uw groenten, kool, wortelen, uien, enz. met weinig water op, dan gaat de groentensmaak niet verloren en men moet veel minder zout gebruiken, hetgeen de gezondheid ten goede komt. Een voordeel is dan tevens, dat men met een kleinere hoeveelheid groenten (in gestampte pot b.v.) een even smakelijk gerecht verkrijgt, wat dus ook een geldelijke besparing betekent. De goede smaak van de groenten neemt men er aan als men te veel water gebruikt. Alleen de gezouten groenten (snijboonen, prinsesseboonen, andijvie) moeten eenige keeren met versch water worden afgekookt, omdat ze anders te zout zijn.

VET IS SCHAARSCH! DOE DUS HET VOLGENDE:

Zet soepbeenderen op en laat die langzaam trekken, zoals voor bouillon. Laat het afkoelen en schep het vet er af. Herhaal dit enkele malen. Het overblijvende nat is geschikt om soep mee te maken, terwijl men met het afgeschepte vet uitstekend kan bakken.

MAAK ZELF UW AARDAPPELMIEEL!

Enige rauwe aardappelen worden fijn geraspt. Vang het schaafsel op in een dunne doek, die men opgehangen heeft boven een schaal. Laat het aldus opvangen vocht drogen in de zon, Hoe feller de zon er op schijnt, hoe witter het meel opdroogt.

HOE SLAOLIE TE VERVERGEN

Neem een paar gekookte aardappelen, maak ze fijn, vermeng ze met azijn en bewerk ze tot het een papje wordt. Doe er peper en zout bij en maak er de sla mee aan.

NUTTIGE WENKEN

Ranzige boter wordt weer frisch als men ze eenige uien in koud water legt, waarin een weinig koolzure soda is opgelost.

Aangebrande melk moet men opkoken met een weinig zuiveringszout.

Aangebroken flesschen bier en spuitwater worden goed gesloten en omgekeerd weggezet. Dan blijft de inhoud goed en smakelijk.

Wanneer citroenen voor het gebruik verwarmd worden, geven ze veel meer sap.

Tegen eksterogen: leg eenige schijfjes ui een paar dagen in azijn, dan een stukje op uw eksterog en na een paar dagen kunt ge deze met wortel en al verwijderen.

Gummimantels en jassen mag men nooit met warm water, benzine of zeep reinigen. Gebruik daarvoor lauw water of droog brood.

Een zelfje voor gesprongen handen: komkommer- en citroensap, vermengd met wat glycerine, maakt de handen weer zacht.

Glimmende heerenpantaloons worden weer dof als men ze inwrijft met een mangsel van 100 gr. water, 20 gr. zout en 10 gr. ammoniak.

De grootste aandacht van de lezer gaat naar de vele recepten. Hun aantal staat vaak als ondertitel vermeld, alsof dit een garantie biedt op gezond en efficiënt koken. De achtste editie van *L'alimentation rationnelle en temps difficiles*, uitgegeven in 1943, bevat 180 recepten met aparte prijscodes. Elk recept draagt een spoor van de oorlog: in de naam ('*Bisque de crevettes économiques*' of '*Gâteau 1943*') of in de samenstelling (zoals de hutsepote van tomaat: 1,5 kilo aardappelen, 500g tomaten, 300g uien, 30g margarine, wat groentebouillon en zout en peper). Dit boekje bevat ook producten uit de exotische armenkeuken als polenta en gnocchi.

Einde 1944 verdwijnt dit genre, maar zeker tot de prille jaren 1950 zullen huisvrouwen de goede raad en recepten van de oorlogskookboekjes nog gebruiken. ■

PETER SCHOLLIERS

Oorlogskookboekjes zijn bijzonder populair, naast 'oorlogsrecepten' worden de wetenschappelijke voedingsinzichten gepopulariseerd. Vaak zijn de boekjes van de hand van leraressen huishoudkunde.

Schaarste is alomtegenwoordig. Huisvrouwen krijgen de goede raad mee om waren die normaal als afval worden beschouwd, te (her)gebruiken. In *Ons oorlogskookboekje, raadgevingen en recepten voor deze tijd* staan tal van gouden tips.

Vele producten gaan op de bon: ze mogen niet meer vrij en onbeperkt verkocht worden, enkel in beperkte mate, voor een vastgestelde prijs en in ruil voor de juiste rantsoenzegel.

De Duitsers eisen voedsel en vee op. Het is een van de oorzaken van de voedselschaarste, die sterk in de verf wordt gezet in de geallieerde propaganda.

Oorlogsprijzen

De paniek na de inval van België in mei 1940 leidt tot de bestorming van winkels, lange wacht-rijen en de massale aankoop van bewaarbare voe-dingswaren als voedsel in blik, rijst, deegwaren, chocolade, suiker en koffie. Prijsstijgingen zijn het gevolg. Overal potten groot- en kleinhande-laars goederen op, wat de prijzen nog doet stij-gen. Einde 1940 is het leven een kwart tot een derde duurder geworden. De verplichte koers van de Belgische frank ten opzichte van de Duitse mark zorgt voor nog meer prijsverhogingen. De vraag naar voedingswaren maakte al eerder een opwaartse beweging, vooral na de Duitse inval van Polen in september 1939. Zoals elders in Europa heeft de regering nochtans maatregelen getroffen om scherpe prijsstijgingen te vermijden, de les van de Eerste Wereldoorlog indachtig.

De bezetter zet een strak beleid van prijzen (en lonen) uit, maar dat enkel op papier zin lijkt te hebben. In de praktijk stapelen de bevoorra-dingsproblemen zich op, ontwaardt de munt en stijgt de prijs. Geheel of half mislukte oogsten,

BERICHT

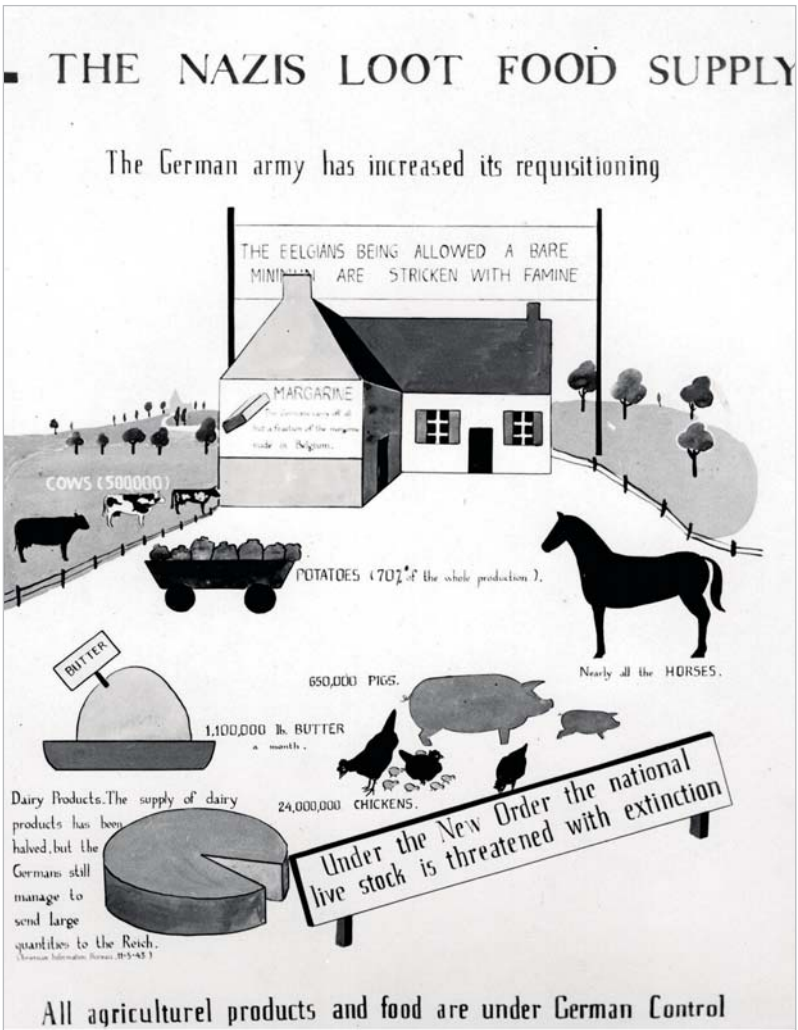
De winkeliers worden verzocht enkel voe-dingswaren af te leveren tegen bons volgens nagemelde rantsoenen.

BON :

1	van BROOD : 450 gram per hoofd en per dag MEEL : 350 gr. idem.
2	Gebrande KOFFIE : 10 rantsoenen van 20 gram of 200 gr. per bon.
3	MARGARINE of REUSEL of BOTER of VET : 5 rantsoenen van 75 gram of 375 gr. per bon.
4	DEEGWAREN, HAVERMAET of GRIESMEEL : 10 rantsoenen van 25 gram of 250 gr. per bon.
5	ZOUT : 10 rantsoenen van 20 gram of 200 gr. per bon.
6	SUIKER 10 rantsoenen van 30 gram of 300 gr. per bon.
7	AARDAPPELEN : 5 rantsoenen van 500 gram of 2,500 gr. per bon.
8	ZEEP : 10 rantsoenen van 25 gram of 250 gr. per bon.
9	TAFELOLIE : 10 rantsoenen van 5 gram of 50 gr. per bon.

Beveren drukk. STRYBOL, Vrasenstr. 6. — Bureau der Gazet van Beveren-Waas — Tel. 194

Stadsarchief Sint-Niklaas

Voeding en zwarte markt

Om aan voldoende voedsel te komen zijn de Belgen aangewezen op de zwarte markt: het officiële rantsoen is niet alleen laag, het probleem is vooral dat de burger niet krijgt waar hij officieel recht op heeft. De zwarte markt wordt snel een alternatief en de controlediensten, in het leven geroepen om het fenomeen te beteugelen (met inbegrip van een speciale administratieve rechts-macht), zijn er niet tegen opgewassen. Fundamen-teel probleem is dat het aanbod structureel lager is dan de vraag en dat de prijzen hoger zijn dan de officiële. Bijgevolg verschuift het aanbod van de gereglementeerde naar de zwarte markt.

‘Zwarte markt’ is een containerbegrip dat elke vorm van inbreuk, groot- en kleinschalig, op de vele regels en voorschriften omvat. Zo is er de kleine landbouwer die stedelingen aardappelen verkoopt voor een hogere prijs dan de officieel vastgelegde of een varken illegaal slacht en de opbrengst ervan doorverkoopt. Daarnaast bestaat er een georganiseerde zwarte markt waar ‘smok-kelaars’ (trafikanten) actief zijn die alles (of toch heel veel) kunnen regelen voor wie over geld beschikt.

De zwarte markt genereert sociale spanningen. Mensen met een kleine beurs beschikken nauwe-lijks over een alternatief: is het schaarse spaargeld op, dan vallen de goederen op de zwarte markt buiten hun bereik. Rijken slagen er beter in om hun vooroorlogse consumptiepatroon ten dele te handhaven via de zwarte markt. Hoe dan ook

CegeSoma

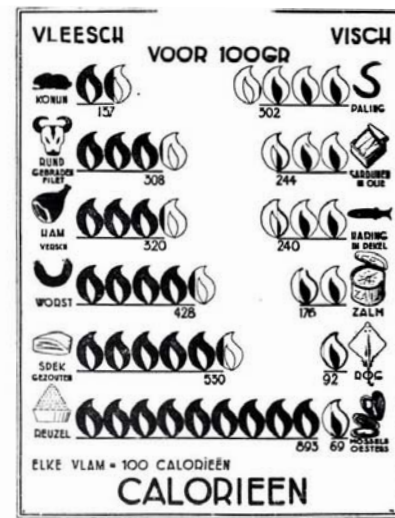
CegeSoma

betekent deelname aan de zwarte markt een ver-arming van de consument. Voor de producent en de trafikant is het daarentegen een middel om juist veel geld te verdienen of snel rijk te worden. Deze tegenstelling leidt tot spanningen: er ont-staat een groep van ‘nieuwe rijken’, die zich ten koste van hun medeburgers snel kunnen opwer-ken. De meeste arbeiders hebben over deze ‘par-venu’s’ een veel negatiever oordeel dan over hun werkgever. De zwarte markt verscherpt ook de tegenstelling tussen stad en platteland: de stede-ling draagt zijn geld naar de boer, die voor alles een veel te hoge prijs aanreket en rijk wordt ter-wijl de stad verarmt. Paradoxaal versterkt de zwarte markt de band stad-platteland: vaak trek-ken vrouwen met de tram van de stad naar het platteland op zoek naar voedsel; ze keren terug in een tram waarin overal voedsel verstopt zit, waarop ze tijdens hun tocht langs de dorpen de hand wisten te leggen. ■

DIRK LUYTEN

Op de zwarte markt is veel verkrijgbaar maar de prijzen zijn bijzonder hoog. Voor wie niet veel geld heeft, is de zwarte markt geen alternatief. Vooral vrouwen die de zorg voor kleine kinderen hebben, zet de zwarte markt in de kou.

De zwarte markt is een instituut geworden waar voor sommigen veel geld te verdienen valt. Bedrog met koopwaar is wijd-verspreid. Daarom wordt zeer nauw toegezien op de daadwerkelijke levering van de beloofde kilo's aardappelen.

In de late 19^e eeuw wordt voedsel een zaak van experts en overheden die calorieën beginnen te tellen. Tijdens de bezetting krijgt de bevolking raadgevingen over hoe ze efficiënt moet omgaan met die voeding: verkies bonen en aardappelen boven graan.

Calorieën en tekorten

De calorie – een laat-19^e-eeuwse uitvinding – meet de energiewaarde van het ingenomen voedsel. Medici hebben vastgesteld welke mineralen en vitamines het menselijk lichaam nodig heeft om te functioneren, op te bouwen of te regenereren. Deze verwetenschappelijking van de omgang met voedsel ligt mee ten grondslag aan het rantsoeneringssysteem.

In de Tweede Wereldoorlog bedraagt de waarde van het gemiddelde officiële rantsoen 1350 kilocalorieën per persoon per dag, terwijl de gemiddelde inname in 1928 nog 2500 was... De tekorten zijn dus aanzienlijk. Zo berekent G. Jacquemyns dat in april-mei 1941 de reële calorie-inname van metaalarbeiders en mijnwerkers, afhankelijk van de graad van verwerking van het

keukenafval, 43 tot 56 % lager ligt dan wat voor deze groep nodig wordt geacht. ■

DIRK LUYTEN

Voeding en gezondheid

Ondervoeding en honger, het eenzijdige dieet en het gebrek aan vitamines hebben een weerslag op de gezondheid. Mensen vermageren te sterk, hebben een verminderde weerstand, zijn sneller moe en daardoor vatbaarder voor ziektes. De gevolgen zijn het grootst bij kinderen en jongeren omdat hun lichaam nog moet groeien. Uit medische onderzoeken in 1942 blijkt dat in Charleroi 85 % van de mijnwerkers (nochtans een groep die recht heeft op extra rantsoen) jonger dan 19 uitgeteerd is. Observatie van 15.000 kinderen van 3 tot 18 jaar in Brusselse scholen wijst uit dat 10 % van de -14 jarigen lijdt aan gewichtsverlies, bij de +14 jarigen is dat zelfs 38 %. De ondervoeding veroorzaakt mentale achterstand bij 47 % van de kleuters. Net zoals tijdens de Eerste Wereldoorlog worden speciale inspanningen gedaan om kinderen extra voedsel te geven door bijvoorbeeld fruit uit te delen in de scholen. In gezinnen zorgen moeders er vaak voor dat hun kinderen net iets extra's krijgen. ■

DIRK LUYTEN

Voedingstekorten leiden tot een gebrek aan mineralen en vitamines. Vooral kinderen zijn daarvan het slachtoffer. Speciaal voor hen worden uitdelingen van bijvoorbeeld sinaasappelen georganiseerd. De politie is ook van de partij, deze zaak wordt ernstig genomen.

Cegesoma

Net als in de Eerste Wereldoorlog is voedseltekort een centraal probleem, maar nu pakken overheid en maatschappij de kwestie anders aan. Dat heeft een weerslag op de intensiteit van de sociale spanningen onmiddellijk na de oorlog.

Voedselgebrek is tijdens de Tweede Wereldoorlog een algemeen probleem, maar de economische structuur van de verschillende bezette landen geeft er een specifieke invulling aan. De dichtbevolkte industriestaat België is niet zelfvoorzienend en voor zijn voedselproductie aangewezen op import, vooral van overzee. Voor de oorlog wordt ongeveer de helft van het voedsel ingevoerd. Met de bezetting en de Britse blokkade komt er een einde aan die import en hangt België af van de Duitse bezetter, die overigens regelmatig voedsel opeist voor de eigen behoeften.

Anders dan in 14-18, toen de staat grotendeels afzijdig bleef en de voedselkwestie door het Nationaal Hulp- en Voedingscomité – een private organisatie – werd beheerd, neemt de overheid de zaak nu direct zelf in handen en gaat over tot rantsoenering. Basisvoedingsmiddelen als aardappelen en brood gaan op de bon om iedereen toegang te geven tot een minimale hoeveelheid voedsel voor een redelijke prijs. De hoogte van het rantsoen wordt sterk door de bezetter beïnvloed, die rekening houdt met politieke criteria en economische parameters, wat verklaart waarom het rantsoen fluctueert tijdens de bezetting. Bekijken we de rantsoeneringstabellen dan stellen we vast dat België een middenmoter is: de gemiddelde Belg heeft recht op minder calorieën dan de Duitser en de Nederlander, maar meer dan de Fransman. Naast het basisrantsoen hebben bepaalde groepen als zwangere vrouwen recht op extra voedsel. Hier spelen ook economische motieven mee: arbeiders met zwaar werk (mijnwerkers, metaalarbeiders) krijgen een hoger rantsoen. Dat is een niet alleen een fysieke noodzaak, maar ook een gevolg van het nut van deze sectoren voor de Duitse oorlogseconomie.

Het tweede kernprobleem is de grote kloof tussen regels en uitvoering, die in België groter is dan bijvoorbeeld in Nederland. Ondanks de creatie van een immense nieuwe bureaucratie naar nationaalsocialistisch model, de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC) die de productie, verwerking en consumptie van voedsel organiseert en reglementeert, de prijzen vastlegt en zo de hele landbouw in haar greep houdt, krijgt de Belg tot juni 1941 zelden waar hij volgens de rantsoeneringstabel recht op heeft. De toestand verbetert in de lente van 1942 wanneer de rantsoeneringsbonnen wel gevaloriseerd kunnen worden.

Er is ruimte voor en nood aan alternatieven met een structureel karakter zoals liefdadigheid door organisaties als Winterhulp of Boerenhulp,

Onze bevoorrading in broodgraan

De oogst was goed doch zal niet volstaan om de bevoorrading te verzekeren. — Invoer van broodgraan in het vooruitzicht gesteld

Onder het voorzitterschap van een h. P. Mesuysen, leider van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporate, had Woensdagmiddag in den zetel der corporate te Brussel een perversgadering plaats tijdens dewelke de h. Leclercq, voorzitter van de hoofdgroepering « Granen en Veevoeders », een uiteenzetting heeft gegeven over de bevoorradings inzake broodgraan.

De h. Leclercq beschouwde deze stand-

verhoging deser cijfers zal voortbrengen.

De oogen werd geschat door een gemeentelijke commissie; deze cijfers werden herzien door de arrondissementscommissies. Aan deze arrondissementscommissies namen ook de staatscommissies deel. Ten gevolge van de controle der « Granen en Veevoeders » zouwel bij het doorschen alle de productiefactoren afnemen van aren bij de productoren werd een wijziging, gelijk reeds bevolen.

Dit artikel in *Het Algemeen Nieuws* van 25 september 1941 wijst op een structurele oorzaak van het voedseltekort: België produceert niet voldoende graan en is daarom aangewezen op import en dus afhankelijk van nazi-Duitsland.

Bij de reglementering van de landbouwproductie hoort een leger van controleurs.

In de rij staat wordt een
dagelijkse realiteit, vooral
voor de vrouwen. Deze
Bruggelingen staan een
uur voor de winkel opent
aan te schuiven in de hoop
hun boterrantsoen te
bemachtigen.

'Gebet tot de Führer' voor
een minimaal rantsoen.
Als verantwoordelijke
voor het voedseltekort
wordt niet alleen de
bezetter aangewezen,
maar ook de boeren, die
ervan beschuldigd worden
zich te verrijken.

Privécollectie

In den naam des Fuhrers en des
Goebbels en des Goerings amen.
Onze Fuhrer die in Deutschland zijn
Reich is nu rijk.
Wij wil geschiede in Holland
België en Frankrijk.
Want Engeland komt niet in uw
bereik
Gef ons heden 450 gr. brood
anders gaan wij vanzelf dood
En vergeef ons onze verzoeken
Gef ons ook wij vergaen onze
uitputtingen
En leidt ons niet in concentratie
kampen
Waar verlos ons van de rampen
De mof beschermt ons, de paus
leidt voor ons, Engeland verlost voor
ons en de boeren blooten ons
In den naam des fuhrers en des
Goebbels en des Goerings Amen

Letterenhuis Antwerpen

die bijvoorbeeld verzwakte stadskinderen laten
aansterken op een boerderij. De hulp wordt echter
gepolitiseerd: collaboratiebewegingen zijn er
vaak bij betrokken en het is een gelegenheid voor
sociale elites om zich weer meer om het volk te
bekommeren. Het tweede alternatief is de zwarte
markt, een echte booming business. Het kan
moeilijk anders: de gebrekkige officiële ravitailler-
ing houdt de vraag op peil, de combinatie van
chronische tekorten en lage officiële prijzen zor-
gen voor een continu aanbod. De ontwikkeling
van een immens controleapparaat, waar net zoals
in de NLVC de vrienden van de vijand een grote
rol spelen, biedt weinig soelaas. De werkgevers,
vooral in de grote bedrijven, doen gecoördineerd
inspanningen om hun personeel extra voedsel te
geven. Maar mensen gaan ook individueel op
zoek naar alternatieven: zelf voedsel produceren,
onder meer in volkstuinen, waar de wachtlijsten
steeds langer worden. Anders eten kan eveneens
uitkomst bieden: er wordt geëxperimenteerd met
producten die normaal niet op tafel komen. Spe-
ciale oorlogsrecepten beschrijven hoe gerechten
te bereiden met ingrediënten die daar voorheen
niet voor gebruikt werden, en hoe het voedsel zo
economisch mogelijk klaar te maken.

Voeding is niet voor iedereen een even groot
probleem: rijken kunnen zich meer veroorloven
dan lagere-inkomensgroepen omdat ze meer geld
hebben om op de zwarte markt te kopen. Stede-
lingen zijn slechter af dan wie op het platteland
woont, dicht bij de voedselproductie. Net als in
de Eerste Wereldoorlog hebben overheid, sociale
organisaties en bedrijven bijzondere aandacht

voor kinderen. De situatie is
echter dermate slecht dat in
1941 het verschil in voeding
tussen arm en rijk bijzonder
klein wordt...

Naast sociale gevolgen
zorgen honger en tekorten
ook voor een psychologisch
effect. De overheid en
experts tellen calorieën. Die
wetenschappelijke abstrac-
ties geven geen rekenschap
van individuele ervaring en
beleving van het voedsel. De
keuze aan voeding is
beperkt: bepaalde produc-
ten die tot het standaard-
menu behoren en erg
gesmaakt worden zoals
eieren, verdwijnen of wor-
den onbetaalbaar. De smaak
en de samenstelling van het
voedsel veranderen. Brood
bijvoorbeeld, toch nog de
basis van het menu, bevat
dan eens veel water, graan van inferieure kwali-
teit of zelfs gemalen paardenbonen en gerecy-
cleerde schillen... Vis is voor velen onbekend,
wordt weinig gemaakt, maar uit noodzaak toch
gegeten. Gebrande eikels smaken minder goed
dan echte koffie en het bier is niet meer wat het
voor de oorlog was. Het metabolisme moet zich
aanpassen, wat tot lichamelijke ongemakken leidt.
Ondervoeding en honger ondermijnen de
gezondheid en de arbeidscapaciteit, ook van huis-
vrouwen die veel inspanningen moeten doen om
voldoende voedsel op tafel te brengen en in de rij
moeten staan om aan voedsel te komen.

Het voedseltekort maakt de daling van de
levensstandaard voelbaar. Na de ontberingen van
de Eerste Wereldoorlog steeg de levensstandaard
in de jaren 1920, wat onder meer vertaald werd
in de voedselconsumptie. Er kwamen duurdere
producten op tafel zoals vlees en boter, ook al ble-
ven brood en aardappelen de basis van de voe-
ding, vooral bij degenen die arm waren. Een ver-
gelijking tussen 1929 en mei-juni 1941 spreekt
voor zich: de aardappelconsumptie is meer dan
gehalveerd, het verbruik van vlees, boter en mar-
garine valt terug met 60 %, eieren komen nauwe-
lijks nog op tafel en vet en olie zijn helemaal ver-
dwenen bij de arbeidersgezinnen. Omdat voedsel
een veel groter deel van het inkomen opeist
– 58 % in 1929 tegenover 70 % in 1941-1943 –
blijft er minder over voor andere uitgaven, wat
bijdraagt tot het gevoel van verarming.

Dit algemene beeld verdient echter nuance-
ring: de klim van de voedselprijzen zet zich
vooral door in de eerste oorlogsjaren en hand-
haaft zich op dat hoge niveau, met een beperkte
stijging naar het einde van de bezetting toe, zodat
men het gevoel kan hebben dat de toestand niet

CegeSoma

erger wordt naarmate de oorlog vordert. Boven-
dien zijn de patronen vanaf 1943 bereid meer loon
of voordelen in natura te geven, zodat op het
einde van de rit de koopkracht minder daalt tij-
dens de Tweede dan tijdens de Eerste Wereldoor-
log. Dit is een van de verklaringen voor de min-
der grote sociale spanningen na 1944 dan na
1918. ■

CegeSoma

Collecte voor Winterhulp,
een semiofficiële
liefdadigheidsorganisatie.
De chronische
voedseltekorten en de
hoge prijzen op de zwarte
markt zorgen ervoor dat
liefdadigheid aan een
reële nood beantwoordt,
vooral voor de
allerarmsten.

Zelf voedsel produceren
– ook op grond die daar
niet voor bestemd is zoals
parken in de steden –
is een van de antwoorden
op de permanente
voedselschaarste.

PROPAGANDA

Tot in de vroege 20^e eeuw is ‘propaganda’ een neutrale term voor het promoten van ideeën. Tijdens de twee wereldoorlogen verglijdt de betekenis naar ‘bewuste, systematische poging om de publieke opinie te beïnvloeden’. Het begrip krijgt daarbij meer en meer de negatieve bijklank van ‘leugenachtigheid’ en ‘indoctrinatie’.

DOOR INE VAN LINTHOUT & ROEL VANDE WINKEL

De Propaganda-Abteilung Belgien is actief op diverse terreinen: propaganda, radio, pers, literatuur, film, *Volkstum* en cultuur. Het is haar taak om de Belgische samenleving met het nazigedachtegoed te doordringen en de samenwerking met Duitsland te bevorderen.

September 1939: de Tweede Wereldoorlog breekt uit. België wil zijn neutraliteit bewaren. Een inderhaast gecreëerd ministerie voor Nationale Inlichting moet de media in het gareel houden. De onpartijdigheid van het radionieuws wordt gecontroleerd. Dag- en weekbladen die een kant kiezen in het internationale conflict, worden terechtgewezen of krijgen een publicatieverbod. Ook de in bioscopen vertoonde filmjournaals worden herhaaldelijk gecensureerd. De Belgische regering pleegt zo diverse inbreuken op de persvrijheid, hoewel deze grondwettelijk verankerd is. Maar nood breekt wet: in oorlogstijd is controle over de media van cruciaal belang.

Mei 1940: het Duitse leger loopt België onder de voet. Nog voor de koning capituleert, verschijnen de eerste Belgische kranten onder Duitse controle. De bezetter neemt met een militaire overwinning geen genoegen. Ook de geesten moeten voor de Duitse zaak worden gewonnen. Verschillende instanties beconcurreren elkaar om de Belgen tot het nazigedachtegoed te

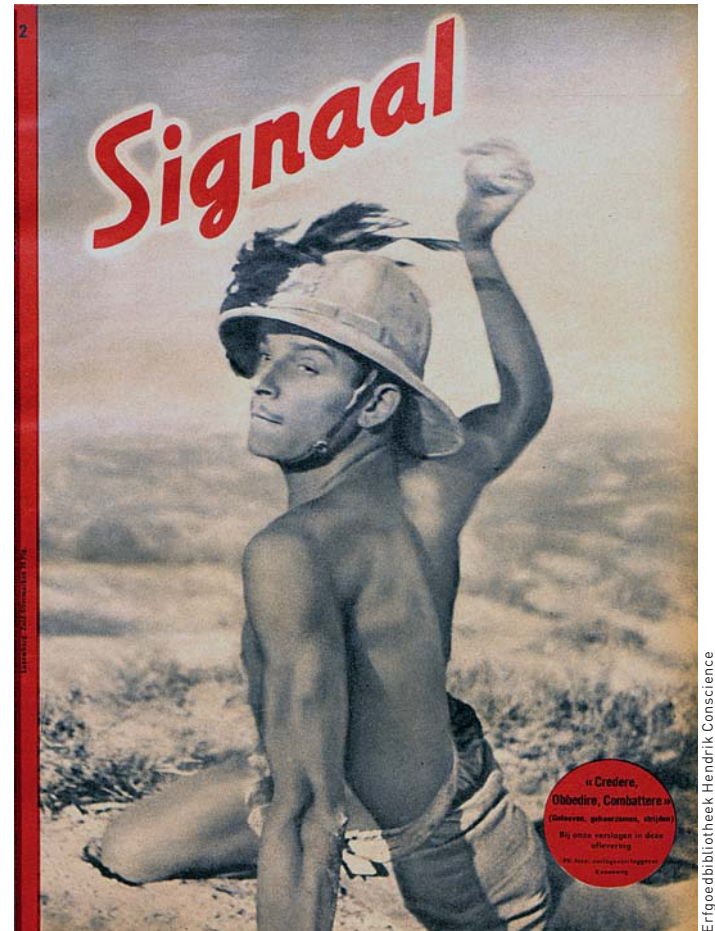
bekeren en hen aan te sporen tot collaboratie. Centraal staat de *Propaganda-Abteilung Belgien* met afdelingen (*Propaganda-Staffeln*) in meerdere Belgische steden. Ze krijgt zowel medewerking als concurrentie van de propagandadienst van de *Wehrmacht*, de *Sicherheitsdienst*, de *Germanische Leitstelle*, het *Ahnenerbe*, de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, het propagandaministerie in Berlijn en het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken met zijn ambassade in Brussel.

De Duitsers weten dat ze tegenover een grotendeels vijandiggezinde bevolking staan en dat hun propaganda de rust en de orde in het bezette land niet mag verstören. Welke acties ondernemen ze om de Belgen te bereiken? Welke doelgroepen spreken ze aan? Welke kanalen gebruiken ze? Van welke organisaties krijgen ze steun? Welke impact hebben hun maatregelen? Welke tegenacties ondernemen de naar Londen gevluchte Belgische regering en het verzet? En hoe gaat de bevolking met de propaganda en de tegenpropaganda om? ■

■ Signaal

Terwijl de oorlog volop woedt, trekt in duizenden kiosken een nieuw magazine met een felrode titel de aandacht van de voorbijgangers. De nummers zijn in een mum van tijd uitverkocht, wat her en der tot bezorgde reacties leidt. ‘Ik zou maar al te blij zijn’, schrijft een commentator van de Franse *Petit Parisien*, ‘mocht ik kunnen verklaren dat dit tijdschrift van een buitengewone lompheid, onbeschoftheid en onbeholpenheid getuigt. Jammer genoeg moet ik erkennen dat het erg goed in elkaar zit.’ De bezorgdheid betreft *Signaal*, een van de meest succesvolle producten van de nationaalsocialistische buitenlandpropaganda. De tweewekelijkse publicatie verschijnt van april 1940 tot maart 1945 en haalt tot 2,5 miljoen verkochte exemplaren. De productie is zowel voor de bezette landen bestemd als voor bevriende en neutrale landen tot in Azië, Afrika en Amerika toe. Het grootste deel gaat naar bezet gebied, wat de vraag doet rijzen hoe een blad van de bezetter zo populair kan zijn. Het antwoord ligt in het concept dat werd uitgekend door een klein team van reclamemensen, defensiespecialisten en psychologen. Om sympathie voor de Duitse zaak te wekken hopen ze het publiek te verleiden met een aantrekkelijk en goedkoop tijdschrift dat zijn politieke en militaire boodschap vakkundig verpakt in bijdragen over mode, film, sport, vakantie en het schijnbaar zorgeloze leven in Duitsland.

Gezien de papierschaarste valt het magazine op door zijn grote formaat, een omvang van 40 pagina’s en kleurenfoto’s van een uitzonderlijke kwaliteit. Bovendien komt het in maar liefst 25 talen op de markt. Vanaf 15 juni 1940 hoort daar ook een Nederlandstalige editie bij, die door medewerkers van de Duitse ambassade in Brussel uit het Duits wordt vertaald. Het propagandaministerie is oorspronkelijk gekant tegen het initiatief van het Duitse leger en het ministerie van Buitenlandse Zaken. Toch is Goebbels zeer tevreden met het eerste nummer en volgt hij de ver-

dere uitgaven op de voet. Het massale succes van het Duitse blad leidt tot imitaties met tegenpropaganda zoals het blad *Sinyal* in Turkije. Na de oorlog maken vrijwel alle vaste medewerkers van het magazine carrière bij tijdschriften als *Quick*, *Revue* en *Stern*. ■

INE VAN LINTHOUT

Foto Damm-Jensen, Bundesarchiv, 101 III

Op de covers van *Signaal* prijken geregeld stoere mannenlijven en blondines in badpak. De afbeeldingen doen niet onder voor de populaire pin-upfoto’s in Amerikaanse magazines. Het Amerikaanse succesblad *Life* heeft dan ook als inspiratiebron voor de makers van *Signaal* gediend.

Twee vrijwilligers van de *Waffen-SS* tonen trots hun Nederlandstalige *Signaal* met Churchill op de cover. De *Waffen-SS* is een belangrijke afnemer van het magazine. De editie voor Vlaanderen en Nederland bereikt in juni 1943 een hoogtepunt met bijna 190.000 exemplaren.

Reclame voor het Ufa-filmjournaal. De man centraal is acteur Hans Söhnker, die in de propagandafilm *Auf Wiedersehn, Franziska* een cameraman voor het Duitse filmjournaal vertolkt.

Filmjournaals

De Ufa-Actualiteiten zijn een Belgische versie van het Duitse filmjournaal. Zodra het journaal begint, mogen bioscoopeigenaars geen publiek meer toelaten. Wie de hoofdfilm wil zien, moet de actualiteiten er dus bijnemen. Het wereldnieuws wordt getoond door een nationaalsocialistische bril. De verslaggeving over de Duitse oorlogskansen is altijd positief, ook wanneer dat al lang niet meer met de werkelijkheid overeenstemt. De geallieerden worden enkel vermeld indien hun bommen burgerslachtoffers maken. Het Belgische nieuws beperkt zich tot faits divers (sport, mode) of optimistische berichten over de toestand in bezet België en het vertrek van Belgische vrijwilligers naar het oostfront. Het bioscooppubliek mag niet protesteren: daarop staan straffen. Bij de bevrijding verplichten de geallieerden de Belgische autoriteiten om een monopolie op het filmjournaal *De Vrije Wereld* in te voeren. Opnieuw tonen alle bioscopen een voor de Belgische markt aangepaste versie van een internationaal filmjournaal, dat nu de propaganda van de geallieerden moet dienen. ■

ROEL VANDE WINKEL

Propagandareis

Amper een half jaar na de Duitse inval in België nemen zestien Vlaamse schilders, beeldhouwers, schrijvers en een architect deel aan een propagandareis door nazi-Duitsland. Onder de deelnemers bevinden zich Albert Servaes, Hubert Malfait, Prosper De Troyer, Raoul Lambeau, Filip De Pillecyn en Ferdinand Vercnocke. De reis, georganiseerd door de DeVlag en de *Propaganda-Abteilung* in Brussel, wil de Vlamingen tot pleitbezorgers maken van de Germaanse zaak. Culturele en toeristische uitstappen moeten de delegatie overtuigen van de grootsheid van het nieuwe Duitsland en de bloedverwantschap tussen beide volkeren. Bovendien wordt de groep door propagandaminister Goebbels ontvangen. Dit privilege is niet weggelegd voor de twaalf Waalse kunstenaars die in september 1941 een soortgelijke missie naar het Derde Rijk ondernemen. De verwachtingen van de bezetter worden ingelost, want na hun terugkeer publiceren zowel Vlamingen als Walen lovende artikelen en interviews in de pers. ■

INE VAN LINTHOUT

Op 11 december 1940 overhandigt de schilder Albert Servaes een document aan Joseph Goebbels met handtekeningen van de volledige delegatie. Hij spreekt zijn bewondering uit voor het nieuwe Duitsland en wordt na zijn terugkeer een vurige bepleiter van het Derde Rijk.

Kinderlandverschickung

Ook kinderen vormen een belangrijke doelgroep voor de nazipropaganda. Aangezien ze beïnvloedbaar zijn, worden ze als een uitgelezen prooi beschouwd om tot ambassadeurs van het nazigedachtegoed te worden gekneed. In 1941 vatten de machthebbers in Berlijn het plan op om Belgische kinderen tussen 10 en 14 jaar gedurende enkele weken of zelfs maanden in Duitsland te laten verblijven. In de zomer van dat jaar vertrekken de eerste treinen. Het project dat in Duitsland als *Kinderlandverschickung* (KLV) bekendstaat, wordt in Vlaanderen ook onder de noemer 'Kracht. Leven. Vreugde' gepropageerd. Het richt zich in hoofdzaak tot Vlaamse en Waalse kinderen van wie familieleden in Duitsland tewerkgesteld zijn of aan het oostfront strijden. De wervingscampagnes spelen handig in op de bezorgdheid van ouders in oorlogstijd, alsof het een humanitaire actie betreft.

Aparte wervingsblaadjes voor nazigezinde ouders geven echter aan dat de kinderen discipline, orde, gemeenschapszin en vaderlandsliefde zullen worden bijgebracht. Daarenboven keurt propagandaminister Goebbels in mei 1942 het plan goed om opnieuw 1000 Vlaamse kinderen naar Duitsland te sturen omdat hij 'het buitengewone propagandistische nut' van deze actie bewezen acht. Vooral de kinderen die langere tijd in jeugherbergen of huizen van de *Hitlerjugend* worden ondergebracht, volgen een sterk nationaalsocialistisch gekleurd programma. Dit belet niet dat sommigen hun verblijf als een vakantie ervaren. Het strikte dagschema biedt naast rassenkunde en politieke vorming immers ook sport en dril oefeningen voor de jongens, huishoudelijke taken, zingen en turnen voor de meisjes. In Duitsland wordt op de radio trots verkondigd dat Vlaamse jongeren tijdens hun KLV-verblijf lid van de *Hitlerjugend* geworden zijn. In

bezet België worden ouders door Radio London gewaarschuwd om hun kinderen niet door de vijand te laten opvoeden in een land dat bovendien door de geallieerden wordt gebombardeerd. Het aantal Belgische kinderen dat tussen 1941 en 1944 aan de KLV deelneemt, wordt op maximaal 15.000 geschat. Aangezien de kinderen bij hun terugkeer vaak vijandige reacties van hun omgeving krijgen, blijft het gewenste propagandistische effect in België uit. ■

INE VAN LINTHOUT

Wervende affiches maken reclame voor de reis naar Duitsland. Sommige stellen de *Kinderlandverschickung* als vakantie voor. Andere leggen de nadruk op het overvloedige eten, de veiligheid van de kinderen en de gezonde buitenlucht op de Duitse bestemming.

Het vertrek en de thuiskomst van de kinderen gaat steeds met veel ceremonieel gepaard, gevolgd door lovende berichten in de Duitsgezinde pers. Deze wagon verradt wat de kinderen tijdens hun verblijf hebben geleerd.

De Amerikaanse cartoonist Herbert Block ('Herblock') maakt zich vrolijk over het uitblijven van de door Duitsland beloofde verovering van Moskou. In deze karikatuur vraagt propagandaminister Goebbels aan Hitler hoe ze het verhaal deze keer moeten brengen.

Dagbladpers

Kiosken verkopen tijdens de bezetting enkel kranten en tijdschriften die inhoudelijk aan strenge regels voldoen. Signaal of Das Reich worden geïmporteerd uit Duitsland en behoeven voor de Belgische markt geen extra controle. Voor in België gemaakte publicaties als De Illustratie of Le Nouveau Journal gelden andere regels. De bezetter bepaalt welke kranten mogen verschijnen en sluit ettelijke vooroorlogse publicaties uit. Verder controleert men hoeveel papier krantenuitgevers krijgen en waar ze hun titels al dan niet mogen verkopen. Terwijl het Duitse propagandaministerie het persbureau Belgapress controleert, verspreidt de Propaganda-Abteilung richtlijnen met betrekking tot de inhoud en de vorm van het nieuws. Het onderhoud tussen Leopold III en Adolf Hitler mag in november 1940 niet aan bod komen. De aanhouding van 'terroristen', zoals verzetslieden vaak worden omschreven, moet in april 1944 dan weer verplicht op de voorpagina. Na de mislukte moordaanslag op Hitler (20 juli 1944) wordt de pers 'verzocht haar vreugde en dankbaarheid uit te drukken om de wonderbare redding van de Führer'. Alle militaire verslaggeving dient dan weer het Wehrmachtbericht naadloos te volgen.

Door deze censuurpolitiek spreken de Belgische kranten grotendeels met de stem van de bezetter. Het uniforme wereldbeeld dat ze aanbieden, beperkt zich niet tot politieke of militaire gebeurtenissen. Op last van de Propaganda-Abteilung mogen geen Franse mode-illustraties meer worden getoond, maar enkel nog Duitse. Kranten die worden uitgegeven door collaboratiegezinde verenigingen als Volk en Staat (VNV)

De krantenverkoop is aan strenge regels verbonden. De bezetter bepaalt wat mag verschijnen. Voor het uit Duitsland geïmporteerde Das Reich is er geen probleem, maar vorm en inhoud van Le Nouveau Journal worden wel gecontroleerd, gecensureerd.

Foto Otto Kropl. Collectie Spronk. CegeSoma

Library of Congress

of Le Pays réel (Rex) ondersteunen de Duitse propaganda met meer overtuiging dan ongebonden kranten als Le Soir. Toch zijn de verschillen klein. Zo juicht de Vooruit, die voor de oorlog nog een socialistische krant was, in juni 1941 net als alle andere kranten de Duitse inval in de Sovjet-Unie toe. Terwijl sommige journalisten tijdens de oorlog enkel blijven doorwerken om hun broodwinning niet te verliezen, nemen anderen uit overtuiging of opportunisme deel aan het verspreiden van het nationaalsocialistische gedachtegoed. ■

ROEL VANDE WINKEL

Pamfletten

Begin 1944 dropt de Royal Air Force het elfde nummer van De voorbode van de vrijheid boven België. 'Lezen en doorgeven' spoort de tijdschriftcover aan. Het is een product van de Political Warfare Executive (PWE), een Britse overheidsinstantie die in 1941 wordt opgericht. Als mooi uitgegeven, lijvig blad in kleurendruk oogt het veel beter dan de krantjes en pamfletten die het Belgische verzet in het geheim drukt en verspreidt. Het tijdschrift is duidelijk herkenbaar als een blad van de geallieerden voor de bezette bevolking en kan daarom 'witte' propaganda worden genoemd. Anderzijds verzorgt de PWE ook 'zwarte' propaganda, zoals Duitstalige radio-uitzendingen voor de vijand. De zenders doen zich voor als een initiatief van Duitsers die zich tegen het nationaalsocialisme en de oorlog verzetten. Zowel de witte als de zwarte propaganda past in het ruimere kader van psychologische oorlogvoering: ze willen medestanders een hart onder de riem steken en tegenstanders demoraliseren. ■

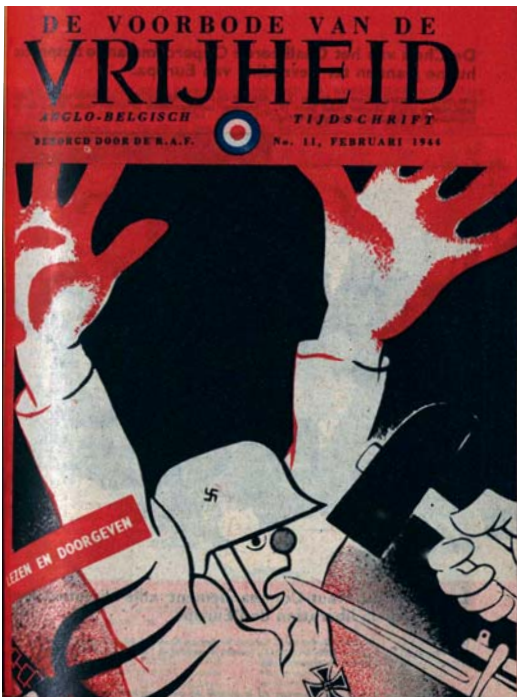
ROEL VANDE WINKEL

V-propaganda

Ook deze foto is propagandistisch uitgekend. In het vrije Londen poseren twee Belgen – minister Victor de Laveleye en journalist Jan Moedwil (met pijp) – broederlijk voor een kaart van de wereld. De portretten van Churchill en Roosevelt benadrukken hun goede verstandhouding met Amerika en Groot-Brittannië. De Laveleye en Moedwil fungeren als uithangbord van Radio België / Radio Belgique. Ondanks het Duitse verbod wordt er in België vaak geluisterd naar deze Nederlands- en Franstalige BBC-uitzendingen. In januari 1941 lanceert de Laveleye het V-teken, dat op de foto ook boven de kaart te zien is. De V moet symbool staan voor Vrijheid-Victoire en dus ook voor de Duitse nederlaag. Het teken wordt opgepikt door de Engelstalige BBC en mee gepromoot door Churchill. In bezet gebied begint de V overal op te duiken, bijvoorbeeld als graffiti. Het V-teken wordt zo populair dat het Duitse propagandaministerie een tegencampagne lanceert en de V probeert te recupereren als 'Duitslands Zegeteken'. Die poging faalt. ■

ROEL VANDE WINKEL

Victor de Laveleye en Jan Moedwil poseren voor een wereldkaart met daarboven het V-teken. Links het portret van de Britse premier Churchill, rechts hangt de Amerikaanse president Roosevelt.

CegeSoma

Een Nederlandstalige strooi folder van de Britse Political Warfare Executive. 'Lezen en doorgeven!'

Foto Pictorial Press. CegeSoma

Rijksarchief Beieren-Waas

In de Gentse cinema Eldorado wordt het Duitse melodrama *Der Weg ins Freie* (1941), met Zarah Leander en Hans Stüwe, vertoond. Naast de hoofdfilm worden de toeschouwers ook verplicht om voor of na naar propagandistische filmjournaals te kijken.

De nazipropaganda maakt veelvuldig gebruik van de moderne massamedia radio en film, waarmee ze ook in België een breed publiek aanspreekt. In de drukbezochte bioscopen worden toeschouwers verplicht om naast de hoofdfilm ook een propagandistisch filmjournaal te bekijken. Ook de radio-uitzendingen worden met propagandaboodschappen, Duitse muziek en taallessen Duits gelardeerd. Om de bevolking te overtuigen volstaat het echter niet om ze als een uniforme, gelijkgezinde massa te benaderen. De aanpak van de bezetter varieert daarom naargelang van de doelgroep en het doel. Voor kinderen organiseert men vakantieverblijven, voor studenten en professoren uitwisselingen met Duitse universiteiten, voor kunstenaars culturele uitstappen en voor schrijvers lezingen uit hun

werk. Politieke boodschappen worden als slogans verspreid, in pseudowetenschappelijke literatuur gegoten, als neutrale nieuwsberichten vermomd of, zoals het tijdschrift *Signaal* illustreert, in de vorm van amusement verpakt. Bij de ene campagne worden hakenkruisen en uniformen ingezet, bij de andere wordt net alle schijn van Duitse inmenging vermeden. Propagandaminister Joseph Goebbels is immers van mening dat de beste propaganda haar intentie 'zo slim en virtuoos verbergt, dat wie men ervan wil doordringen, het helemaal niet merkt'. Daarnaast vindt hij dat voor een efficiënte propaganda een zekere 'veelstemmigheid in de pers moet worden bewaard'. De Belgische context maakt duidelijk dat hij daar niet in slaagt. De dagelijkse richtlijnen van de *Propaganda-Abteilung Belgien*, de strenge militaire censuur en de strikte controle over foto's en persberichten maken onvermijdelijk een eenheidsbrij van de geschreven, gesproken en gefilmde pers.

Dat de door Goebbels nagestreefde 'veelstemmigheid' een puur strategische bedoeling heeft, bewijst het feit dat andersluidende meningen worden verboden en andersdenkenden worden vervolgd. Tegenstanders van de bezetter hebben geen andere keuze dan ondergronds te gaan. De Belgische regering in ballingschap probeert vanuit Londen via radio-uitzendingen en pamfletten te communiceren. Belgische verzetsgroeperingen proberen op de publieke opinie te wegen via strooibrieven of sluikkranten. In november 1943 nemen ze de Duitse propaganda op de korrel door de uitgave van een eigen, vervalste versie van de gestolen krant *Le Soir*.

In het bezette land wordt er ook samengewerkt met de Duitsers op het gebied van propaganda. Twee Germaansgezinde organisaties – de

Cegesoma

De bezetter gebruikt ook de radio als propaganda-instrument. Zender Brussel volgt het vooroorlogse NIR op en de programma's worden in een sterke pro-Duitse richting gestuurd. Hier brengt een Duitse *Kriegsbericht* verslag uit over de situatie aan de fronten.

Cegesoma

Via clandestiene, illegaal gedrukte en verspreide pers roept het verzet op tot een boycot van de dagbladen die wel door de bezetter toegelaten worden en dus gecensureerd zijn.

Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag) en de *Communauté culturelle wallonne* – laten zich bij acties zoals de *Kinderlandverschickung* niet onbetuigd. Ook andere collaborerende verenigingen als het VNV en Rex doen zich op het gebied van Duitsgezinde propaganda gelden. Hoewel ze daarbij hun eigen respectievelijk Vlaams-nationale en Belgicistische accenten leggen, die door de bezetter geenszins worden geapprecieerd, verrichten ook zij inspanningen om de Belgen voor de Duitse zaak te winnen.

Ondanks die lokale steun wordt de geloofwaardigheid van de Duitse propaganda in toeneemende mate op de proef gesteld. Tijdens de eerste bezettingsjaren kan nog waarheidsgetrouw over indrukwekkende militaire successen worden bericht, waardoor vele Belgen inderdaad geloven dat Duitsland voor lange tijd het centrum van een nieuw geordend Europa wordt. Als de oorlogskansen van de Duitsers in 1942 beginnen te keren, liggen propaganda en werkelijkheid echter steeds verder uit elkaar. Door nederlagen te verzwijgen of te verbloemen en de toestand in bezet België rooskleuriger voor te stellen dan ze is, verliest de bezetter alle krediet. De geallieerde propaganda, die waarheidsgetrouwer is, krijgt zo meer en meer vrij spel. In een rapport dat het Duitse militaire bestuur in maart 1942 naar Berlijn stuurt, bekent de bezetter dit falen in een opvallende vlag van eerlijkheid: 'De Duitse propaganda maakt te veel fouten om een werkelijke invloed op de openbare mening te kunnen uitoefenen.' Kort daarvoor werd in een filmjournaal beweerd dat de door de oorlog veroorzaakte economische crisis in België opgelost was, wat in alle bioscoopzalen op hoongelach was onthaald. Het militaire bestuur kaart aan dat het nog honderd soortgelijke voorbeelden kan geven en illustreert daarmee dat het de impact van de propaganda-acties wel degelijk meet. Met

behulp van anonieme informanten worden de reacties en stemmingen van de bevolking op de voet gevolgd. Desondanks slaagt de bezetter er niet in zijn propaganda bij te sturen en verliezen de officieel toegelaten media steeds meer aan belang. Na de bevrijding herstelt de Belgische regering, die aanvankelijk onder curatele van de geallieerden staat, de persvrijheid. Toch blijven bepaalde propagandamechanismen als de overheidscontrole op het filmjournaal nog een tijdlang bestaan. ■

Cegesoma

Door vanaf 1942 de realiteit te verbloemen of te verzwijgen verliest de bezetter alle krediet. Deze Duitse propaganda-affiche komt dan ook totaal ongelofwaardig over bij de bevolking. Propaganda en werkelijkheid liggen te ver uiteen.

KERK EN GELOOF

‘De Duitse hegemonie impliceert de onderwerping aan het nationaalsocialisme, met andere woorden aan het heidendom. Ze betekent een dodelijke aanslag op de christelijke beschaving in Europa en drijft de kerk naar de catacomben.’ Aan het woord is de Mechelse kardinaal Jozef Ernest Van Roey op een vergadering met de dekens van het aartsbisdom in mei 1941.

DOOR LIEVE GEVERS

De opkomst van totalitaire regimes van linkse en rechtse signatuur, het communisme en het nationaalsocialisme, raakt de kerk tot in haar grondvesten. Al in de jaren 1930 neemt het Vaticaan stelling tegen beide concurrerende zingevingssystemen.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog is de Belgische kerk een machtig instituut met een grote morele invloed. Het katholicisme is de dominante religie in het land. De kerk beschikt over een sterk georganiseerde seculiere en reguliere clerus. Er bestaat verder een uitgebreid netwerk van katholieke scholen, jeugdverenigingen en sociale organisaties, in het bijzonder in Vlaanderen. Die sterke maatschappelijke positie krijgt ook een politieke vertaling in een katholieke partij, die zich sinds de 19de eeuw in het centrum van de macht heeft gesteld. Tijdens het interbellum raakt de eenheid van de katholieke zuil evenwel ondermijnd omdat een deel van haar achterban zich aangetrokken voelt door ultranationalistische en extreemrechtse politieke formaties: het Verbond van Dietse Nationaal Solidaristen (Verdinaso), het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) en de Rexbeweging.

Dat alles stelt de kerk en de katholieke opinie voor bijzondere uitdagingen in de bezettingstijd. Welke houding nemen ze aan tegenover collaboratie, accommodatie en verzet? Hoe reageren ze op de Jodenvervolgung? Het pastoraal en het kerkelijk leven dienen te worden afgestemd op de bijzondere omstandigheden, terwijl de oorlogselende haar impact heeft op de religieuze noden van de bevolking. De politieke nasleep van de oorlog laat de katholieke bevolking evenmin onberoerd. ■

Tijdens het interbellum voelt een deel van de achterban van de katholieke zuil zich aangetrokken tot het extreemrechtse gedachtegoed van de Rexbeweging. Dit pamflet probeert de katholieke kiezers op andere ideeën te brengen.

Tegenover totalitarisme en racisme

Palmzondag 21 maart 1937. In de katholieke kerken van Duitsland wordt, tot grote verrassing van zowel de gelovigen als de machthebbers van het Derde Rijk, van de kansel de encycliek *Mit brennender Sorge* (Met grote bezorgdheid) voorgelezen. Paus Pius XI gaat in dit herderlijk schrijven ten aanval tegen het Hitlerregime. Hij stelt de grove schendingen aan de kaak van het concordaat dat het Vaticaan in 1933 met het regime heeft afgesloten en richt een scherpe aanklacht tegen de ‘vernietigende godsdienststrijd’ waarvan clerus en gelovigen steeds meer het slachtoffer worden. De encycliek wil ook een veroordeling uitspreken tegen de ‘dwaalleer’ van het nationaalsocialisme en de personencultus rond de Führer. Wie aardse waarden zoals ras, volk, staat, de staatsvorm of de dragers ervan vergoddelijkt en tot de hoogste norm maakt, zo klinkt het, vervalst het ‘ware Godsgeloof’ en vervalt in ‘afgoderij’ en ‘nieuw heidendom’.

Ongeveer gelijktijdig met deze kerkelijke veroordeling van het nationaalsocialisme verschijnt een tweede encycliek – *Divini redemptoris* (De goddelijke Verlosser) – waarin Pius XI vernietigend uithaalt naar het ‘goddeloze communisme’ van de Sovjet-Unie. Totalitaire systemen, zowel van rechtse als van linkse signatuur, zijn voor de kerk uit den boze omdat ze geen ruimte laten voor het bestaan van een bovennatuurlijke werkelijkheid. De kerk wil de gelovigen integendeel een geestelijk totalitarisme aanprijzen, de heerschappij van Christus Koning over de wereld.

Mit brennender Sorge wordt door het Hitlerregime onthaald op een haatcampagne en een nieu-

De kikkers Hitler en Stalin worden weggejaagd door de herderlijke brieven van paus Pius XI, waarin het nazisme (*Mit brennender Sorge*) en het communisme (*Divini redemptoris*) worden aangevallen.

we golf van repressie tegen de Duitse katholieken. Niettemin volgt in 1938 een tweede Vaticaanse instructie, de ‘rassensyllabus’, die een stelselmatische argumentatie bevat tegen het antisemitisme, in naam van het christelijk geloof in de universaliteit en gelijkwaardigheid van het mensdom. ■

Totalitaire systemen, zowel van rechtse als van linkse signatuur, zijn voor de kerk uit den boze omdat ze geen ruimte laten voor het bestaan van een bovennatuurlijke werkelijkheid.

Cegesoma

kapelanij in Avelgem een trefpunt van de Frontbeweging. Hij evolueert naar antibelgicisme en fascisme, propageert een Dietse cultuurgemeenschap (Vlaams-Nederlands-Zuid-Afrikaans) binnen een pan-Germaans kader en streeft naar verzoening tussen christendom en nationaalsocialisme. Hij is als voorzitter van de collaborerende Vlaamse Cultuurraad een gewillige pion van de bezetter en geeft volmondig steun aan de Oostfrontstrijders. Hij raakt hoe langer hoe meer geïsoleerd, niet het minst in zijn eigen kerkelijke kring. Zijn geestelijke oversten keuren zijn oriëntering af, en hij vindt voor zijn radicale keuzes weinig bijval bij zijn medepriesters. Hij overlijdt in 1949 in vrijwillige ballingschap in het Oostenrijkse Solbad Hall op 75-jarige leeftijd. ■

■ Geen hostie of katholieke uitvaartdienst

De Belgische bisschoppen stellen zich vijandig op tegen de collaboratie hoewel – of precies omdat – die een overwegend katholieke aanhang heeft. Ze verbieden het houden van uitvaartdiensten voor leden van collaboratiebewegingen en weigeren de hostie uit te reiken aan aanhangers die in uniform ter communie gaan. De collaboratiepers onthaalt die kerkelijke maatregelen op scheldproza. De spanning loopt op onder meer naar aanleiding van de begrafenis van Staf De Clercq, de ‘leider’ van het VNV, in oktober 1942. Het collaborerende VNV organiseert een rouwplechtigheid op de Grote Markt van Brussel, noodgedwongen omdat kardinaal Van Roey zijn veto heeft gesteld tegen een kerkelijke lijkdienst in de Sint-Goedelekerk. De kerkvorst verbiedt bovendien dat de plechtigheid in de openlucht met een misviering gepaard zou gaan. ■

■ Het uur van Verschaeve

Cyriel Verschaeve orakelt bij het begin van de oorlog dat het ‘uur van Vlaanderen’ geslagen is: ‘Duitsland reikt ons de hand... de samenwerking zal uw heil zijn.’ De West-Vlaamse priester gaat door voor een icoon van de katholieke Vlaamse beweging. In de Eerste Wereldoorlog wordt zijn

Priester Cyriel Verschaeve in het gezelschap van enkele hooggeplaatste Duitse en Vlaamse SS-officieren op de begraafplaats van Langemark, 21 augustus 1944. Verschaeve geeft volmondig steun aan de Oostfrontstrijders.

Bij het overlijden van VNV-leider Staf De Clercq weigert kardinaal Van Roey een kerkdienst in de Brusselse Sint-Goedelekerk. De begrafenis in Kester op 27 oktober 1942 wordt wel door geestelijken geleid.

Cegesoma

United States Holocaust Memorial Museum

Het Joodse jongetje Felix Zulbersztajn, vier jaar oud, leeft in 1943 ondergedoken in een Belgisch klooster. Zijn vader ontsnapt uit het 20^e transport naar Auschwitz en overleeft de oorlog. Zijn moeder wordt gedeporteerd en komt om.

■ Jodenhulp in het bisdom Luik

September 1942, de Jodendeportaties zijn in volle gang. De bisschop van Luik, Louis-Joseph Kerkhofs, roept een aantal priesters samen in de dekenij van Hasselt om hen aan te sporen hulp te bieden aan de getroffen Joodse medemens. ‘De bisschop wilde niemand verplichten’, zo herinnerde zich Louis Celis, de toenmalige pastoor van Halmaal bij Sint-Truiden, ‘wegens het gevaar waaraan de priesters zich blootstelden. Maar hij maakte wel duidelijk dat hij fier zou zijn als zij hun leven wilden riskeren om dat van anderen te redden.’ De andere Belgische bisschoppen nemen een meer gereserveerde houding aan. Kerkhofs daarentegen zal de spil vormen van de belangrijke kerkelijke hulpverlening aan de Joden in zijn diocese, de provincies Luik en Limburg. Op zijn aansporen vinden honderden kinderen en volwassenen een opvang in colleges, schoolkolonies, kloosters en verzorgingsinstellingen. De bisschop zorgt persoonlijk voor een schuilplaats voor de rabbijn van Luik en diens familie. Een relatief groot aantal van de priesters van het bisdom Luik wordt ten gevolge van deze activiteiten het slachtoffer van Duitse repressie. ■

■ Emilie Fresco

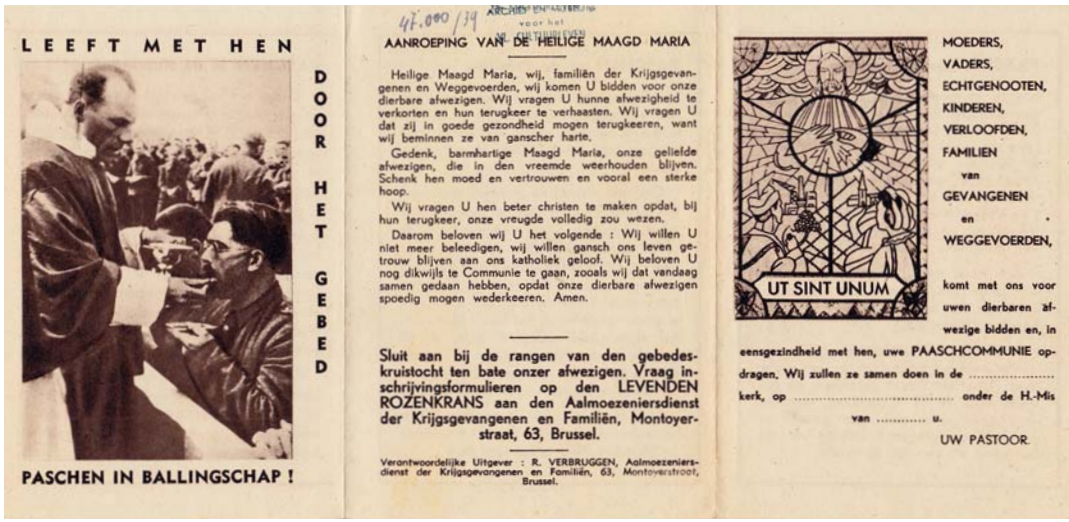
Emilie Fresco (1914-2005) groeit op in de Joodse gemeenschap van Den Haag. De Tweede Wereldoorlog geeft aan haar leven een dramatische wending. Ze wordt in 1941 wegens haar Joodse afkomst ontslagen en een jaar later opgeroepen voor ‘tewerkstelling’ in Duitsland. Ze hoopt te ontkomen maar valt via een frauduleus netwerk in de handen van de Duitse politie en belandt in de Mechelse Dossinkazerne. Op het ogenblik dat haar transport naar het Poolse ver-

nietigingskamp Auschwitz-Birkenau moet plaatsvinden is ze erg ziek en opgenomen in de ‘Jodenzaal’ van het Onze-Lieve-Vrouw-Gasthuis in Mechelen. De zusters slagen erin haar gedurende meer dan een jaar in het ziekenhuis te houden en haar in 1943 te laten ontsnappen. Tot het einde van de oorlog blijft Emilie ondergedoken bij de familie Regout in het Waalse Wépion. Ze heeft zich intussen tot hetatholicisme bekeerd en treedt na de oorlog als ‘zuster Andrea’ binnen bij de Mechelse gasthuiszusters. ■

Zuster Andrea heet eigenlijk Emilie Fresco en is opgegroeid in de Joodse gemeenschap van Den Haag. Tijdens de oorlog belandt ze in de Dossinkazerne, maar ze ontsnapt aan deportatie en kan onderduiken dankzij de hulp van de gasthuiszusters in Mechelen.

De kerk vraagt haar gelovigen om steun te bieden aan ‘onzer afwezigen’, de krijgsgevangenen en weggevoerden. Vanuit België spant de aalmoezeniersdienst van het leger zich in om het religieuze leven in de kampen te organiseren.

Krijgsgevangenen en hun aalmoezeniers

Na de capitulatie van het leger komen vele tienduizenden Belgische militairen voor kortere of langere tijd terecht in Duitse krijgsgevangenkampen. Onder hen ook enkele duizenden overwegend katholieke geestelijken die instaan voor de zielzorg in het leger: aalmoezeniers die als officieren terechtkomen in de *Oflags*, en brancardiers die in de *Stalags* het lot van de gewone soldaten delen. Na enkele maanden worden ze vrijgelaten. Ze krijgen echter geen toestemming van de Duitse overheid om vrijwillig naar hun eenheden in de kampen terug te keren.

CegeSoma

Te midden van de barre levenscondities bestaat een grote behoefte aan geestelijke ondersteuning bij de achterblijvende Belgische krijgsgevangenen. Deze nood kan ten dele worden ondervangen door Franse geestelijken en door leken. De aalmoezeniersdienst spant zich vanuit het vaderland in voor de organisatie van het religieuze leven in de kampen, het opsturen van boeken en cultusobjecten, omhalingen en ondersteuning voor de families van de krijgsgevangenen. ■

Ausland-KAJ

‘Weet jij wel wie van uw parochie naar Duitsland moet?... Beseft jij dat ze worden weggevoerd als een kudde?... Zonder begeleiding? Zonder priesters? Alleen soldaten! Indien het mogelijk was, dan vertrok ik onmiddellijk zelf met hen mee; maar priesters worden daar geweigerd.’ Met deze oproep reageert Jozef Cardijn, de proost van de Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ) in december 1942 op de maatregelen van de bezetter voor verplichte tewerkstelling in Duitsland. In België beginnen katholieke organisaties aan een grote actie voor ‘Hulp aan arbeiders in den vreemde’ en voor de opvang van werkweigerders. In de Duitse *Heime* en *Lager* zetten leden van de KAJ een clandestien netwerk op voor morele, culturele en godsdienstige werking onder de opgeëiste arbeiders. De zogenaamde *Ausland-KAJ* biedt ook weerwerk tegen propaganda-activiteiten onder de arbeiders van Belgische collaboratiebewegingen. De organisatie lijdt in groeiende mate onder de repressie van de Gestapo. ■

Leden van de Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ) vieren Kerstmis bij de Belgische arbeiders in Duitsland.

Letterenhuis Antwerpen

CegeSoma

De 'klokkenroof'

In zijn *Verslag over de oorlogsfeiten te Tildonk 1940-1945* schrijft onderpastoor Alfons Simons het volgende: ‘In het jaar 1943 werden ook de twee grote klokken uit de toren genomen op bevel van de Duitse overheid.’s Avonds tevoren en ’s morgens op de dag van de weghaling hebben de parochianen uren en uren om beurt geluid tot op het ogenblik dat de werklieden ze kwamen uithalen. Ook de heer burgemeester, J[ules] Persoons, heeft persoonlijk geprotesteerd. Niets hielp.’ De Duitse ‘klokkenroof’, die zich in de loop van 1943 in kerken in België voltrekt, raakt de gelovige gemeenschap tot in de ziel. Inwoners tooien de klokken waarvan zij afscheid moeten nemen met bloemen en laten zich ermee fotograferen. Kardinaal Van Roey grijpt de gelegenheid aan om in maart 1943 een publiek protest uit te spreken tegen de bezettingspolitiek. Het gebeuren wordt een graag uitgebeeld tafereel in feestelijke bevrijdingsstoeten met als commentaar ‘Wie met klokken schiet, wint den oorlog niet’. ■

Baken van hoop in bange dagen

Tijdens de Tweede Wereldoorlog stellen de bisschoppen alles in het werk om het kerkelijk leven gaande te houden. Bij verwoesting of beschadiging van kerkgebouwen moet zo snel mogelijk een andere ruimte worden gezocht waar de diensten kunnen blijven doorgaan. De kerkleiders houden hun parochiepriesters voor dat pastorale zorg niet enkel betekent de mensen verenigen in gebed, maar voor alles dient te worden begrepen als een dienst van liefde. In het bijzonder in deze beroerde tijden moet de parochie een baken zijn van steun en hoop.

Vele mensen lijken het ook zo te hebben begrepen. In de oorlogsjaren valt bij de bevolking een beweging vast te stellen naar meer vroomheid en een hogere christelijke praktijk. De communiecijfers gaan pijlsnel de hoogte in: van om en bij de 30 miljoen in 1940 naar meer dan 40 miljoen in 1944. Ook het aantal kandidaten dat zich aanmeldt in priesterseminaries en noviciaten bereikt tijdens de oorlog een nooit gezien peil. ■

Foto Otto Kropl. Collectie Spronk. CegeSoma

Een plechtige communie tijdens de bezetting. Ondanks de oorlog proberen de bisschoppen het kerkelijk leven te bestendigen. Ze benadrukken dat de parochie een baken van steun en hoop moet zijn.

De pastoor van Boechout gaat op schandige wijze zijn macht te buiten

De H. Kommunie geweigerd aan jongens van het A. V. N. J.

Het bevel tot dit politiek optreden van den dorps-pastoor zou uitgaan van kardinaal Van Roey

Met Sinken zouden de vendeljongens van het A.V.N.J. Boechout onder de H. Mis ter heilige tafel naderen. In groep en in uniform gingen zij samen met nog andere burgers naar de communiebank. E.H. Onderpastoor Wouters, Engelsch propagandist die de H. Kom-

die in uniform en in groep ter heilige tafel zouden naderen. Deze formaties zijn V.N.V., Rex, Dinaso en Vlaamsche S.S. Op de vraag waarom hij dit besluit niet kenbaar gemaakt had om aldus incidenten te vermijden, verklaarde de Pastoor dat hem zulks niet ongeleed

lia 3. wi
I Ale
vec
een
ma
I troi
Du
vlie
Tot
tot
afw
S
vlie
geh
din
bra
wor
H
bra
ver
lati
aar
ven
var
Abt
ian
vija
een

De bisschoppen willen niet dat de liturgische diensten worden gebruikt voor politieke doeleinden. Daarom mogen pastoors de communie weigeren aan mensen in uniform. *Volk en Staat*, het blad van het collaborerende VNV, schreeuwt moord en brand.

Vanaf 1937 neemt het Vaticaan openlijk stelling tegen het totalitarisme met de publicatie van encyclieken die zowel het nationaalsocialisme als het communisme veroordelen. Ook de Belgische aartsbisschop Van Roey veroordeelt de ‘heidense’ nazistische ideologie van ras en bloed als onverenigbaar met het christendom. Dat belet niet dat een minderheidsgroep binnen de katholieke bevolking zich aangetrokken voelt tot de rechtse Nieuwe Orde en in de collaboratie terechtkomt.

Tijdens de oorlog zien de kerkelijke autoriteiten in België het als hun eerste taak om te vechten voor kerkelijk zelfbehoud binnen de krijtlijnen die door de bezetter worden getrokken. Politieke en sociale katholieke organisaties moeten hun werking stopzetten en openbare kerkelijke manifestaties worden verboden. De bezetter laat in principe wel ruimte voor de vrije uitoefening van de eredienst en voor de werking van puur kerkelijke organisaties en het vrij onderwijs, maar probeert ook daar voortdurend zijn dictaten op te leggen. In het eerste oorlogsjaar neigen de bisschoppen nog naar een houding van afwachting en accommodatie. Vanaf 1941 groeit het antagonisme met de bezettende overheid en komt het tot een confrontatie met de collaboratiebewegingen. In 1942 stapelen de conflicten tussen de bezettingsautoriteiten en de kerk zich op.

De bisschoppen weigeren kerken en liturgische diensten te laten gebruiken voor politieke doeleinden. Tegen het verbod van de bezetter in zet de kardinaal zijn priesters daarentegen wel aan om op discrete wijze vieringen te blijven organiseren op nationale feestdagen. Zijn streven naar kerkelijk zelfbehoud is nauw verweven met zijn zorg voor nationaal zelfbehoud. In de bisschoppelijke brief van maart 1943 – het enige openlijke gezamenlijke protest van het Belgische episcopaat tegen de bezetter – worden, afgezien van de ‘klokkenroof’,

vooral de Duitse maatregelen tot verplichte arbeidsdienst in Duitsland veroordeeld.

De Belgische bisschoppen tekenen nooit openlijk protest aan tegen de vervolging van de Joden. Van Roey kiest in het spoor van Pius XII voor een diplomatische aanpak. Hij is de mening toegedaan dat hij als hoofd van de Belgische kerk niet persoonlijk bij hulpacties betrokken kan zijn. Via zijn privésecretaris komt hij wel tussen ten voordele van vervolgte Joden die zich tot het katholicisme hebben bekeerd. Zijn collega-bischop Louis-Joseph Kerkhofs daarentegen speelt een centrale rol in de katholieke hulpverlening in het bisdom Luik. Onderzoek wijst uit dat er grote regionale verschillen zijn in de betrokkenheid van de geestelijkheid bij de redding van Joden. De Antwerpse clerus blijkt veel minder hulp te bieden dan de Brusselse, de Vlaamse beduidend minder dan de Franstalige. Volgens een voorzichtige schatting zou zowat 37 % van de Belgische geestelijkheid betrokken zijn geweest bij hulp aan Joden of andere vormen van verzet. Het aantal collaborerende geestelijken betreft een kleine minderheidsgroep van enkele procenten.

De bisschoppen stellen alles in het werk om het kerkelijk leven gaande te houden en van de kerk een toevluchtsoord te maken voor morele en materiële bijstand. Heel wat gelovigen zoeken soelaas in de religie. De kerkelijke gezagsdragers zijn bijzonder begaan met geestelijke bijstand voor groepen ‘op drift’ zoals de krijgsgevangenen en de verplicht tewerkgestelden in Duitse kampen. De kerk blijft niet gespaard van de gevolgen van de oorlog. Heel wat geestelijken vinden de dood of worden gevangengenomen. De materiële schade aan kerken en instellingen is enorm.

Kardinaal Van Roey, voor het portret van zijn voorganger Desiré Mercier, die tijdens de Grote Oorlog in bezet België de kerk leidde. Het streven naar kerkelijk zelfbehoud is bij Van Roey nauw verweven met de zorg voor nationaal zelfbehoud.

Een religieuze dienst in Stalag IA, een krijgsgevangenkamp bij Stalack (Oost-Pruisen). Naast Belgen zitten er vooral ook Fransen en Russen vast.

De bevrijding en de wapenstilstand brengen nieuwe uitdagingen met zich mee. Behalve de zorg om het kerkelijk leven weer in goede banen te leiden is er de problematische verwerking van de oorlog. De politieke partijen en de publieke opinie in het land raken verdeeld over de bestraffing van de collaboratie, in Vlaanderen ‘repressie’ genoemd. De katholieke, overwegend Vlaamse bevolking protesteert tegen de gewelddadigheden van verzetsgroepen tegen al dan niet vermeende collaborateurs en bepleit een milde aanpak. Een aantal geestelijken in Vlaanderen trekt zich het lot van de ‘zwarten’ en hun familie aan. Tijdens de koningskwestie vallen de scheidings-

lijnen samen met deze rond de repressie. De overwegend Franstalige antiklerikale opinie stelt zich anti-Leopoldistisch op. De Vlaamse katholieke opinie en het Belgische episcopaat zijn voorstander van een terugkeer van de vorst.

In de jaren 1950 ontladen de ideologische spanningen zich in een felle schoolstrijd. Mede door de ontwikkeling van een Koude Oorlogs-atmosfeer worden kerk en katholieke opinie beheerst door een defensieve mentaliteit, levensbeschouwelijke polarisatie en strikte partijdiscipline. Pas na het Schoolpact van 1958 komt er ruimte voor openheid en vernieuwing. ■

In de koningskwestie kiezen de katholieke kerk en haar gelovigen onvoorwaardelijk voor een terugkeer van koning Leopold III.

Tijdens de bestraffing van de collaboratie trekt een aantal geestelijken zich het lot van de ‘zwarten’ aan. Zo ook pater Longinus, die in het interneringskamp van Lokeren als aalmoezenier hulp biedt aan de gevangenen.

COLLABORATIE

Collaborateurs voeren de doelstellingen van de bezetter bewust en zonder dwang uit. Ongeveer honderdduizend Belgen geven deze samenwerking op politiek, militair, politieel, cultureel en economisch gebied gestalte. In de volksmond zijn het ‘zwarten’ of ook wel ‘incivieken’ omdat ze de wet overtreden.

DOOR BRUNO DE WEVER

VNV-propagandaleider Tollenare werft al voor de *Waffen-SS* als Duitsland en de Sovjet-Unie nog bondgenoten zijn. Er is nog geen sprake van antibolsjewisme.

Wij zijn een Volk, dat als een volwaardig Lid tot de Germaansche Gemeenschap wil toetreden

Reimond Tollenare sprak te Antwerpen over de "Werving voor de Waffen S. S."

CegeSoma

Collaborateurs zijn er in vele maten en soorten. Militaire collaborateurs lopen het meest in de kijker. Ze dragen immers een uniform van het Duitse leger of van een paramilitaire formatie en zijn gewapend. Ze worden ingezet als onderdeel van de bezettingsmacht of aan het oostfront. Een deel van deze wapendragers behoort tot een collaborerende politieke partij. In Wallonië werpt Rex onder de leiding van Léon Degrelle zich op tot een bondgenoot van de bezetter. Vanaf 1943 ijvert Degrelle voor de aanhechting van Wallonië bij Duitsland. Zelf maakt hij carrière in de *Waffen-SS*. In Vlaanderen hoopt het Vlaams-nationalistische Vlaams Nationaal Verbond (VNV) zijn doelen te bereiken via de bezettingsmacht. De partij veroverd machtsposities in het bestuur van België. Het VNV wordt beconcurrerd door Groot-Duitse collaborateurs van de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag), die steun krijgt van de machtige SS.

Het verzet bestrijdt wat in zijn ogen landverra-

ders zijn met alle middelen, terwijl collaborateurs als lid van Duitse politiediensten terugslaan. Het leidt tot een spiraal van geweld en terreur. Collaborateurs nemen ook deel aan het geweld en de terreur tegen de Joodse bevolking. Collaborateurs met bloed aan de handen voeren uit wat hun politieke leiders propageren en wat de collaboratiepers schrijft. Collaborerende schrijvers en kunstenaars legitimeren het nationaalsocialistische regime. Economische collaborateurs ondersteunen de Duitse oorlogvoering en streven in de eerste plaats naar hun eigen profijt.

De motieven om te collaboreren en de vormen waarin dat gebeurt, wijken weinig af van collaboratiebewegingen elders in bezet West-Europa: fascisme, nazisme, nationalisme, anticomunisme, antisemitisme en Duitsgezindheid. Opportunisme en uitzicht op snelle machtsverwerving is de motor, het opruimen van de als vermolmd beschouwde democratische orde en de vestiging van een Nieuwe Orde de doelstelling. ■

De leider van de Waalse Germanen

Léon Degrelle begint zijn politieke carrière in de katholieke partij, waar hij zich laat opvallen met zijn conservatief-revolutionaire standpunten en zijn tomeloze ambitie. In 1935 sticht hij zijn eigen partij: Rex. Met een rechts-populistisch programma, demagogisch talent en jeugdig charisma haalt Rex in de verkiezingen van 1936 11 % van de stemmen. Het succes is van korte duur omdat Degrelle er niet in slaagt een coherente politiek te voeren. Bij de verkiezingen van 1939 verliest Rex meer dan de helft van zijn aanhang. Degrelle schuift op in de richting van het fascisme. Hij krijgt financiële steun van Hitler en Mussolini.

In mei 1940 wordt Degrelle opgepakt als staatsgevaarlijk element. Na zijn vrijlating knoopt hij gesprekken aan met de Duitse bezetter, die hem echter niet vertrouwt en liever zaken doet met het VNV. Degrelle doorbreekt zijn politiek isolement door zich te melden voor het oostfront met zijn rexistisch Waals Legioen. Hij vecht zich in de Duitse propaganda en krijgt de aandacht van Berlijn. Degrelle verwerft een hoge rang in de *Waffen-SS*, wordt in 1944 door Hitler ontvangen en erkend als leider van de Walen, die als Franssprekend Germaans ‘volksdeel’ deel uitmaken van het Duitse Rijk. Zo duwt Degrelle Rex in de richting van een Groot-Duitse partij waardoor een deel van zijn al schaarse volgelingen afhaakt.

Rex is een instrument voor de carrière van Degrelle, die definitief eindigt met de ineenstorting van het Derde Rijk. Hij wordt in België ter

Uitstein Bild

dood veroordeeld. Degrelle vlucht naar Spanje, waar hij bescherming geniet van het Franco-regime, dat weigert hem uit te leveren aan België. De verjaring van zijn straf in 1964 wordt met een speciale wet, de zogeheten *Lex Degrelliana*, verhinderd. Hij haalt geregeld de internationale pers als neofascistisch nostalgicus en Holocaustontkenner. In België maakt hij in de jaren 1980 een opmerkelijk wederoptreden in de documentaire *De Nieuwe Orde* van BRT-journalist Maurice De Wilde. Degrelle etaleert er zich als een grootsprakerige mythomaan. Hij overlijdt in Spanje in 1994. De Belgische overheid verbiedt de overbrenging van zijn stoffelijk overschot naar België. ■

BRUNO DE WEVER

Op 20 februari 1944 ontvangt Degrelle (rechts) een hoge militaire onderscheiding van Hitler (links). De Rexleider beseft dat in het nationaalsocialisme de macht door de loop van een geweer komt.

CegeSoma

Het Waals Legioen wordt ingezet in de Duitse *Wehrmacht*, waar aalmoezeniers toegestaan zijn. Na de ‘promotie’ van de Walen tot Germanen in 1943 komt het Waals Legioen in de antichristelijke *Waffen-SS*.

Zoals vele collaborerende formaties draagt de DM-Zwarte Brigade een zwart uniform. In de volksmond zijn collaborateurs 'zwarten'. Andersom worden leden van het verzet 'witten' genoemd.

■ Machtsontplooiing van het VNV

Op 12 juli 1942 marcheren leden van de Dietse Militie (DM) door de hoofdstad ter ere van Reimond Tollenaere, de leider van de VNV-militie die in januari van dat jaar was gesneuveld aan het oostfront. Het is de grootste machtsontplooiing van het VNV in bezettingstijd. De partij wil aan haar tegenstanders en aan de bezetter tonen dat ze een massale aanhang heeft en dat ze klaar is om de macht in Vlaanderen over te nemen. Speciaal voor de gelegenheid heeft ze zo veel mogelijk leden een uniform aangemeten in de DM-Hulpbrigade die achter de DM-Zwarte Brigade marcheert.

De VNV-pers ziet 12.000 militieleden en 40.000 sympathiserende toeschouwers. Over het laatste is niets bekend, maar interne partijdocumenten wijzen uit dat er welgeteld 6670 militieleden opmarcheren. Het VNV heeft op zijn toppunt in 1941 50.000 leden, meer dan zijn concurrenten in de collaboratie, DeVlag en Rex samen. Na de bezetting worden ongeveer 100.000 Belgen wegens collaboratie gestraft. Dat is 1,2% van de bevolking. ■

BRUNO DE WEVER

■ Anticommunisme en verzengende ambitie

Armand Tilman is in de jaren 1930 werkzaam als adjunct-waterschout in Antwerpen. Voor de gerechtelijke politie verzamelt hij inlichtingen over buitenlandse communisten die in de haven Duitse schepen saboteren. Tijdens de bezetting blijft de ambitieuze Tilman communisten in de gaten houden. Aanvankelijk heeft de Belgische politie wel interesse voor de informatie, maar ze doet er naar de zin van Tilman te weinig mee. Daarom gaat hij werken voor de Duitse *Sicherheitsdienst*. In die hoedanigheid verhoort hij aangehouden verzetsmensen, waarbij hij mishandelingen niet schuwt. Ook schrijft hij in een vals sluikblad, waarin hij het Onafhankelijkheidsfront 'ontmaskert' als communistische beweging. Dat werk combineert hij vanaf 1943 met de leiding van de Dienst voor Toezicht, die officieel is opgezet om een halt te roepen aan het sjoemelen met ravitaillingskaarten, maar in feite informatie verzamelt over het verzet. ■

JAN JULIA ZURNÉ

In 1949 wordt Armand Tilman veroordeeld tot de doodstraf, maar hij krijgt gratie en sterft eind jaren 1950.

Auditoraat-generaal

■ Hulsoldaten voor de bezetter

Met de aanval op de Sovjet-Unie in het verschiet wil Duitsland zo veel mogelijk soldaten beschikbaar hebben. In de bezette landen worden formaties opgericht om taken van het bezettingsleger over te nemen. In België zijn dat de Vlaamse Wacht en de *Garde wallonne*. Aanvankelijk wordt het voorgesteld alsof deze eenheden Belgische ordehandhaving zouden verrichten. Krijgsgevangenen Nieuwe Ordegezinde officieren worden vrijgelaten om het kader te vormen. In Vlaanderen engageren het VNV en het Verbond van Vlaamse Oudstrijders zich in de werving. Al snel blijkt dat de wachteenheden in feite hulptroepen zijn van de bezetter die de bevelen geeft. Ze vervullen bewakingsopdrachten en worden ingezet tegen het verzet. In juli 1944 leggen de wachters de eed af aan Adolf Hitler en vallen ze onder de Duitse krijgswet. Velen eindigen in de *Waffen-SS*. De *Luftwaffe* beschikt met de Vlaamse Wachtbrigade (tot 1943 Fabriekswacht geheten) over een eigen formatie om vliegvelden in België te bewaken. ■ BRUNO DE WEVER

■ Werkvolk aan de Duitse fronten

Vanaf maart 1941 wordt in België geworven voor het *Nationalsozialistische Kraftfahrkorps* (NSKK). De vrijwilligers worden ingezet als chauffeurs en mecaniciens aan de Duitse fronten en bezette gebieden. Ze zijn vaak gewapend.

CegeSoma

CegeSoma

Aanvankelijk tekenen ze een arbeidscontract van beperkte duur, maar vanaf 1943 voor de hele duur van de oorlog. De propaganda zet in op de aantrekking van gemotoriseerd vervoer. De collaborerende partijen werven bij hun aanhang. Minstens 4000 Belgen worden veroordeeld voor militaire collaboratie in het NSKK.

Ook in de *Organisation Todt* (OT) nemen duizenden Belgen dienst om bouwwerkzaamheden uit te voeren aan de Duitse fronten, onder meer aan de *Atlantikwall*. Aan het oostfront zijn ze vaak gewapend om zich te verdedigen tegen partizanen. Minstens 3000 Belgen worden veroordeeld wegens militaire collaboratie in de OT. Vele OT'ers en NSKK'ers nemen na afloop van hun contract dienst in een paramilitaire formatie of in de *Waffen-SS*. ■ BRUNO DE WEVER

8500 Belgen treden toe tot de hulptroepen van de bezetter zoals de Vlaamse Wacht (foto) of de *Garde wallonne*, soms uit politieke motivatie maar vaak om den brode of om aan verplichte tewerkstelling te ontkomen.

In de Sovjet-Unie en aan andere Duitse fronten zijn duizenden gemilitariseerde Belgische arbeiders actief in militaire constructiewerken. 3000 van hen worden veroordeeld wegens militaire collaboratie.

Het Kortrijkse houtverwerkingsbedrijf De Coene produceert barakken en schijnvliegtuigen voor de bezetter en wordt daarvoor veroordeeld, tot ongenoegen van werknemers die protesteren tegen het vonnis van 1 juli 1946.

De Leiegouw (1997), p.

Verdienen aan de vijand

Produceeren voor de bezetter wordt door zowel werkgevers als werknemers onvermijdelijk geacht. Het is een voorwaarde om de voedselvoorziening te garanderen en werknemers te behoeden voor verplichte tewerkstelling in Duitsland. Er is een consensus dat geen oorlogsmateriaal geproduceerd mag worden en dat de productie zo beperkt mogelijk moet zijn. Patroons die zich daar niet aan storen worden als economische collaborateurs beschouwd en na de bevrijding door het Belgische gerecht vervolgd. Het is geen toeval dat er veel veroordelingen zijn in sectoren als bouw en hout (constructiewerken voor de

bezetter zoals bunkers en barakken), textiel (uniformen) en metaal (wapens).

Maar economische collaboratie is ook perceptie. Patroons die krenterig zijn en niet aan hun sociale verplichtingen voldoen in een tijd van tekort hebben de opinie tegen. Boeren, voedselhandelaars en controleurs worden door de bevolking als de ergste oorlogsprofiteurs beschouwd. Grote industriële sectoren zoals kolen en staal blijven buiten beeld. ■

BRUNO DE WEVER

Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst

Het nationaalsocialisme belijdt een cultus van de jeugd. Aan haar organisatie wordt bijzondere aandacht besteed. Onder impuls van de *Reichsjugendführer* wordt in 1941 de Nationaal-Socialistische Jeugd in Vlaanderen (NSJV) opgericht bedoeld en gefinancierd als Vlaamse eenheidsjeugdbeweging. Ze wordt de facto gecontroleerd door het VNV, maar heeft geen monopolie zoals de *Hitlerjugend* in Duitsland. De katholieke jeugdbewegingen blijven onafhankelijk, andere worden verboden. In 1943 wordt de Vlaamse Hitlerjeugd opgericht voor kinderen van Groot-Duitse collaborateurs. Rex beschikt over de *Jeunesse rexiste*. Jonge mannen kunnen terecht in de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen of de *Service volontaire du Travail wallon*, die in 1941 naar het model van de Duitse *Reichsarbeitsdienst* wordt opgericht. Eind 1943 wordt de NSJV ontbonden omdat leiders kritiek hebben op de in hun ogen slappe nationalistische politiek van het VNV, die het Duitse ideaal verraadt. ■

BRUNO DE WEVER

Cegesoma

9 oktober 1943. VNV-leider Hendrik Elias op de Kesterheide, waar naar aanleiding van de tiende verjaardag van de partij een praalgraf is opgericht voor Staf De Clercq, de eerste leider van de partij die op 22 oktober 1942 overleed.

Cegesoma

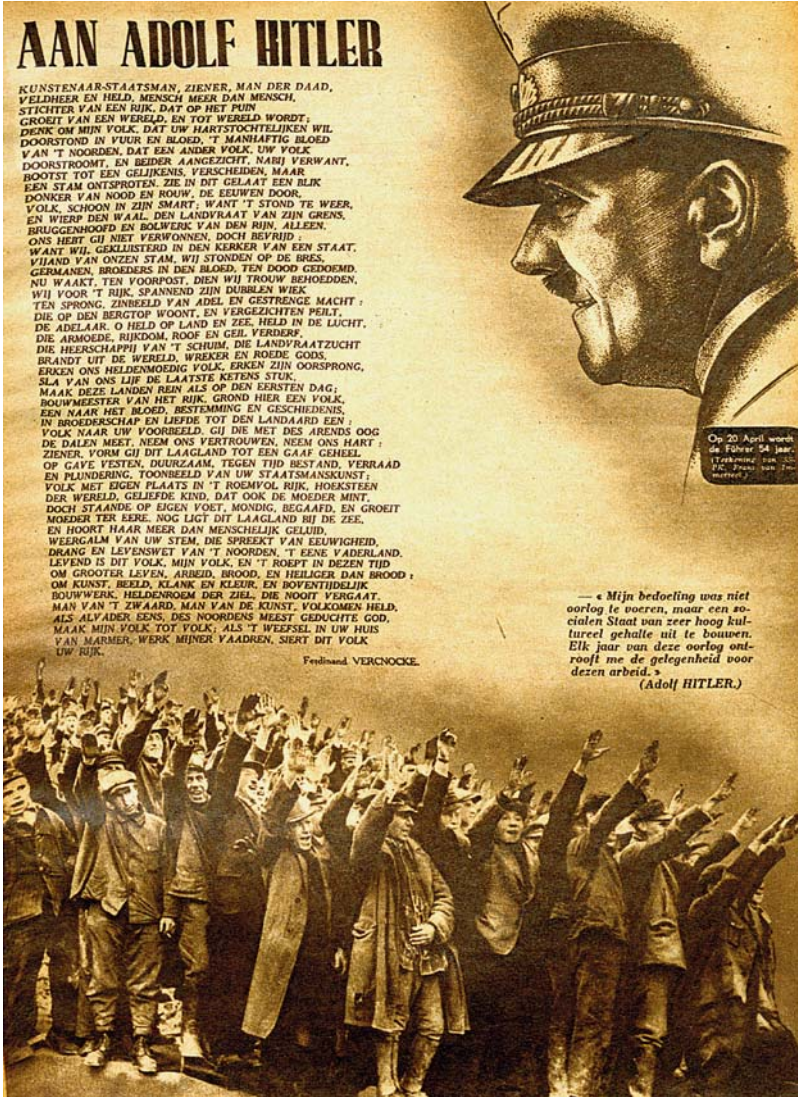
Collaboratie heeft veel maten en vormen. Er is een groot verschil tussen een hout-handelaar die grote winsten maakt met de fabricage van barakken voor het Duitse leger, een bevlogen dichter die de lof van Adolf Hitler zingt en een werkloze jongeman die dienst doet in de Vlaamse Wacht voor soldij en om niet in Duitsland tewerkgesteld te worden. De bewuste steun aan de doelstellingen van de bezetter bindt deze drie voorbeelden en onderscheidt ze van de vele vormen van gedwongen aanpassing die de bezette maatschappij kenmerkt.

Militaire collaboratie loopt het meest in het oog. De vrijwilligers in de hulpformaties van de bezetter patrouilleren gewapend in uniform. De Vlaamse Wacht, Fabriekswacht / Vlaamse Wachtbrigade, *Garde wallonne* vervullen bewakingsopdrachten van installaties en gebouwen van de Duitse bezetter. Ze worden ook ingeschakeld in acties tegen het verzet. In de loop van de oorlog worden ze reguliere onderdelen van het Duitse leger die ingezet worden aan het front. Vrijwilligers van de antibolsjewistische legioenen die na de Duitse aanval op de Sovjet-Unie (22 juni 1941) worden opgericht en van de *Waffen-SS* strijden aan het oostfront in de voorste linie. Achter de fronten zijn er Belgen actief als chauffeur en mecaniciens in het NSKK en als arbeider in de OT, vaak ook gewapend om zich te verdedigen tegen partizanen. Ongeveer 37.000 Belgen worden wegens militaire collaboratie bestraft door de justitie, maar hun aantal ligt hoger. Minstens 2000 Belgen sneuvelen in Duitse dienst, honderden worden vermoord door het Belgische verzet en een aantal glipt door de mazen van het gerechtelijk net. Belgen in Duitse politiediensten lopen ook in het oog van de bevolking en

worden fel gehaat. Leden van de Sipo/SD – in de volksmond de Gestapo –, de *Hilfsfeldgendarmarie* of de politiediensten van de collaborerende partijen zijn betrokken bij razzia's, gewapende acties tegen het verzet, het arresteren van Joden en daden van terreur. Sommigen werken achter de schermen als inlichtingsagent of als informant. Ze worden geholpen door verklikkers van wie er na

De propaganda voor het oostfront speelt in op verschillende groepen. Vlaamse studenten worden verleid met een officierscarrière en een spreuk van de 19e-eeuwse flamingantische studentenleider Albrecht Rodenbach.

De Vlaamse dichter Ferdinand Vernocke schrijft over cultuur in de VNV-krant *Volk en Staat* en werkt mee aan Zender Brussel. Hij krijgt er twaalf jaar voor. Na de oorlog schrijft hij teksten voor de IJzerbedevaarten. Gedicht in: *Volk aan den Arbeid*, april 1943.

Het *Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps* (NSKK) is een gemilitariseerde organisatie die het transport van troepen en wapens aan de Duitse fronten verzekert. Minstens 4000 Belgen dragen de wapens in het NSKK.

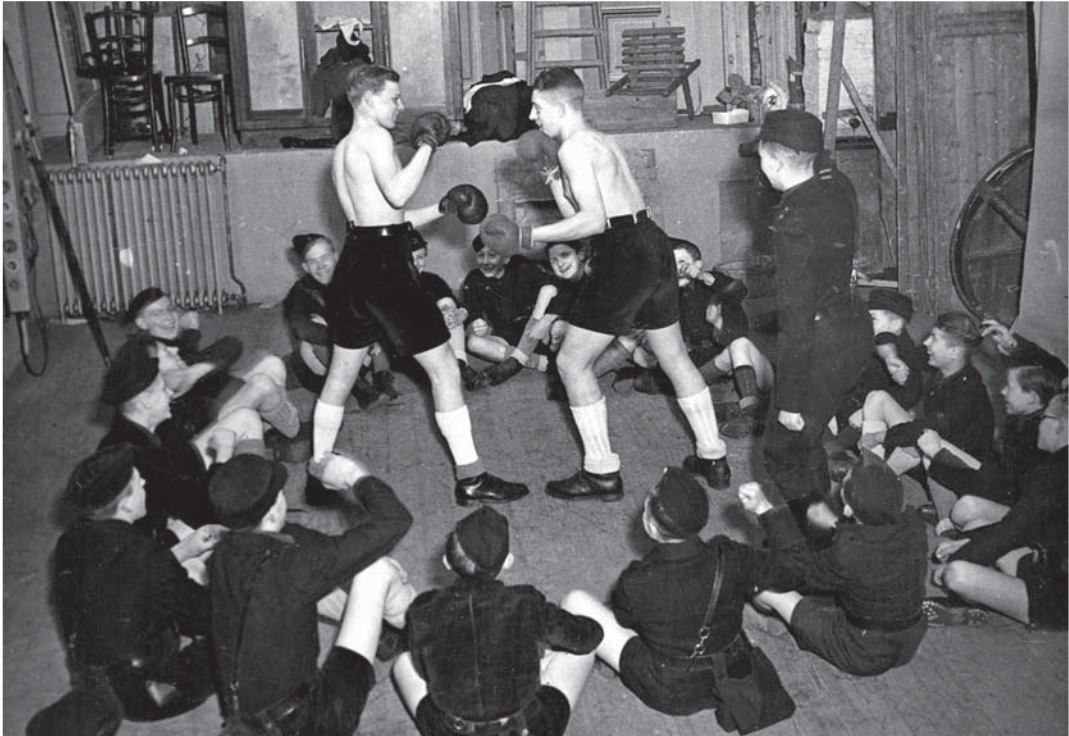
de oorlog 6000 worden veroordeeld, al blijven de meeste verklikkingen anoniem.

Een aanzienlijk deel van de militaire en politieke collaborateurs is ideologisch gemotiveerd. Iets minder dan de helft van de militaire collaborateurs wordt ook wegens politieke collaboratie veroordeeld. Het overgrote deel van hen komt uit lagere sociale klassen en voor zeer velen weegt het sociaaleconomische motief door. Het winstmotief prevaleert vanzelfsprekend bij economische collaborateurs die vooral zijn terug te vinden bij handelaars en middelgrote ondernemingen in sectoren met goederen die direct bruikbaar zijn in de oorlogvoering.

De politieke collaboratie in België spruit voort uit drie belangrijke bronnen die deels samenvloeien. Ten eerste is er het geloof in de noodzakelijkheid van een Nieuwe Orde die het vooroorlogse democratische en kapitalistische bestel tenietdoet. Vele collaborateurs koesteren een groot geloof in het nationaalsocialisme en een bewondering voor Adolf Hitler. Velen getuigen dat nog aan hun rechters na de oorlog. Ten tweede is nationa-lisme een sterke drijfveer. Anti-Belgische Vlaams-nationalisten van het VNV rekenen erop dat Duitsland de Belgische staat zal ontbinden ten voordele van een onafhankelijk Vlaanderen in een Germaans-Europese statenbond. Zij worden voorbijgestoken door Groot-Duitse nationalisten van de DeVlag en de SS die Vlaanderen als een deel zien van het Duitse Rijk. Ten derde zijn er Franstalige Belgisch-nationalisten die een met Duitsland verbonden Belgische autoritaire staat wensen onder de leiding van Leopold III. De meesten zijn actief in Rex totdat Léon Degrelle zich out als de Waalse leider van een Groot-Duitse partij.

Tussen de verschillende nationalistische fracties in de collaboratie heerst een hevige politieke strijd en openlijke vijandschap. Als Duitsgezinden staan ze echter schouder aan schouder tegen het verzet en de Belgische regering in Londen. De bezetter buit de verdeeldheid uit door de collaborerende fracties aan te zetten tot een opbod in dienstbaarheid. Vooral de werving van soldaten geeft daar blijk van. Er zijn dan ook politieke spanningen in alle formaties van militaire collaborateurs. In het Vlaams Legioen komt het in 1943 zelfs tot een opstandje als Vlaams-nationalistische vrijwilligers verplicht worden een Groot-Duitse SS-eed te zweren. Het VNV ziet zich verplicht de werving voor de *Waffen-SS* stop te zetten, maar de partij blijft soldaten ronselen voor andere delen van het Duitse leger, zoals de *Kriegsmarine*. De Duitse overwinning is immers de enige uitkomst voor eenieder die zijn lot met de bezetter heeft verbonden.

Het Duitse militaire bestuur steunt om opportunistische redenen aanvankelijk het VNV. Hitler beveelt in 1940 een *Flamenpolitik* die een bevorderen van de Vlamingen inhoudt. Dat faciliteert een samenwerking met de Vlaams-nationalisten. Binnen het kleine segment van Belgen dat bereid zijn Hitler te erkennen als opperste gezag, bieden de Vlaams-

CegeSoma

nationalisten de beste garantie om ingezet te worden als Duitsgezinde bestuurders. VNV'ers infiltreren massaal de lokale en provinciale besturen en de nieuwe door de secretarissen-generaal opgerichte diensten die de gedirigeerde corporatistische samenleving moeten vormgeven, zoals de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie. Hetzelfde gebeurt na verloop van tijd met de rexisten, zij het in mindere mate omdat het reservoir van beschikbare mensen kleiner is en omdat Degrelle zijn partij omvormt tot een instrument voor zijn militaire carrière. Het legt hem geen windeieren.

Als in juli 1944 in België een burgerlijk bezettingsbestuur wordt geïnstalleerd wordt de Rex-leider door Hitler erkend als leider van het Waalse volksdeel. Aan Vlaamse kant valt die eer te beurt aan Jef Van de Wiele, de leider van de DeVlag. Het VNV blijft met lege handen achter. Vele VNV'ers zien er het bewijs in van het verraad van Berlijn. Voor het naziregime is op dat moment alleen nog maar van tel om zo veel mogelijk soldaten te werven voor het zieltogende Duitse leger. Collaborateurs die in september 1944 naar Duitsland vluchten, worden ingelijfd. Van de Wiele en Degrelle vormen regeringen in ballingschap en voeren de dienstplicht in. Een Vlaamse en een Waalse *Waffen-SS*-divisie verdedigen de laatste Duitse fronten tot in mei 1945 het doek valt.

In België draaien de militaire rechtbanken inmiddels op volle toeren. Circa 100.000 Belgen worden gesanctioneerd wegens collaboratie. In Franstalig België vallen er relatief veel zware straffen. Rexisten zijn in verhouding vaak betrokken bij geweld, mede door hun meer geïsoleerde posi-

tie in de maatschappij. Ook Vlaamse collaborateurs plegen gewelddaden, maar de collaboratie heeft er diepere wortels in de maatschappij doordat het Vlaams-nationalisme ingebed is in de Vlaamse beweging. Er zijn relatief meer intellectuelen, kunstenaars, schrijvers en vooraanstaanden betrokken. Zij leveren munitie om de Vlaams-nationalistische collaboratie te vergoelijken. Dat begint al tijdens de processen en in gevangenschap. ■

CegeSoma

De Hitlerjeugd Vlaanderen wordt in 1943 opgericht en verzamelt kinderen van leden van de DeVlag en de Vlaamse SS die vinden dat de NSJV te veel de kaart trekt van het Vlaams-nationalistische VNV.

Het nationaalsocialisme is een racistische ideologie. De DeVlag van Jef Van de Wiele propageert een aanhechting van Vlaanderen bij het Duitse Rijk omdat alle mensen met het superieure Germaanse bloed samen horen.

STEDEN EN GEMEENTEN

Vanaf juni 1940 wordt de lokale democratie geleidelijk afgeschaft. De vijandige bezetting confronteert elke inwoner van België met dwang en controle, schaarste en honger, onzekerheid en angst. Hét lokale leven bestaat echter niet. Een lokaal bezettingsverhaal van een stad of dorp is altijd uniek.

DOOR NICO WOUTERS

Jan Timmermans tijdens de nationale VNV-dag voor burgemeesters en schepenen in Brussel op 21 december 1941. Het VNV verwelkomt de Duitse bezetting als een bevrijding van de Belgische ketenen die Vlaanderen gevangen houden.

De Duitse inval stelt alle Belgische steden en gemeenten voor ernstige problemen. Vele bestuurders zijn gevlucht en hebben hun post verlaten, gemeentekassen blijven leeg achter. Al bij al weerstaan de lokale besturen deze crisis goed. Veel keuze is er ook niet. Er komen met een nieuwe bezettingstaken bij: de vluchtelingenproblematiek, het materiële herstel, de inkwartieringen, het inleveren van wapens, de openbare orde en het kanaliseren van werklozen. De voedselvoorziening en de Jodenregistratie volgen snel.

De Duitse bezetter arriveert bovendien in mei 1940 met een blauwdruk voor lokale hervormingen: gemeentefusies, afschaffing van gemeenteraden, centrale benoeming van de burgemeester die een lokale *Führer* moet worden, herstructurering van gemeentepolitie tot een centrale staatspolitie. Dit programma wordt in 1941 uitgevoerd door Gerard Romsée, die als VNV-kopstuk in maart 1941 wordt benoemd aan het hoofd van Binnenlandse Zaken. Tussen april en september 1941 wordt de lokale democratie volledig ontmanteld. Op papier ontstaat een nieuwe lokale orde. De nieuwe burgemeester-*Führer* staat garant voor de strikte lokale uitvoering van de centrale politiek van Brussel en de volgzzaamheid van de bevolking.

Ondanks de lokale verscheidenheid wordt dus één centraal autoritair hervormingsprogramma uitgevoerd. Deze hervormingen treffen België in het hart. Aan de vooravond van de bezetting is de grote lokale autonomie immers een hoeksteen van het Belgische democratische bestel, zowel institutioneel als symbolisch. De burgemeester speelt de sleutelrol. Hij is politiek leider, hoofd van politie, bemiddelaar en diplomaat in één. Door de vele nieuwe dwangmaatregelen keren steeds meer inwoners zich af van hun burgervader en zijn nieuwe bevoegdheden. Er groeit een kloof tussen de burger en het lokale bestuur. Hoe moeten we de effecten van een centraal doorgevoerde autoritaire hervorming op het lokale bestuur en het lokale leven inschatten? ■

CégeSoma

Vooraan rechts staat de Limburgse VNV-gouverneur Gerard Romsée. Naast hem zien we Jozef Deumens, de VNV-burgemeester van Hasselt die in mei 1940 de macht heeft gegrepen na de vlucht van het wettelijke college tijdens de Duitse inval.

■ Postverlating in mei 1940

Op 11 mei 1940 vlucht de katholieke burgemeester van Hasselt, Jozef Bollen, met het gros van het stadsbestuur. Hij doet dit samen met naar schatting twee miljoen andere Belgen. VNV-gemeenteraadslid Jef Deumens blijft echter wel in de stad. Hij richt een alternatief Vlaams-nationalistisch stadsbestuur op. De lokale partijafdeling van het VNV organiseert een efficiënte ontvangst en doortocht van de intrekende Duitsers. Als de wettelijke bestuurders in juni 1940 terugkeren, wordt hen de toegang tot het stadhuis ontzegd door het zetelend bestuur met de steun van de bezetter. In april 1941 wordt Jef Deumens officieel benoemd tot burgemeester van de stad.

De postverlating in mei 1940 is een algemeen fenomeen. Veel burgemeesters, ambtenaren, brandweelrui en politiemensen vluchten. Zij schenden daarmee hun wettelijke opdracht. Hun vlucht wordt hen aanvankelijk ook kwalijk genomen door de bevolking. Veel lokale besturen komen verzwakt uit deze episode. Lokale afdelingen van het VNV en Rex ruiken hun kans. In veel gevallen is de postverlating in mei 1940 de aanzet tot de benoeming van een collaborateur aan het hoofd van een gemeente in 1940 of 1941. ■

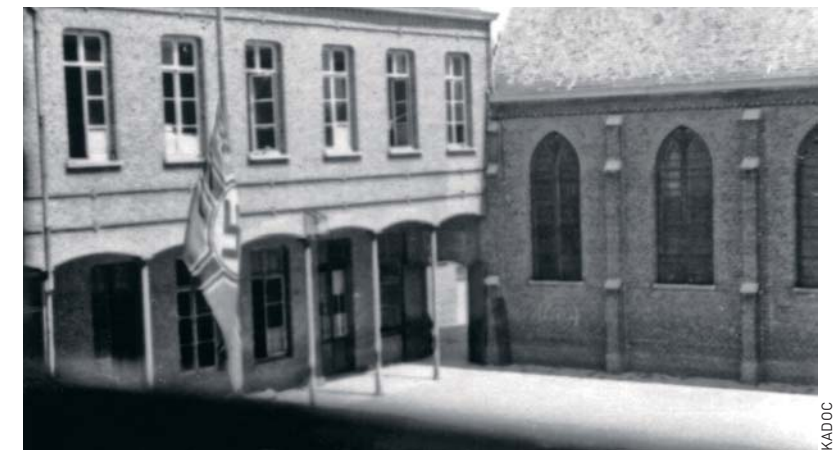
NICO WOUTERS

■ Inkwartiering

Op de speelplaats van het Lokerse Sint-Lodewijkscollege, waar Duitse soldaten zijn ingekwartierd, wappert de nazivlag. Ook op het Klein Seminarie in Basse-Wavre worden enkele klaslokalen, de speelplaats en de recreatieruimtes ingenomen. Lessen moeten dus elders worden gege-

ven. De Duitse bezetter mag dit doen volgens het internationale oorlogsrecht, maar de inkwartieringen en opeisingen nemen enorme proporties aan. Naast openbare gebouwen verblijven sommige hogere Duitse officieren ook in particuliere woningen. Een langere aanwezigheid van de Duitsers brengt altijd spanningen met zich mee. Op het *Collège Cardinal Mercier* bijvoorbeeld eisen de Duitse troepen de speelplaats, eetzaal, garage, werkplaatsen, douches, ziekenboeg en enkele klaslokalen op. Na enkele maanden meldt de principaal dat de Duitse troepen vernielingen aanrichten. Maar de aanwezigheid van Duitse troepen nodigt ook leerlingen uit tot kattenkwaad. Sommigen stoppen suiker in de benzinetank van Duitse voertuigen of besmeuren ze met verf. ■

SARAH VAN RUYSKENSVELDE & NICO WOUTERS

KADOC

Op de speelplaats van het Sint-Lodewijkscollege in Lokeren wappert het Duitse hakenkruis. De school is opgeëist door de Duitse bezetter. Vanaf 1942 zullen inkwartieringen leiden tot spanningen met de Belgische bevolking.

Een affiche informeert de inwoners over de strenge regels van lichtdemping. De Duitse bezetting leidt tot een explosie aan nieuwe regels en controlemaatregelen die het openbare leven in steden en gemeenten volledig aan banden leggen.

Een jonge controleur inspecteert de aardappelteelt. Hij wordt bijgestaan door een Belgische politieman. De strikte voedselcontrole botst met de traditionele cultuur van vrijheid op het Belgische platteland. Veel controleurs krijgen te maken met geweld en intimidatie.

Onder curatele

Een typisch voorval: op een nacht in 1943 betrapte de burgemeester van de landbouwgemeente Bouwel een van zijn inwoners met een zak aardappelen. De dorpeling is niet onder de indruk en zet zijn nachtelijke smokkelactiviteit voort. De burgemeester besluit prompt de Duitse politie op de hoogte te brengen.

Het centrale systeem van voedselvoorziening leidt op het lokale niveau tot doorgedreven controle. Rijkswacht, gemeentepolitie en speciale controlediensten moeten de zwarte markt betugelen. Dat blijkt al snel een onmogelijke opdracht, zeker op het platteland en in de grensstreken. De zwarte markt blijft groeien. Op lokaal niveau nemen overigens ook de officiële instanties, ordediensten, collaborateurs en Duitsers eraan deel.

De bovenvermelde smokkelaar uit Bouwel overtreedt echter niet enkel de voedselregels maar ook de avondklok. Om het lokale leven te controleren verplichten de Duitsers de sluiting van alle openbare gelegenheden vanaf halfelf 's avonds. Enkel met een speciale Duitse vergunning mogen inwoners nog naar buiten. Een andere maatregel is de verduistering: na zons-ondergang moet al het licht uit. Daar komen nog tal van andere lokale maatregelen bij: grensvorschriften, verplichte bewakingsopdrachten door inwoners, of politiereglementen zoals een verbod op dansen en muziek. 's Avonds valt het openbare leven vaak stil. De mobiliteit van mensen beperkt zich tot hun directe omgeving. De controle van het alledaagse openbare leven wordt steeds scherper. Soms zijn de gevolgen onschuldig, zoals de bekeuring van een fietser wiens licht brandt na het invallen van het duister. Soms zijn ze dramatisch zoals de controle van een café waar een ondergrondse verzetscel vergadert, met een cascade aan gevolgen voor de betrokken verzetslui. ■ NICO WOUTERS

Zoektocht naar onderduikers

De mobilisatie van arbeidskrachten is een van de hoofddoelen van de bezetter. Dat gebeurt in België eerst op vrijwillige basis, maar al snel neemt de dwang toe. Steeds meer beroepen worden als 'onnuttig' bestempeld. In mei 1942 schaft een Duitse verordening elke financiële steun aan werklozen af. Op 6 oktober 1942 wordt de verplichte tewerkstelling ingevoerd. Een groeiende groep Belgische werklozen, of mensen met 'onnuttige beroepen', kunnen nu worden tewerkgesteld in Duitsland.

Vooraf jongeren duiken massaal onder. De Duitse *Werbstellen* en het collaborerende Belgische Rijksarbeidsambt schakelen de lokale besturen en de gemeentepolitie in. Lokale besturen moeten namenlijsten doorsturen met de 'ongure' of 'asociale elementen' in hun gemeenten. Dit zijn werklozen, onderduikers en smokkelaars maar het kan ook over politieke tegenstanders gaan. Ten tweede dwingt de Duitse politie de Belgische collega's vaak om huizen aan te wijzen waar onderduikers zich verschuilen. Vele lokale besturen en politiediensten bezwijken onder de druk en werken mee. ■ NICO WOUTERS

Gemeentehuis onder de Deltavlag

Eenmaal collaborateurs tot burgemeester benoemd zijn, willen ze vaak hun aanwezigheid politiek bevestigen. Hun benoeming gaat daarom soms gepaard met een paramilitaire optocht. Openbare plaatsen veranderen van naam: het Kerkplein wordt het Reimond Tollenaereplein, de Stationsstraat wordt de Joris Van Severenstraat. Portretten van de Koning of Belgische vlaggen worden verwijderd. Gemeentelokalen worden ter

VNV-burgemeester Borrey van Vilvoorde (midden) tijdens zijn benoemingsplechtigheid op 21 juni 1942. Veel VNV-burgemeesters willen hun nationaalsocialistische overtuiging nadrukkelijk en in het openbaar tonen.

beschikking gesteld van collaborerende bewegingen. Sommige radicale burgemeesters komen zelfs in paramilitair uniform naar het stadhuis. Deze uitdrukkelijke politisering leidt vaak tot spanningen met de bevolking. Veel burgemeesters omringen zich met enkele vertrouwelingen, die ze samenbrengen in een apart politiek kabinet, los van het stadsbestuur. Het blijkt immers vaak praktisch onmogelijk onwillig stadspersoneel uit te zuiveren. Zo ontstaan in vele stadhuizen politieke eilandjes. Vanaf 1943 verliezen deze collaborerende stadsbesturen de grip op de lokale realiteit. ■ NICO WOUTERS

Een kolonne Belgische werkweigerers wordt weggevoerd uit de kazerne van Etterbeek voor deportatie naar Duitsland. Na de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland (oktober 1942) begint een intensieve Duitse klopjacht op ondergedoken Belgische mannen.

Een clandestien vlugschrift van het Onafhankelijkheidsfront, een ondergrondse verzetsorganisatie. Collaborerende burgemeesters zijn erg zichtbaar en vanaf 1942 vormen ze het mikpunt van bedreigingen en geweld.

CegeSoma

Lokale repressie van het verzet
Op 8 februari 1941 schrijft een VNV-burgemeester aan de procureur des Konings: '[Ik zal] de "Gestapo" aan het werk zetten om de personen op te zoeken die er verantwoordelijk voor zijn dat

Een gerechtsfoto van het lichaam van Prosper Teughels, de rexistische burgemeester van Groot-Charleroi, nadat hij op 19 november 1942 door de Gewapende Partizanen is neergeschoten. In de stedelijke gebieden van Wallonië komt veel meer politiek geweld voor dan in Vlaanderen.

CegeSoma

er zulke onrechtvaardigheden tegen mijn familie en mij werden bedreven, omdat ik Vlaamsch-nationalist was en geen bang Katholiek.' Veel collaborerende burgemeesters koesteren in 1940 revanchistische gevoelens tegenover hun eigen bevolking. Vanaf 1943 wordt dat veel erger als collaborateurs in toenemende mate doelwitten worden van pesterijen en geweld.
Een minderheid van collaborerende burgemeesters gaat over tot actieve samenwerking met de Duitse repressiediensten. Ze nemen deel aan de Duitse opsporing, arrestatie en ondervragingen van verzetsmensen of tegenstanders. Deze vorm van radicale collaboratie komt meer voor bij Rex-burgemeesters in Franstalig België dan bij VNV-burgemeesters in Vlaanderen. Wat echter algemeen voorkomt, is het doorspelen van informatie over 'tegenstanders'. Collaborerende burgemeesters zijn de belangrijkste lokale antennes voor de Duitse repressie. Ze stellen lijsten op met politieke opposanten, werklozen, vermeende verzetslui en persoonlijke vijanden.
De Duitsers gebruiken die lijsten voor hun collectieve straffen en voor gijzelaars. Dat leidt soms tot tragedies. In de laatste fase van de oorlog vinden in veel gemeenten nachtelijke Duitse acties plaats tegen verzetsnetwerken. Het gemeentehuis is vaak het operationele hoofdkwartier. In sommige gevallen worden hierbij lokale inwoners gearresteerd en gedeporteerd. Na de bezetting is het meestal onmogelijk te bepalen wie de informatie aan de Duitsers heeft doorgespeeld. In veel steden en gemeenten blijft tot vandaag de ware toedracht rond deze traumatische gebeurtenissen onbekend. ■ NICO WOUTERS

Bombardement op Mortsel
Aanvankelijk is het oorlogsgeweld voor de meeste Belgen veraf. Deze situatie verandert vanaf 1943 wanneer de geallieerden het lucht-overwicht behalen. De bedoeling is de Duitse industrie en moraal te breken. Er wordt ook gebombardeerd in de bezette gebieden. Op 5 april 1943 hebben Amerikaanse vliegtuigen de Belgische vliegtuigherstelfabriek ERLA als doel, maar hun bommen treffen Mortsel-centrum. 936 mensen komen om, onder wie 209 kinderen. Voor België is dit de zwaarste dodentol in één bombardement. Er vinden in 1943 en 1944 nog veel soortgelijke drama's plaats. In totaal komen ongeveer 18.000 Belgen om door bombardementen. In april 2013 – zeventig jaar na de feiten – vindt een indrukwekkende herdenkingsplechtigheid plaats in Mortsel, druk bijgewoond door jongeren en voor het eerst ook door de Amerikaanse ambassadeur. ■ NICO WOUTERS

Katholieke aanwezigheidspolitiek
De gemeenteraadsverkiezingen van 1938, de laatste voor de oorlog, worden in Vlaanderen gedomineerd door de Vlaamse Concentratie. Dat betekent dat het Vlaams Nationaal Verbond en de katholieke partij in veel steden en gemeenten een bestuurscollege vormen. Zo zitten heel wat VNV-bestuurders in de perfecte poleposition voor een lokale machtsovername tijdens de bezetting. Dat gebeurt ook in Lokeren, waar Vlaams-nationalist Stan De Bruyn in 1939 met katholieke steun schepen wordt. In juni 1941 wordt hij benoemd tot burgemeester. Als overtuigd nationaalsocialist

Stadsarchief Lokeren

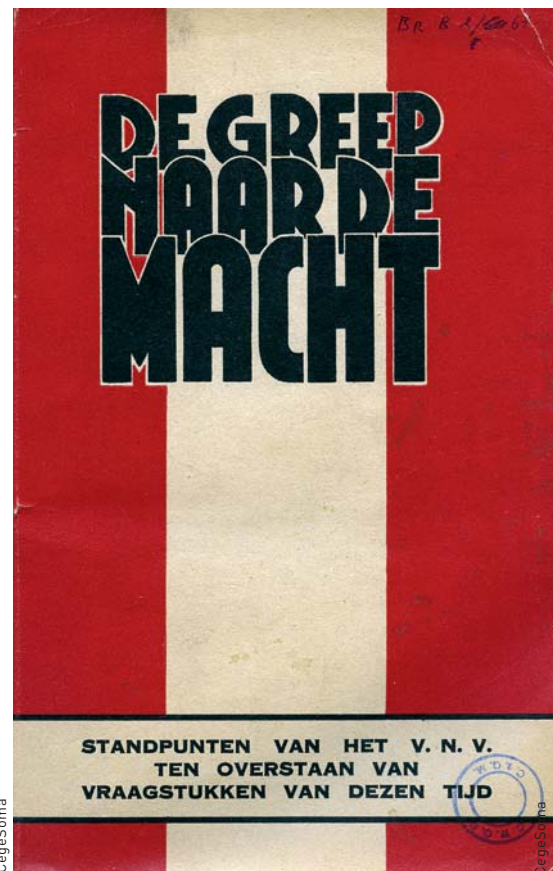
Belga

ontwikkelt hij een verregaande samenwerking met het Duitse repressieapparaat. De katholieke coalitiepartner blijft stil aanwezig in het schepen-college. Na de bevrijding in 1944 beschuldigt de socialistische oppositie de katholieke meerderheid van deelname aan het collaborerende stadsbestuur. Dat scenario speelt zich in veel steden en gemeenten af. Het eindresultaat is dat individuele 'verbrande' leden van de lokale katholieke partijen worden opgeofferd, zonder afbraak van het machtsfundament van de katholieke partij zelf. Bij de eerste naoorlogse gemeenteraadsverkiezingen van 1946 verstevigen de katholieken hun lokale positie. ■ NICO WOUTERS

Witte ballonnen tijdens de herdenkingsplechtigheden in Mortsel op 5 april 2013, zeventig jaar na het dramatische en meest dodelijke bombardement op een gemeente in België tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Stan De Bruyn, de VNV-burgemeester van Lokeren, schudt de hand van een vertrekkende Vlaamse strijder voor het oostfront. Aan de rechterzijde van De Bruyn staat een lid van de Dietse Militie-Zwarte Brigade, vermoedelijk de lijfwacht van de burgemeester.

Voorpagina van *Greep naar de macht* uit 1942, het belangrijkste bezettingsmanifest van het VNV. Deze Vlaams-nationalistische partij probeert met steun van de Duitse bezetter de macht te grijpen en neemt daarvoor het nationaalsocialisme volledig over.

Vlugschrift van de Nationaal Socialistische Vlaamse Arbeiderspartij, een zeer kleine collaborerende Vlaamse groepering actief in Antwerpen en Sint-Niklaas. Dergelijke splintergroepen zijn enkel regionaal verankerd en hebben vooral de ambitie het lokale bestuur over te nemen.

Stadsarchief Sint-Niklaas

De lokale Nieuwe Orde die in 1941 wordt ingevoerd, is op veel terreinen merkbaar. De grote infiltratie van leden van het VNV en Rex in de lokale besturen is er één aspect van. Vooral in Vlaanderen is het aantal collaborerende burgemeesters opmerkelijk. Deze partijen verantwoorden hun machts-greep met het algemeen belang. Sterke leiders zijn noodzakelijk om goed bestuur te leveren in bezettingstijd, zo luidt het. Zij moeten met name de voedselvoorziening garanderen. Dit is louter propaganda. Van dat goede bestuur komt doorgaans weinig terecht. De collaborateurs-burgemeesters missen de kennis en legitimiteit om hun administratie, politie en bevolking mee te krijgen. Bovendien provoceren veel van deze burgemeesters hun bevolking met onnodige politieke incidenten. In veel gevallen is hun reële bestuurlijke grip gering. Dat alles betekent echter niet dat hun aanwezigheid ongemerkt voorbijgaat.

Vanaf 1943 wordt bezet België een permanent gemobiliseerde politiestaat. Collaborerende burgemeesters vormen de belangrijkste lokale antennes voor Duitse inlichtingendiensten. Als het politieke geweld toeneemt, treden collaborerende oorlogsburgemeesters proactief op. Zo ontvangen de Duitsers namenlijsten van tegenstanders, verzetsmensen, onderduikers, smokkelaars enzovoort. In die gemeenten waar de Duitse politie besluit op te treden, heeft dat vaak zware gevolgen voor de inwoners.

Het lokale bestuur behelst echter veel meer dan repressie. Het uitgebreide takenpakket geeft de instrumenten om het beleid te versnellen of te vertragen. Dat laatste wordt een courante praktijk in 1943. Lokale besturen verbergen of vervalsen de registers van de burgerlijke stand, antwoorden niet of vaag op Duitse vragen, organiseren een gebrekkige bewaking van voedseldocumenten, waarschuwen inwoners tijdig over controles of voeren bepaalde Duitse opdrachten halfslachtig uit. De Duitse militaire verdedigingswerken die gemeentebesturen in 1944 moeten aanleggen bijvoorbeeld, worden weliswaar massaal maar ook slecht uitgevoerd en blijven zonder effect. Dit soort ambtelijk verzet is moeilijk in

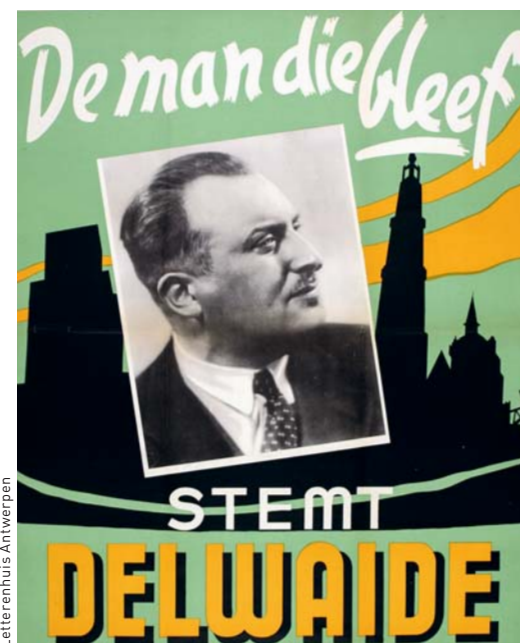
CegeSoma

kaart te brengen. Wel staat vast dat lokale besturen marges hebben om weerstand te bieden en dat ze die ruimte vanaf 1943 ook actief gebruiken. In 1944 doen zelfs collaborerende burgemeesters daaraan mee. Met het vooruitzicht van de bevrijding wijzigen ze hun houding. Ze helpen nu inwoners, vaak als verzekering voor na de Duitse aftocht.

De verhouding tussen het lokale bestuur en de lokale civiele maatschappij is van groot belang. Vele verenigingen worden in 1940 formeel buiten de wet gesteld, maar in de praktijk krijgt dit lokale middenveld nog veel speelruimte en in 1943 wordt het weer actief. Het dagelijkse leven wordt na de winter van 1942-1943 gekenmerkt door clandestiniteit. Voor de Belg wordt het ontwijken van regelgeving een dagelijkse praktijk. De basis van die alledaagse clandestiniteit vormt precies het diverse lokale middenveld: de familie, de vrienden, wijken of buurten en de (zuilgebonden) verenigingen. Paradoxaal genoeg worden geheimhouding en discretie essentieel. Buren of familieleden kunnen niet altijd meer worden vertrouwd. Daarom vormen zich ook nieuwe sociale verbanden, zoals die binnen het verzet. Een groter individualisme is het gevolg van deze situatie, zeker onder de jongeren.

De verhouding tussen de lokale civiele maatschappij en het bestuur is dubbelzinnig. De katholieke zuil voert in Vlaanderen een complexe aanwezigheidspolitiek. Het machtige katholieke middenveld blijft op het lokale terrein sterk aanwezig gedurende de hele bezetting: in schepen-

colleges, in sociale organisaties als Winterhulp, in semiclandestiene jeugdverenigingen. In tegenstelling tot het VNV en Rex verbranden katholieke gezagsdragers zich doorgaans niet aan collaboratie. Het legt de katholieke partij geen windeieren. De CVP wint de gemeenteraadsverkiezingen van 1946. ■

Letterenhuis Antwerpen

Karel Pelgroms (zittend) – de VNV-oorlogsburgemeester van Geel – tijdens zijn proces voor de militaire rechtbank. Zijn geval typeert de complexiteit van de collaborerende oorlogsburgemeester. Een deel van de bevolking vindt dat hij goed bestuurd heeft. Pelgroms is veroordeeld tot vier jaar en zal vervroegd vrijkomen in 1948.

Kiesaffiche uit 1952 voor CVP-volksvertegenwoordiger Léon Delwaide. Onder zijn bewind als burgemeester van Groot-Antwerpen laat hij de stadspolitie actief meewerken aan de Jodenvervolgung. Toch blijft Delwaide erg populair. Zijn oorlogsbestuur wordt bij de lokale verkiezingen van 1952 zelfs uitgespeeld om kiezers te ronselen.

ECONOMIE, ARBEID EN EXPLOITATIE

De Belgische economie wordt tijdens de Tweede Wereldoorlog geëxploiteerd voor de oorlogsinspanning van nazi-Duitsland. Hoe krijgt die exploitatie vorm? Welke impact heeft ze op de levens- en arbeidsomstandigheden?

DOOR DIRK LUYTEN

Door gebrek aan grondstoffen en kolen wordt globaal minder geproduceerd, met aanvankelijk een hoge werkloosheid tot gevolg. Om eraan te ontsnappen gaan velen in Duitsland werken, eerst vrijwillig, vanaf 1942 ook verplicht. Arbeiders die aan het werk blijven, zien hun koopkracht drastisch afnemen. Naast de officiële, gereguleerde economie ontstaat een grote zwarte markt, waarop velen zijn aangewezen om te overleven. Deze markt wordt ook door de bezetter gebruikt. De prijzen

stijgen er snel, terwijl anderen zich er op korte tijd kunnen verrijken. Inflatie houdt de economie in haar greep, net als tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Belgische bedrijven handhaven hun productie, ook al komt die grotendeels ten goede aan de bezetter. In de zware nijverheid, gecontroleerd door de grote financiële groepen, wordt met de Galopindoctrine geprobeerd grenzen te stellen aan de productie voor Duitsland. Export wordt gefinancierd via clearing, wat Duitsland toelaat een schuld op te bouwen tegenover België. Ze vormt een bedreiging voor de waarde van de munt, die verder ondergraven wordt door de bezettingskosten die het land moet opbrengen, en de nadelige wisselkoers met de Duitse mark.

Plundering en opeising dragen in mindere mate bij tot de economische exploitatie. Het is voor de bezetter interessanter de Belgische fabrieken en mijnen te laten produceren dan ze stil te leggen om grondstoffen en materiaal weg te roven.

Dalende koopkracht, chronisch (voedsel)tekort, werkgevers die sociale verworvenheden terugschroeven en niet geneigd zijn de lonen te verhogen, het zijn vele aanleidingen tot staken, hoewel dat officieel verboden is. Werkgevers reageren soepel: in de grote ondernemingen krijgt vanaf de herfst van 1940 een alternatieve sociale politiek vorm. De banden tussen onderneming en arbeiders worden aangehaald: nieuwe sociale diensten spelen een centrale rol. Arbeiders krijgen extra voedsel en andere vormen van ondersteuning, bijvoorbeeld wanneer ze in Duitsland moeten gaan werken. Werkgevers kennen illegale loonsverhoging toe (lonen en prijzen zijn geblokkeerd). Parallel knoopt een deel van het patronaat clandestiene gesprekken aan met de vooroorlogse vakbonden, die in april 1944 uitmonden in het Sociaal Pact. ■

Een arbeider in de gieterij van de Luikse staalfabriek Cockerill. De Belgische zware industrie is van groot belang voor de Duitse oorlogseconomie.

CegeSoma

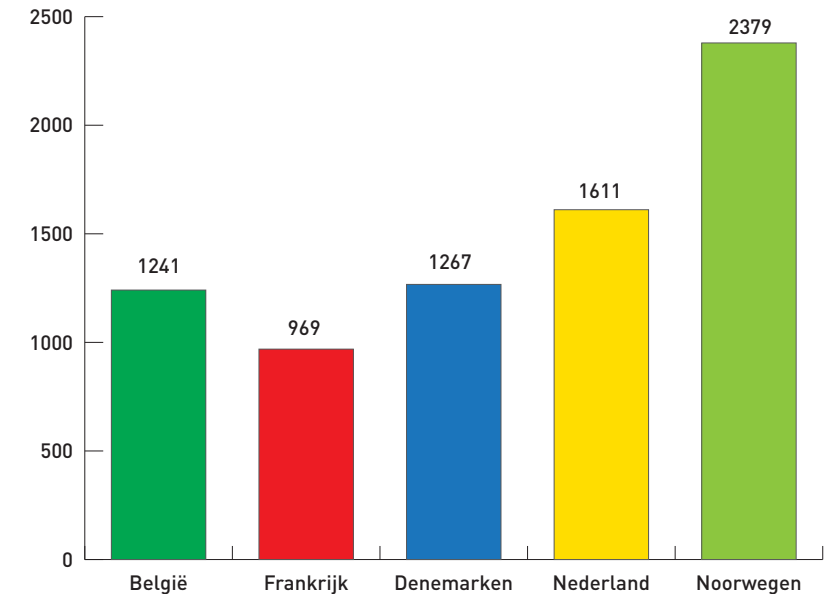
Exploitatie

De Belgische economie laten bijdragen aan de Duitse oorlogsproductie is een centraal beleidsdoel van het militaire bestuur. Er zijn verschillende manieren om dit te bereiken, maar de export van producten gemaakt in België geniet de voorkeur. Die uitvoer gebeurt vaak via onderaannemers die direct voor Duitse firma's werken. Met exploitatie via productie doen zij hun voordeel. Zij kunnen hun activiteit voortzetten en (soms veel) winst maken, terwijl hun werknemers in België aan de slag kunnen blijven.

De verschillende vormen van exploitatie zijn lastig te becijferen. Klemann en Kudryashov hebben recent de onttrekkingen aan de verschillende nationale economieën als criterium gebruikt om de exploitatie te meten. Zo ontstaat een 'internationale ranking' van de exploitatie. Voor België gaat het om 10,3 miljard Reichsmark of 11% van de totale exploitatie van Europa door nazi-Duitsland. Gemeeten aan het totale bevolkingscijfer eindigt België tussen Frankrijk en Nederland. ■

DIRK LUYTEN

Onttrekking per hoofd van de bevolking in Reichsmark

Monetaire politiek en clearing

Financieel-monetaire technieken spelen een sleutelrol in de exploitatie van de bezette gebieden. De Duitsers verplichten de Belgische overheid bezettingskosten te betalen, die enkel kunnen worden voldaan door de geldomloop te verhogen. De wisselkoers tussen de mark en de frank die de Duitsers opleggen, is nadelig voor de Belgische munt. De export naar Duitsland wordt verrekend via de clearing, die loopt middels de in 1940 opgerichte Emissiebank. Een clearingsysteem laat toe de

export te verrekenen met de waarde van de import. Door de ongelijke machtsverhoudingen wordt de clearing een instrument om de exploitatie van de Belgische economie te financieren: Duitsland bouwt een tekort op dat oploopt tot 64 miljard Belgische frank. Deze factoren en de systematische stijging van de prijzen dragen bij tot muntontwaarding. Het probleem wordt na de bevrijding aangepakt met de operatie-Gutt van oktober 1944. ■

DIRK LUYTEN

Nationale Bank van België

Aanvankelijk is het de bedoeling dat de Emissiebank naast de clearing ook biljetten gaat uitgeven. Dit biljet van vijftig frank is echter nooit in omloop gebracht omdat al in juli 1940 de biljettenvoorraad en de drukpersen van de Nationale Bank van België vanuit Zuid-Frankrijk gerepatriëerd kunnen worden.

Duitse officieren bezoeken een vlasbedrijf in het Kortrijkse. De textiel-industrie is van groot belang voor de Duitse oorlogseconomie en een groot deel van de Belgische productie gaat naar Duitsland.

CegeSoma

Galopincomité

Op 15 mei 1940 vraagt de regering de leiders van de grote financiële groepen in te staan voor de financiering van de ambtenarensalarissen en de sociale uitkeringen. Die bijeenkomst is de oorsprong van het Galopincomité, een besloten informele groep topbankiers en -ondernemers genoemd naar Alexandre Galopin, de gouverneur van de *Société générale*. Het comité vergadert regelmatig en zet de grote lijnen uit van de financieel-economische politiek.

Alexandre Galopin, gouverneur van de *Société Générale*, speelt als leider van het naar hem genoemde comité een sleutelrol bij het uittekenen van het economische beleid tijdens de bezetting. De Duitsers noemen hem 'de ongekroonde koning van de Belgische economie'.

CegeSoma

Het comité stippelt een gedragslijn uit voor de productie voor Duitsland, de Galopindoctrine. Hoewel productie voor de vijand strafbaar is, dient de industrie haar activiteiten te hervatten, ook al zal dat leiden tot uitvoer naar Duitsland. Industriële productie is nodig om voedsel te kunnen invoeren: België is niet zelfvoorzienend en kan door de Britse blokkade enkel via Duitsland bevoorraad worden. Productie in België moet vermijden dat arbeiders, zoals in de Eerste Wereldoorlog, gedwongen worden in Duitsland te gaan werken. Het laatste argument, en het enige overblijvende na de invoering van de verplichte tewerkstelling in 1942, is het behoud van de controle over het Belgische productieapparaat om de naoorlogse concurrentiepositie van de Belgische ondernemingen te handhaven.

De Galopindoctrine is geen vrijbrief om te produceren voor Duitsland: wapens en munitie mogen niet worden gemaakt. Om te vermijden dat ondernemers produceren uit concurrentieoverwegingen moeten beslissingen over het al dan niet aanvaarden van Duitse orders collectief worden genomen in de schoot van de sectorale werkgeversorganisaties. De doctrine wordt vooral gevolgd in de door de holdings gedomineerde zware industrie. Wanneer de Duitsers de druk om bepaalde goederen te produceren opvoeren, wordt gezocht naar een compromis of wordt uiteindelijk toegegeven.

Hoewel België kwantitatief aanzienlijk bijdraagt tot de Duitse oorlogsinspanning, probeert de Galopindoctrine bepaalde grenzen te stellen. De doctrine versterkt zo de positie van de ondernemers tijdens de naoorlogse repressie, omdat alle ondernemers dezelfde politiek volgen en het politiek moeilijk is om een hele groep te straffen. ■ DIRK LUYTEN

CegeSoma

Een handelaar op de zwarte markt in Brussel. De bezetter heeft de vrije markt vervangen door een gereguleerde markt, waar een chronisch tekort aan goederen ontstaat. De zwarte markt vult dit tekort op, maar de hoge prijzen zorgen voor grote en snelle winsten waardoor nog meer producten in het zwarte circuit terechtkomen.

Schaduweconomie

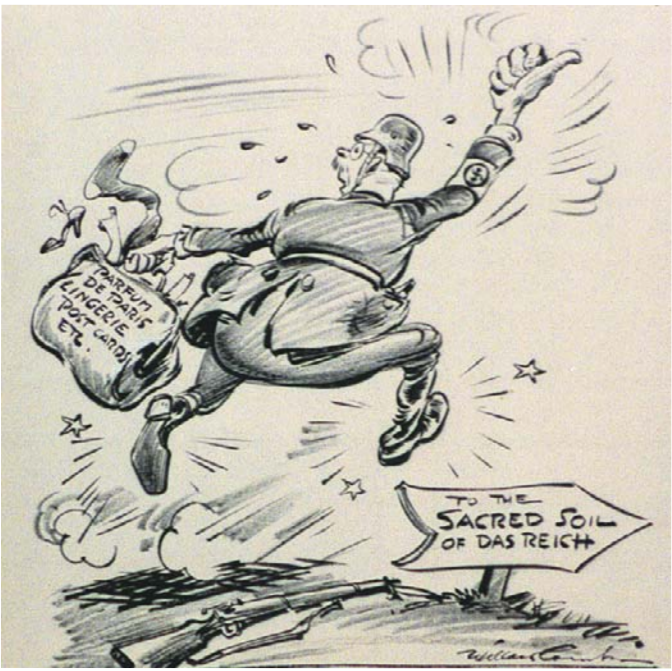
De bezetter maakt een einde aan de vrije markt en reglementeert de economie met rantsoenering, vastgestelde prijzen, productiequota, een verbod op het maken van bepaalde producten enzovoort. Door het chronische tekort aan goederen ontstaat een zwarte markt. De geschatte omvang ligt, afhankelijk van het jaar, tussen 8 en 19 % van het bbp (bruto binnenlands product). De hoge prijzen bieden producenten en handelaars de mogelijkheid om snel veel winst te maken, wat weer aanbod onttrekt aan de gereglementeerde markt. Die vicieuze cirkel blijkt lastig te doorbreken.

Een deel van de zwarte productie gaat naar de Belgische bevolking, maar vooral de Duitsers doen er hun voordeel mee. Soldaten van het bezettingsleger kopen een en ander op de zwarte markt en sommigen zijn betrokken bij smokkel aan de Belgisch-Nederlandse grens, waar tabak als een soort alternatieve munt geldt.

De bezetter gebruikt de zwarte markt op een georganiseerde manier voor de exploitatie van de Belgische economie, goed voor minstens een derde van de totale exploitatie. Het gebruik van de zwarte markt wordt centraal aangestuurd vanuit Berlijn, met de oprichting van speciale diensten. Hermann Göring speelt er een centrale rol in.

Bij de *Zentralanmeldestelle* (ZAM) kunnen Belgen anoniem producten tegen hoge prijzen verkopen. Aankopen op de zwarte markt dienen voorts specifieke doelen. Zo organiseert Göring in 1942 de *Weihnachtsaktion*: om de moraal van de Duitse bevolking op te krikken worden in de bezette gebieden allerlei gebruiksgoederen als cosmetica, kleren en poppen op de zwarte markt gekocht. Ze dienen als kerstcadeau voor de Duitse slachtoffers van de geallieerde bombardementen. ■

DIRK LUYTEN

Library of Congress

Duitse soldaten kopen allerlei goederen op de zwarte markt voor eigen gebruik of om te smokkelen.

Grote ondernemingen ontwikkelen een sociale politiek voor hun arbeiders onder meer om hen aan het bedrijf te binden. Meeting van arbeiders in een fabriekshal in Haren.

CegeSoma

Sociale politiek in het bedrijf

Het gedwongen einde van de activiteiten van de vakbonden, hun vervanging door de Unie van Hand- en Geestesarbeiders (UHGA), die hoe langer hoe meer in collaboratievaarwater komt, en het opschorten van het sociaal overleg bieden de werkgevers de kans om een sociale politiek in de onderneming te starten, zonder syndicale inmenging. Het Centraal Nijverheidscomité, de toenmalige werkgeversorganisatie die de activiteiten wel mag voortzetten, ontwikkelt hiervoor een programma in september 1940. Het wordt gevolgd, vooral in de grote bedrijven, waar sociale initiatieven voor de werknemers worden opgezet. Deze acties hebben succes omdat ze beantwoorden aan de concrete noden van de arbeiders. Het voeren van een sociale politiek moet de materiële nood lenigen, de arbeidsproductiviteit op peil houden

Een groep Antwerpenaars is tewerkgesteld in de Junkersfabriek in Dessau, waar vliegtuigen en motoren worden gebouwd. Ze werken in de afdeling 'demontage' en poseren hier voor een woonbarak in het kamp Schlagbreite, waar ze verblijven.

CegeSoma

en loonsverhogingen vermijden. Het doel is samenwerking tussen de arbeiders en het bedrijf aanmoedigen. Een middel daartoe zijn fabrieksraden, waarin arbeidersvertegenwoordigers verkozen of aangeduid worden door de werkgever. De verdere ondersteuning voor de familie van de arbeiders die verplicht worden om in Duitsland te gaan werken, draagt eveneens bij tot een sterkere band tussen arbeiders en onderneming. Bedrijven stampen een heuse sociale dienst uit de grond, vaak geleid door een sociaal assistente. ■

DIRK LUYTEN

Fremdarbeiter

Tijdens de oorlog werken miljoenen *Fremdarbeiter*, gedwongen of vrijwillig, in het Derde Rijk. De Duitse autoriteiten, ondernemingen en bevolking zijn op deze massa niet voorbereid, wat in tegenstrijdige richtlijnen en gedragingen tegenover de 'vreemdelingen' resulteert. De nazi-propaganda, die Vlamingen en later ook Walen als bloedverwante Germanen voorstelt, wordt tijdens deze periode op de proef gesteld. Dat blijkt onder meer uit de brochure *Deutsche und Flamen*, die de nazi-Duitse arbeidsorganisatie *Deutsche Arbeitsfront* in 1942 naar alle bedrijven stuurt waar Vlaamse arbeiders tewerkgesteld zijn. De tekst van de hand van Ward Hermans, die de Vlaamse afdeling van de dienst voor tewerkstelling leidt, maant de Duitse bedrijfsleiders aan om Vlamingen niet langer als 'buitenlanders' maar wel als Germanen te behandelen. De oproep, die de kloof tussen propaganda en realiteit wil dichten, komt er naar aanleiding van herhaalde klachten die Duitse instanties en de regionale geledingen van DeVlag van Vlaamse arbeiders ontvangen. ■ INE VAN LINTHOUT

Staken

Stakingen zijn tijdens de bezetting verboden en kunnen leiden tot Duitse repressiemaatregelen. Toch wordt er tijdens de bezetting veelvuldig gestaakt: de eerste stakingen breken uit in juni 1940 om werkgevers die de lonen verlagen op andere gedachten te brengen.

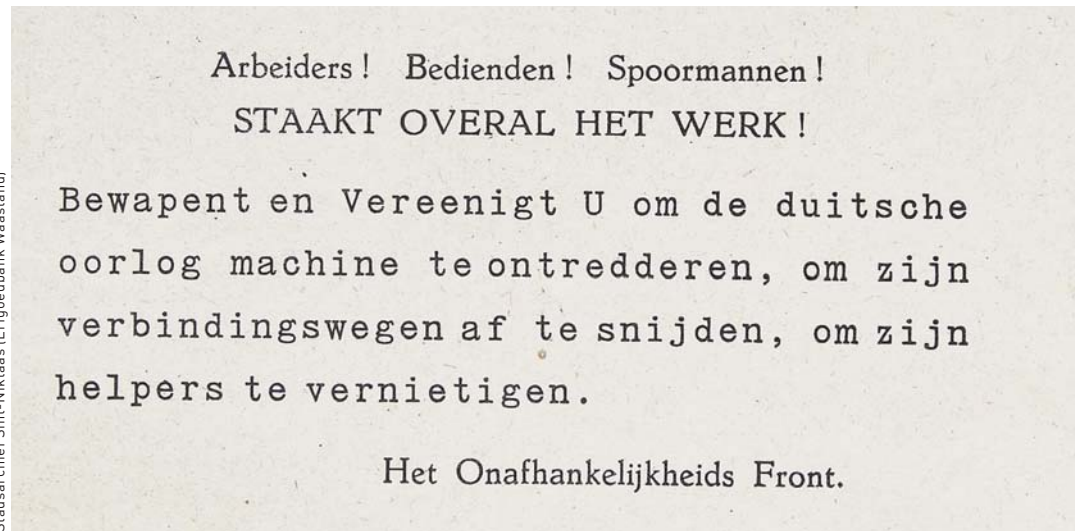
Stakingen blijven de hele bezettingsperiode met meer of minder intensiteit aanhouden. De grootste staking is die van mei 1941 – 'de staking der 100.000', die de Luikse metaal en mijnen treft en tevens wordt gevolgd in het Limburgse steenkoolbekken. De stakers protesteren 21 dagen lang tegen het chronische tekort aan voedsel en eisen hogere lonen. Arbeiders leggen de volgende jaren het werk neer om te protesteren tegen verplichte arbeid in Duitsland en om hogere lonen af te dwingen.

Naarmate de clandestiene vakbonden zich verder ontwikkelen, worden stakingen, onder meer via de clandestiene pers beter georganiseerd. Dit gaat gepaard met andere, meer politieke eisen, waarbij bezetter en werkgever gevisieerd worden. Onder impuls van vooral de communistische partij worden hoge looneisen gesteld (een loonsverhoging van bijvoorbeeld 50%). De impliciete boodschap is dat werkgevers de winst van de productie voor Duitsland met hun arbeiders moeten delen.

Het welslagen van een staking hangt van verschillende factoren af, zoals het optreden van de bezetter. Bepaalde beroepsgroepen zoals de mijnwerkers hebben een sterke arbeidsmarktpositie omdat de Duitsers hen nodig hebben om te produceren. Naast de algemene loonsverhoging met 8% wordt in de mijnen een premiesysteem ingevoerd om het absentisme tegen te gaan, wat de mijnwerkers toelaat meer te verdienen op voorwaarde dat de productie op peil blijft. ■

DIRK LUYTEN

Stadsarchief Sint-Niklaas (Erfgoedbank Waasland)

CegeSoma

Tijdens de bezetting draaien stakingen zowel om politieke als om loon- en voedsel-eisen.

Na de bevrijding wordt de Antwerpse haven een draaischijf voor de bevoorrading van de geallieerden.

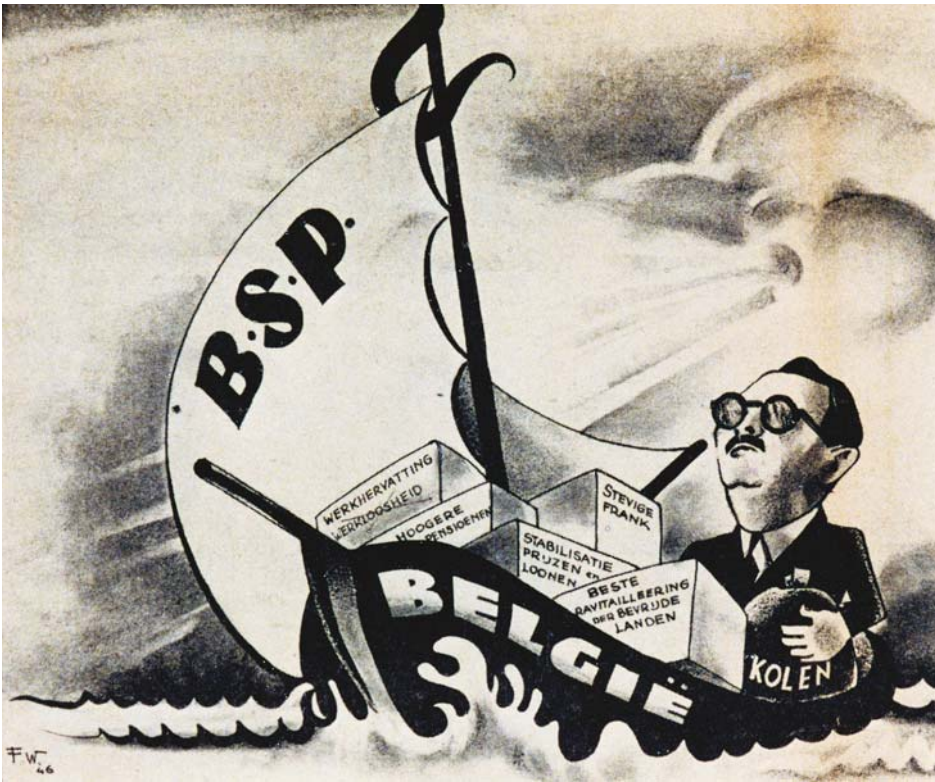

US National Archives

Bij de Duitse inval is België een land van lage lonen. Na de bevrijding beleeft het een 'economisch mirakel': het wordt een land van hoge lonen met een stelsel van verplichte sociale zekerheid. Een enigszins vreemd gevolg van vier jaar economische exploitatie. Hoe die paradox verklaren?

Op 28 december 1944 komt er voor de werknemers uit de privésector een verplicht stelsel van sociale zekerheid. Nadat de nationale

'Achiël Charbon' is de verpersoonlijking van het naoorlogse sociaaleconomische herstel en wordt als zodanig in de politieke markt gezet.

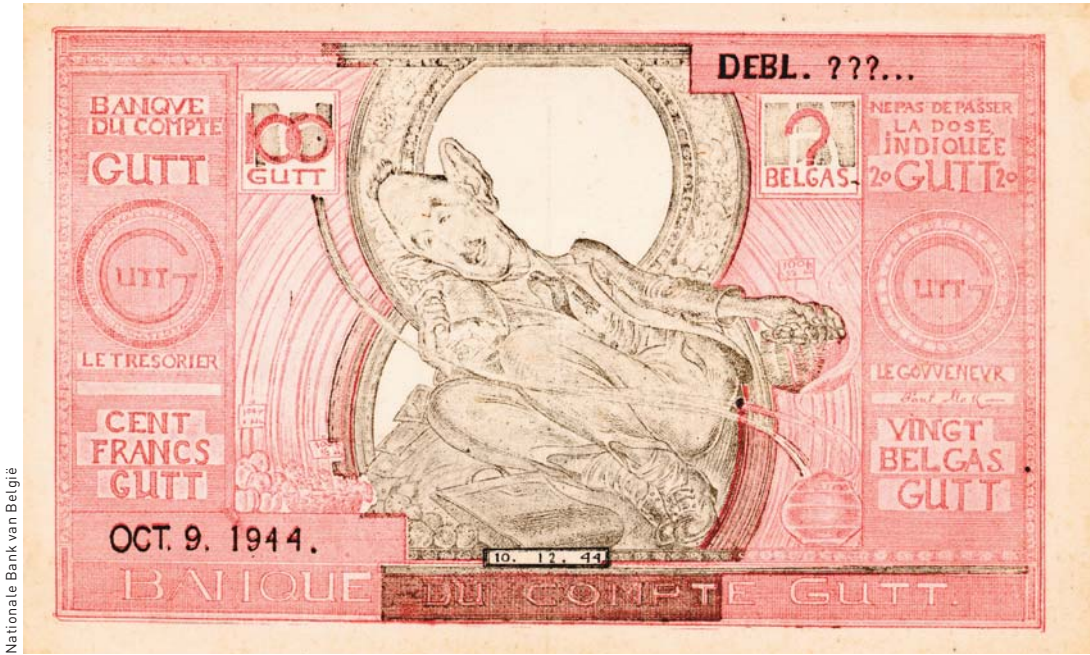
Amsab-156

arbeidsconferentie van 16 september 1944 – met vertegenwoordigers van patroons, vakbonden en overheid – de lonen met 60 % heeft verhoogd, begint een gestage klim van koopkracht. In 1950 zal de koopkracht daarom al 20 % hoger liggen dan voor de oorlog, een gunstiger evolutie dan in vele andere Europese landen. De economie herstelt snel en er is een hoge groei.

De verklaring voor de ommakeer vloeit deels voort uit de snelle bevrijding van het land, die gepaard gaat met een relatief beperkte vernietiging van de infrastructuur en productiecapaciteit. Van cruciaal belang is dat de Antwerpse haven bijna ongeschonden in handen komt van de geallieerden en voor hen kan dienen als aanvoerhaven voor het materiaal nodig voor de opmars naar Duitsland. De Europese wederopbouw zorgt voor een grote vraag naar uitrustingsgoederen en duurzame consumptieproducten. De Belgische economie kan erop inspelen omdat de industrie grotendeels ongeschonden door de oorlog is gelooft.

De steenkoolmijnen zijn de bottleneck, want steenkool is de basis van de energievoorziening. De mijnen zijn opengebleven tijdens de bezetting, maar lijden onder een gebrek aan onderhoud. Na de bevrijding trekken de arbeidskrachten weg. Mijnarbeid is niet populair en velen hadden tijdens de bezetting voor de mijn gekozen om te ontsnappen aan verplichte arbeid in Duitsland. Om het tij te keren voert de regering-Van Acker een nieuwe, ditmaal economische oorlog, de 'kolenslag'. Ingrijpende maatregelen moeten de mijnarbeid stabiliseren: mijnwerkers mogen hun job niet zomaar opgeven en ze mogen niet meer staken ('burgerlijke mobilisatie'). Tegelijk wordt hun sociaal statuut verbeterd en worden ze 'ereburgers', afgebeeld op het muntstuk van 20 en 50 centiem.

De regering hecht veel belang aan het bestrijden van de inflatie. De loonvorming komt in handen van de overheid, weliswaar in nauw overleg met vakbonden en werkgeversorganisaties. Prijzen worden vastgelegd en vele producten zijn nog steeds gerantsoeneerd. De operatie-Gutt moet zorgen voor een monetaire sanering. Het geld dat in omloop is, moet worden omgewisseld tegen nieuwe biljetten en munten. Maar niet alle geld wordt omgezet in nieuwe munt, elke persoon krijgt slechts een beperkt bedrag. Het overige wordt geblokkeerd en deels verplicht belegd in staatspapier. Zo wordt de hoeveelheid geld in omloop beperkt, wat inflatie in een context

Nationale Bank van België

van schaarste aan producten tegengaat. Op die manier komt ook een deel van het 'zwart geld' aan de oppervlakte en beschikt de staat over middelen om de wederopbouw te financieren. De geblokkeerde tegoeden worden geleidelijk vrijgegeven, maar ondertussen kan een deel ervan worden 'wegbelast'. Er is een speciale heffing op de buitengewone winsten en op de oorlogswinsten, die kan oplopen tot 100 %, en een kapitaalbelasting van 5 %. Op die manier kan de koopkracht uit het dal van de oorlog klimmen.

Het internationaal bejubelde 'Belgische mirakel' heeft schaduwkanten. De shift naar een land van hoge lonen en koopkracht met een nieuw sociaal model is een proces dat enige tijd in beslag neemt. De vele stakingen voor hogere lonen tonen aan dat werknemers het gevoel hebben dat hun koopkracht niet voldoende is hersteld. De zwarte markt blijft bestaan, vele producten zijn nog niet verkrijgbaar en de rancune tegenover diegenen die zich hebben verrijkt tijdens de bezetting blijft groot.

Hoewel het Sociaal Pact van 1944 vaak als bewijs wordt gezien voor de algemene consensus tussen werkgevers en werknemers na het gezamenlijk gedragen oorlogsleed, is de realiteit anders. Het Sociaal Pact wordt onderhandeld door een deel van het patronaat en een deel van de vooroorlogse vakbeweging, vooral de socialistische. Andere groepen kunnen zich helemaal niet vinden in dit Pact. Dat is het geval voor traditionele ondernemers zoals de steenkoolmijnen en de *Société générale*. Zij wijzen de sociale hervormingen af omdat ze leiden tot een verhoging van de loonkost en de staat een te grote rol geven in de sociale politiek (vooral met de verplichte sociale zekerheid). De kostenstijging zal niet

kunnen gedragen worden door de arbeidsintensieve Belgische zware nijverheid, die internationaal concurreert met lage prijzen. Hiermee wordt de vinger gelegd op de wonden van de structurele zwakte van de Belgische economie, die vanaf de jaren 1950 aan de oppervlakte komt. Tijdens de bezetting is ingezet op de handhaving van het status quo. Na de oorlog verliezen de meer traditionele patronen invloed en wordt meer ingezet op overleg met de vakbonden. Verhogen van de productiviteit is het middel om economische groei en sociale vooruitgang met elkaar te verzoenen, en dat was precies de centrale ambitie van het Sociaal Pact, waarop de hedendaagse sociale zekerheid direct steunt. ■

Een 'vals' bankbiljet dat de draak steekt met de operatie-Gutt, die bij de bevolking niet bijster populair is.

Amsab-156

Het relatief snelle herstel van de koopkracht na de bevrijding wordt niet door iedereen in gelijke mate gevoeld, wat aanleiding is tot looneisen en stakingen.

JODENVERVOLGING

Het antisemitisme – Jodenhaat – heeft een lange voorgeschiedenis en is een van de vele vormen van xenofobie. Ook België ontsnapt er niet aan. Tijdens de bezetting treden zowel Jodenhaters als Jodenhelpers op de voorgrond.

De overgrote meerderheid van de Belgische bevolking kijkt echter passief op de Jodenvervolging toe. Voor hen gaat het dagelijkse leven gewoon verder.

DOOR LIEVEN SAERENS

De eerste Duitse Jodenverordening verplicht niet alleen de inschrijving in een Jodenregister maar ook het uithangen van een opschrift voor alle Joodse restaurants en cafés. Zoals andere steden en gemeenten maakt Jette de verordening per affiche bekend.

GEMEENTE JETTE

BERICHT

Verordening van de Deutsche Militaire Overheid van 28 October 1940 met betrekking op de Joden

De w. n. Secretaris-Generaal van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken en Volksgezondheid schrijft voor dat, op bevel van de Deutsche Militaire Overheid, de gemeenten bij hoogdringendheid onderhavig bericht moeten bekend maken :

- De Joden zijn ertoe gehouden zich in het Jodenregister te laten inschrijven.
- De houders van Joodsche inrichtingen moeten van het Gemeentebestuur de bij de verordening voorziene aanplakking vorderen.

Door inrichtingen moet men verstaan de spijs- en drankhuizen of inrichtingen van het hotelbedrijf.

Jette, 16 December 1940.

Druck. J. De Clercq, Jette

Gemeentearchief Jette

De anti-Joodse houding gaat terug tot in de tijd van de kerkvaders en de middeleeuwen. Aan het einde van de 19^e eeuw ontstaat in West-Europa het 'moderne antisemitisme'. Religieuze anti-Joodse bedenkingen gaan voortaan samen met het socio-economische, sociopolitieke en racistische antisemitisme. De Joden worden voorgesteld als Godsmoordenaars, woe- keraars, revolutiestokers en behorend tot een

inferieur ras. Onder het naziregime in Duitsland bereikt het antisemitisme zijn hoogtepunt. Dat leidt tot een drama van nooit geziene proporties. Van wetgevende, discriminerende maatregelen over gedwongen migratie, segregatie en massadeportaties komt het tot de 'eindoplossing': het neerschieten en vergasen van zes miljoen Joden.

Het initiatief tot die 'eindoplossing' komt van de nazięzagsdragers. Maar in de door hen bezette gebieden krijgen de Duitsers medewerking zowel van officiële instanties als van collaboratieorganisaties en door hen opgerichte Jodenraden. Zoals in de andere bezette landen verloopt de anti-Joodse politiek in België in verschillende fasen. Eerst worden de Joden gedefinieerd en geregistreerd. Vervolgens worden ze economisch gebroken en van de Belgische bevolking afgezonderd. Daarop volgt het kenteke- nen en ten slotte de deportatie. Tijdens de eerste drie fasen treedt het Duitse militaire bestuur, dat tijdens de bezetting de leiding heeft over België, op de voorgrond. Dat bestuur vaardigt alle anti-Joodse verordeningen uit en is bijzonder actief in de roof van Joodse goederen. De deportatie zelf wordt door de Duitse SS gecoördineerd, met hulp van de politiediensten van het militaire bestuur.

Wanneer de Joden weigeren in te gaan op de zogenaamde Arbeidsinzet in het Oosten gaan de Duitsers over tot razzia's. Joden duiken massaal onder, vluchten naar het buitenland of treden toe tot het verzet. Ze krijgen ook hulp van de bevolking en weerstandsorganisaties. Het Joodse drama voltrekt zich in alle door Duitsland bezette landen. Hoe verloopt het in België en zijn er specifieke Belgische omstandigheden? ■

Het nazisme als rationale rooftocht

Op 10 mei 1940 vlucht de familie Bloch weg uit Gent. Grootmoeder Sophie Loeb blijft achter om over de patisserie te waken. Al snel krijgt het bedrijf de stempel van *Jüdisches Unternehmen*. Sophie moet de bankrekeningen aangeven en na de Jodenverordeningen van juni 1942 wordt zij door een notaris ontboden om 'in te stemmen' met de verkoop van het huis. Voortaan is haar woonplek beperkt tot de zolder en moet ze langs achter het pand verlaten. De Duitse bewindvoerder Waldemar Freiherr von Wangenheim eist een maandelijks inventaris, informatie over leveranciers en rekeningen en vertrouwt de leiding toe aan een verkoopster. De inkomsten gaan naar een geblokkeerde rekening bij de Kredietbank. Sophie moet betalen voor het gedwongen beheer van haar bezit. Op 12 augustus 1942 wordt haar oudste dochter opgepakt en gedeporteerd.

Sophie bijt zich vast in de redding van de winkel. In september eist von Wangenheim dagelijks de stand van de kassa. In november neemt hij 29.000 Belgische frank uit de lade. Later laat hij het gebouw schatten. Op 2 december volgt een oproep aan de schuldeisers om zich te melden. Sophie brengt zo veel mogelijk goederen onder bij vrienden en betaalt haar levensverzekering vooruit. Von Wangenheim maakt bekend dat het bedrijf over te nemen is. Paul V. uit Ronse ziet zijn kans schoon en advocaat L. zorgt voor een contract. Op 5 januari 1943 vraagt von Wangenheim aan Paul V. wan-

Collectie familie Bloch

Collectie familie Bloch

neer hij Sophie moet uitzetten. De 12^e meldt hij haar dat de handel wordt overgelaten en dat zij het pand moet verlaten. De 28^e wordt Sophie aangehouden. Ze sterft op transport. Haar meubels worden door vervoerder W. naar Duitsland afgevoerd. Anderhalf jaar baat Paul V. de patisserie uit.

Na de oorlog wordt hij veroordeeld, vervroegd vrijgelaten, betaalt de schadevergoeding niet en overlijdt jaren later in Antwerpen. Van von Wangenheim is na de oorlog geen spoor te bekennen. Over de notaris, de schatter en de vervoerder is weinig geweten. Het tuchtonderzoek tegen advocaat L. eindigt met de beslissing dat er geen reden is tot vervolging. ■

ALAIN BLOCH

Akte die Waldemar von Wangenheim aanstelt als bewindvoerder van de patisserie Bloch, een onderneming die vanaf eind 1940 de stempel Joods draagt. Dit document laat hem toe om het bedrijf te plunderen en om het vervolgens over te laten aan derden.

Grootmoeder Sophie Loeb, die na de vlucht van de familie Bloch uit Gent in mei 1940 achterblijft om over de patisserie te waken. Uiteindelijk zal ze uit de zaak en uit het pand gezet worden. Ze wordt opgepakt en naar de Dossinkazerne gebracht. Ze overleeft haar deportatie naar Auschwitz met het 20^e transport in februari 1943 niet.

Zelfportret van de Duitse kunstenaar Felix Nussbaum, met Davidster en zijn identiteitskaart met de stempel 'Juif-Jood' in de hand. Tijdens zijn onderduikperiode in Brussel portretteert hij zichzelf als een opgejaagde, gevangen tussen hoge muren.

Jodenvervolging in beeld

In 1935 vestigt de kunstenaar Felix Nussbaum zich met zijn toekomstige echtgenote in Brussel. Hij is een van de vele Duitse Joden die na Hitlers machtsvername in België belanden. In mei 1940 wordt hij samen met duizenden andere Joden naar een kamp in Zuid-Frankrijk gevoerd. De Belgische regering beschouwt de uit nazi-Duitsland gevluchte Joden als onderdanen van een vijandige mogendheid. Nussbaum slaagt erin te ontsnappen. In Brussel duikt hij samen met zijn vrouw onder. Hij blijft schilderen en brengt de Jodenvervolging in beeld. In 1944 worden hij en zijn vrouw verklikt en met het laatste konvooi naar Auschwitz gevoerd. Geen van beiden overleeft. Wanneer na de oorlog Nussbaums erfgenamen zijn oeuvre te koop aanbieden, gaat de Belgische staat niet op het voorstel in. Zo wordt een unieke kans gemist om in Nussbaums leegstaande onderduikadres een variant van het Anne Frank Huis onder te brengen. Sinds de jaren 1980 geniet Nussbaum internationale erkenning. Dat leidt in 1998 tot de opening van een museum in zijn geboortestad Osnabrück, naar een ontwerp van de gerenommeerde Daniel Libeskind, tevens architect van het Jüdisches Museum Berlin. ■

LIEVEN SAERENS

Jodenjagers

‘Dat ge aan de Jodenkuis meegeholpen hebt, verwondert mij niet’, schrijft Emiel Francken aan een vriend in 1942. Francken heeft al voor de oorlog samen met zijn vrouw en schoonbroer in Antwerpen het Anti Joods Front opgericht en is rabiaat antisemit. ‘De Joden buiten en voor altijd!!! Dit vieze ras. Schetterend trekt heden de alarmkreet, uitgegalm door talloze Jodenhaters over de ganse aarde’, klinkt het in zijn maandblad. Hij heeft dan al contacten met nazi-Duitsland. Tijdens de bezetting treedt hij, net zoals talrijke andere vooroorlogse antisemieten, toe tot de harde kern van de collaboratie, de Vlaamse SS en de DeVlag. In Brussel werkt hij voor de Gestapo en maakt hij jacht op Joden. Na de oorlog wordt hij ter dood veroordeeld. In 1957 komt hij vrij en leidt hij verder een rustig bestaan, nog steeds overtuigd van zijn eigen gelijk. ■

LIEVEN SAERENS

DeVlag-lidkaart van de Jodenjager-SS'er Emiel Francken. Ook zijn echtgenote bekleedt een kaderfunctie in de DeVlag en is even rabiaat antisemit. Zijn stiefzoon is Oostfrontier en komt in september 1943 in Merksem om bij een aanslag door het verzet.

Joods Museum van België

De gefortuneerde meubelhandelaar Salomon Van den Berg, vooraanstaand bestuurslid van de Vereniging der Joden in België. Hij neemt het enkel op voor de Joden van Belgische nationaliteit, tenzij ze met een niet-Joodse partner zijn gehuwd.

mige leden wel, maar niet bij Van den Berg. De VJB heeft in zijn ogen geprobeerd erger te voorkomen. Zelfs een korte opsluiting in Breendonk of de deportatie van de Belgische Joden in september 1943 brengt hem niet van dat pad af. Ondertussen blijft hij, nu als ondervoorzitter van de VJB, de belangen van de ‘beschermde’ Joden behartigen. Hij wacht tot augustus 1944 om onder te duiken. Bij Van den Berg komt na de opluchting van de bevrijding ook de ontzuivering. Het onderzoek van de krijgsraad tegen de VJB wordt zonder gevolg geklasseerd, maar in de herinnering aan de Jodenvervolging wordt de rol van de VJB in de jaren 1970 in alle scherp gesteld. ■

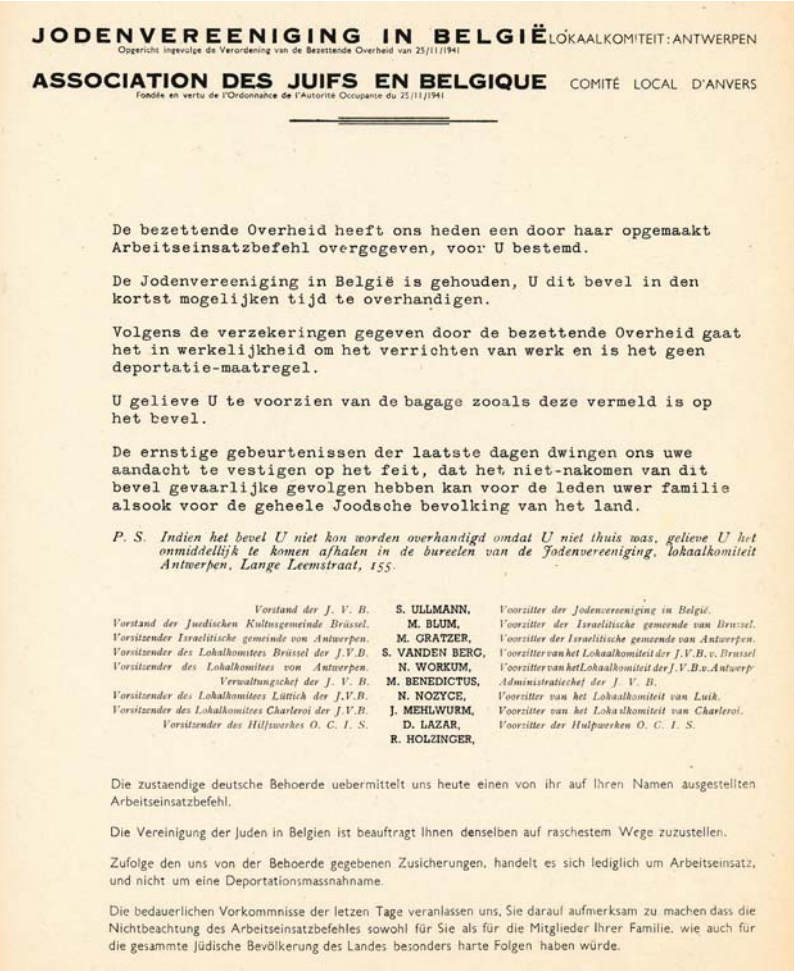
RUDI VAN DOORSLAER

In augustus 1942 roept de VJB alle Joden op om gehoor te geven aan de ‘arbeidsinzet’, want het gaat volgens haar niet om een ‘deportatiemaatregel’. Twee weken daarvoor vertrouwt Van den Berg nochtans aan zijn dagboek toe: ‘Ik vrees dat het om de massale deportatie gaat van de Joodse bevolking naar Polen.’

Joodse medewerking

Een van de meest onbegrijpelijke aspecten van de Jodenvervolging is de medewerking van Joden aan de Duitse plannen tot uitroeiing van het Joodse volk. Hierbij moet echter bedacht worden dat misleiding een essentieel onderdeel vormt van deze plannen en het einddoel zorgvuldig verborgen wordt gehouden. Een aspect van deze strategie zijn de Joodse Raden die in de meeste bezette landen worden opgericht. Zo ontstaat eind 1941 ook een Vereniging der Joden in België (VJB). De leiding wordt toevertrouwd aan leden van het Joodse establishment. Salomon Van den Berg, zoon van een gemengd Nederlands-Duitse familie, tot Belg genaturaliseerd en handelaar in meubelen, komt aan het hoofd van het Brusselse comité te staan. Van hem weten we veel, want hij heeft ons een uniek dagboek nagelaten. Daaruit blijkt hoezeer zijn denken en doen beïnvloed worden door zijn sociale status.

Van den Berg is een Belgische patriot en haat de Duitsers zoals hij ze kent uit de Eerste Wereldoorlog. Van het nazisme begrijpt hij echter niets. Voor de ‘vreemde’ Joden voelt hij medelijden maar geen sympathie. In juli 1942 krijgt de VJB te horen dat 10.000 Joden buiten België zullen worden tewerkgesteld. De VJB wordt met de uitvoering belast. Leden ervan delen oproepen uit en de leiding wijst op de kwalijke gevolgen voor familie en Joodse bevolking als er geen gevolg aan wordt gegeven. Zo laat de VJB zich misbruiken, maar dat besef dringt niet door. Bij som-

Kazerne Dossin

Het echtpaar Ghert en Yvonne Jospa, bezielers van het Joods Verdedigingscomiteit. Yvonne zet zich bijzonder in voor de afdeling die 3000 kinderen helpt onderduiken.

Kazerne Dossin

■ **Het echtpaar Jospa**

In 1921 komt Ghert Jospa in België aan om voor ingenieur te studeren. In zijn geboorteland Roemenië is er een numerus clausus voor Joodse studenten. Ghert engageert zich in marxistische studentenkringen en treedt later toe tot de communistische partij. In 1933 huwt hij met de Roemeense Yvonne. In juli 1942 nemen Ghert en zijn echtgenote het initiatief om een Joods Verdedigingscomiteit op te richten. Beslist wordt om de organisatie een pluriform karakter te geven waar-

Ongedateerd pamflet van de Brusselse Joodse partizanen. Met de revolver in de hand willen zij hun vermoorde broeders, zusters en vrienden in Polen wreken. Zij roepen op tot de gewapende strijd.

bij Joden van alle strekkingen met niet-Joden samenwerken. Er wordt gewerkt binnen het Onafhankelijkheidsfront, de linkse verzetsorganisatie. De groep krijgt hulp uit alle lagen van de bevolking, maar vooral in Brussel en Wallonië. Ook katholieke instellingen, het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn en bankinstellingen bieden steun. Een vierde van de Joden die de oorlog zullen overleven, heeft dit aan het Verdedigingscomiteit te danken. In juni 1943 wordt Ghert door toedoen van een Joodse verklikker gearresteerd en naar Buchenwald gedeporteerd. Na de oorlog blijft het echtpaar Jospa zich inzetten voor een wereld zonder onderscheid van 'rassen'. ■

LIEVEN SAERENS

■ **Joodse Partizanen**

Joden spelen een bijzondere rol bij de Gewapende Partizanen, de gewapende arm van de communistische partij die actief wordt in het najaar van 1941. Zij wijzen passiviteit en een afwachtede houding af en willen zich niet als schapen naar de slachtbank laten leiden. Zij zijn zich bewust van de massale executies van Joden in Polen en willen hen wreken. Joodse partizanen zijn een Brussels fenomeen. Door de bijzondere situatie aldaar komt in Antwerpen een dergelijke gestructureerde organisatie niet tot stand. Talrijke Joodse verzetslui ontvluchten daarentegen de metropool om zich in Brussel bij hun medestrijders aan te sluiten. Vele Joden zijn ook in andere verzetsorganisaties actief. Aanvankelijk richten de acties en aanslagen van de Joodse partizanen zich tegen de VJB, Joodse verklikkers en collaborateurs. Vanaf einde 1942 zijn ook Duitsers een doelwit. Wanneer in oktober 1942-april 1943 meer dan 530 Joden uit de konvooien van Mechelen naar Auschwitz springen, nemen partizanen het voortouw. ■

LIEVEN SAERENS

CegeSoma

■ **Antwerpen, een onveilige stad?**

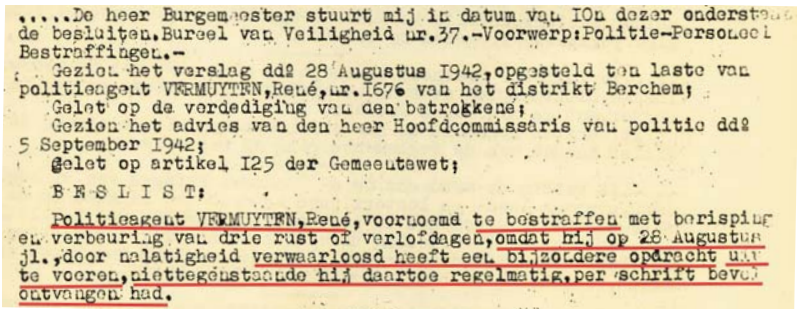
Tijdens de bezetting bestuurt de katholieke burgemeester Léon Delwaide de stad Antwerpen. Al voor de oorlog laat hij zich opmerken door een xenofob, anti-Joods discours. Dat geldt trouwens ook voor zijn Brusselse collega burgemeester Jules Coelst, eveneens katholiek. Delwaide is ook al voor de oorlog gewonnen voor een Vlaamse Concentratie, een samenwerking met Nieuwe Ordegezinde, extreemrechtse partijen. Dat alles heeft zijn gevolgen voor de oorlogsperiode, in het bijzonder voor de Jodenvervolgung.

Net zoals andere steden en gemeenten, waaronder Brussel, stemt Antwerpen in om een Jodenregister aan te leggen. Maar de medewerking gaat er van meet af aan verder. Zo laten de burgemeester en de procureur des Konings zonder enig protest toe dat de Antwerpse politie door de Duitsers wordt ingezet bij de uitvoering van anti-Joodse maatregelen. Eind 1940 helpen politiemannen bij de wegvoering van Joden naar Limburg. In juni 1942 deelt het Antwerpse stadsbestuur de Jodenster uit. En dan zijn er de drie Jodenrazzia's van augustus 1942. Aanvankelijk beperkt de politiemedewerking zich hoofdzakelijk tot het afgrenzen van de straten en gebeuren de feitelijke aanhoudingen door de Duitsers. Maar bij de laatste razzia is de Antwerpse politie zelfs bereid om zonder enige Duitse hulp Joden aan te houden en daarbij geweld te gebruiken. 'Door de moedwilligheid der Joodse inwoners waren wij verplicht de deuren te openen met geweld', luidt het in een pro-

ces-verbaal. Het gaat om 1200 Joden, meer dan het door de Duitsers gevraagde aantal. De Brusselse burgemeester is niet bereid om dergelijke medewerking te verlenen, noch inzake de Jodenster, noch inzake de razzia's. Bij hem wint patriotisme en medemenselijkheid het op zijn antisemitisme.

Pas wanneer eind 1942 de Duitsers Antwerpse politiemedewerking vragen voor de aanhouding van Belgische, niet-Joodse werkweigeraars komt aan deze collaboratie een einde. Na de oorlog slagen de betrokken Antwerpse instanties erin om hun daden met een verzetsaureool te omgeven. Delwaide ontpopt zich zelfs als 'Jodenvriend' en snoert wie het tegendeel beweert de mond. In de jaren 1970 wordt hij, als schepen van de haven, tot voorzitter van de Vereniging Antwerpen-Haifa benoemd en wordt hij ook ereburger van diezelfde Israëlische havenstad. ■

LIEVEN SAERENS

Stadsarchief Antwerpen

Burgemeester Léon Delwaide onderhoudt goede contacten met de bezetter en laat zijn diensten meewerken aan de Jodenvervolgung. Hier overhandigt hij SS-generaal Eggert Reeder een kunstmap tijdens de Rubensherdenking in november 1940.

Bij de deelname van de Antwerpse politie aan de Jodenrazzia's van augustus 1942 proberen enkele politieagenten zich aan het gebeuren te onttrekken. Minstens één agent, René Vermuyten, weigert zelfs deel te nemen. Hij wordt door Delwaide gesanctioneerd.

Al voor de bezetting vindt het antisemitisme in Antwerpen een voedingsbodem. Het is de bakermat van nazigroepjes en anti-Joodse organisaties als Volksverwering. Karikatuur in Volksverwering van april 1938 die de 'Joodse overrompeling' symboliseert.

Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

Vanaf de jaren 1970-1980 nemen de 'gastarbeiders' de zondebokfunctie van de Joden over. Pamflet van het Belgische Front National voor de parlementsverkiezingen van 1991. De boodschap is dezelfde als in de karikatuur uit Volksverwering.

Collectie Lieven Saerens

met de Belgische nationaliteit, een minderheid van ongeveer 5 %. De overgrote meerderheid van de Joden in België is afkomstig uit Oost-Europa, in de jaren 1930 aangevuld met vluchtelingen uit nazi-Duitsland. Ook de door de bezetter opgerichte Vereniging der Joden in België is bereid die politiek van het minste kwaad te volgen. Als vertegenwoordiger van het al decennia in België verblijvende geassimileerde Joodse establishment heeft de VJB evenmin een goed oog voor de *Ostjuden*.

De Joden zijn grotendeels in Antwerpen en Brussel geconcentreerd. Een vergelijking tussen beide steden brengt interessante inzichten aan het licht over de Jodenvervolging. Al voor de oorlog staat het antisemitisme duidelijk sterker in Antwerpen dan in Brussel. Tijdens de bezetting zet die tendens zich door. In Antwerpen kunnen de Duitsers rekenen op de blijvende medewerking van de lokale autoriteiten. Ook het multiculturele Brussel telt antisemieten en zijn bestuurders leggen geen foutloos parcours af, maar de balans slaat er uiteindelijk naar medemenselijkheid door. De Conferentie van Burgemeesters van Brussel is in 1940 wel nog bereid om de Joden in een Jodenregister in te schrijven en de Joodse ambtenaren te ontslaan. Maar vanaf 1941 gaan de Brusselse autoriteiten op de rem staan. Er komt in principe een einde aan Brusselse politiedewerking bij arrestaties. Duidelijke signalen zijn het Brusselse verzet tegen de uitsluiting van Joodse scholieren en tegen de uitreiking van de Jodenster in 1942. Patriottisme, anti-Duitsgezindheid en antifascisme staan in Brussel en Wallonië duidelijk sterker dan in Antwerpen en Vlaanderen in het algemeen. Joden worden er als vijanden van de gemeenschappelijke vijand beschouwd.

Door hun houding zenden de Brusselse instanties een krachtige boodschap naar de bevolking uit. Mede daardoor kunnen de Joden er op de hulp van brede bevolkingslagen rekenen en overleven er zo veel de oorlog. Brussel staat inzake medewerking aan de Jodenvervolging voor het onwillige België. Dat staat in schril contrast met Antwerpen, het gewillige België. Door de collaboratie van de Antwerpse autoriteiten is daar veel meer moed nodig om Joden te helpen met onderduiken. De Duitsers krijgen er vrij spel en kunnen er ook rekenen op de enthousiaste steun van lokale Jodenjagers die al voor de oorlog in anti-Joodse organisaties actief waren en goed vertrouwd zijn met de Joodse gemeenschap. Ook in Brussel zijn dergelijke Jodenjagers actief, maar de Duitsers zoeken er bijzondere steun van Joodse verklikkers.

De Duitse bezetter laat aan de Belgische autoriteiten een zekere speelruimte. Brusselse gezagsdragers maken er maximaal gebruik van. Dat alles vertaalt zich ook in de deportatiecijfers. Van de Brusselse Joodse gemeenschap wordt 37 % naar Auschwitz gevoerd, van de Antwerpse 68 %, waardoor Antwerpen het in de West-Euro-

pese context extreem hoge Nederlandse cijfer van meer dan 70 % benadert. Al even sprekend zijn de cijfers inzake hulp aan Joden. De overgrote meerderheid van de helpers komt uit het Brussels en Wallonië.

Net zoals collaborateurs vormen zij die Joden helpen een minderheidsgroep. Voor de overgrote meerderheid staan het overleven van de oorlog en de strijd om het dagelijks brood centraal. Zij die hulp bieden, komen uit alle lagen van de bevolking. Op te merken valt de rol van de katholieke geestelijkheid, parochianen en instellingen. Ondanks de breed verspreide anti-Joodse opvattingen in deze kringen zijn zij bereid om Joden onderdak te bieden. Dat is des te opmerkelijker omdat het hoofd van de Belgische katholieke kerk, kardinaal Van Roey, nooit zijn stem tegen de Jodenvervolging verheft of zijn gelovigen tot hulp aanspoort.

Als antwoord op de Jodenvervolging wordt binnen de Joodse gemeenschap het Joods Verdedigingscomité opgericht. Dankzij deze organisatie vinden talrijke Joden een onderduikadres en overleven ze zo de oorlog. Anderen duiken individueel onder. Joden leveren een opmerkelijke bijdrage aan het verzet. Desnoods willen zij liever strijdend ten onder gaan.

In de loop van de bezetting brengen de Duitsers ongeveer 56.000 Joden in kaart. In 1942 kiezen ze de Dossinkazerne uit als centrale verzamelplaats. Mechelen lijkt ideaal gelegen: halverwege tussen Antwerpen en Brussel. Handig is ook dat naast de kazerne een goederenspoorweg loopt. De leiding van Dossin is in handen van Duitse SS'ers, maar ook Vlaamse SS'ers doen er dienst. Op 27 juli 1942 melden de eerste Joden zich met het oproepbevel voor 'Arbeidsinzet in het Oosten'. Een week later

Ghetto Fighters Museum

Familie Coelst, Kazerne Dossin

vertrekt het eerste konvooi, op 31 juli 1944 het laatste. De treinen worden bestuurd door Belgisch spoorwegpersoneel. Aan de grens worden de gedeporteerden overgedragen aan de Duitsers. In totaal worden 24.899 Joden vanuit de Dossinkazerne in Mechelen richting Auschwitz gedeporteerd. Slechts een 800-tal bezit de Belgische nationaliteit. Nauwelijks 5 % of 1218 Joden zullen overleven. Voor de zigeuners gaat het om 32 overlevenden op 352 gedeporteerden. Daarnaast zijn er nog 5908 Joden uit België die vooral via de Franse verzamelplaats Drancy worden weggevoerd. 290 overleven hun deportatie. Bij gebrek aan getuigenissen van overlevenden zijn er na de oorlog nauwelijks processen over de Jodenvervolging. Mede daardoor verdwijnt de Jodenvervolging voor decennia uit het collectieve geheugen. ■

In 1941 wordt de katholiek Jules Coelst burgemeester van Brussel. Onder zijn liberale voorganger was inmiddels het Jodenregister ingevoerd, net zoals overal elders in het land. Bij Coelst zullen patriottisme en medemenselijkheid het winnen van zijn anti-Joods denken. Hij weigert zijn politie bij Jodenrazzia's in te zetten.

Binnenkoer van de Dossinkazerne, in 1943 geschilderd door de Joodse geïnterneerde Lon Landau, bekend als decorateur van de Antwerpse Koninklijke Nederlandse Schouwburg. In april 1944 wordt Landau gedeporteerd. Hij keert niet meer terug.

VERZET

Juni 1940. Ondanks de verpletterende Duitse overwinning weigert een klein aantal mannen en vrouwen zich te onderwerpen aan de wet van de sterkste. Zij organiseren zich en verzetten zich tegen de bezetter. Zij zijn de pioniers van het verzet, waarvan het aantal leden in de loop van de bezetting alleen maar zal groeien.

DOOR FABRICE MAERTEN

Hoewel deze prentkaart ons wil doen geloven dat heel België zich tegen de Duitse bezetter verzet, blijkt dat slechts een minderheid van enkele procenten bewust en actief deelneemt aan activiteiten die de Duitsers schade moeten toebrengen.

Het verzet kan bogen op ervaringen in 1914-1918, toen een kleine minderheid verzet pleegde door het drukken van clandestiene bladen, het doorgeven van informatie en hulp om bezet gebied te ontvluchten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstaan nog meer manieren van verzet en rekruteren de verschillende groepen uit een veel bredere laag van de bevolking. Maar het blijft een minderheid die bewust deelneemt aan activiteiten die de bezetter schade moeten toebrengen.

Wat dreef de mensen om zich te verzetten tegen de bezetter en dus, gezien de harde nazi-repressie, hun leven te riskeren? Motivaties zijn zowel individueel als collectief en worden naast ideologische, ook door psychologische, culturele, economische en sociale factoren ingegeven. In de loop van de bezetting veranderen deze beweegredenen ook, bijvoorbeeld omdat de levensomstandigheden erop achteruitgaan of de repressie van de Duitsers toeneemt. De chronologie beïnvloedt niet alleen de rekrutering, maar ook het soort strijd dat wordt gevoerd door de verschillende netwerken en bewegingen. Zo is het niet verwonderlijk dat vanaf de lente van 1944 het aantal leden exponentieel toeneemt en dat het gewapende verzet, dat tot in 1942 eerder zwak was, de overhand krijgt boven de andere vormen van clandestiene strijd.

Maar zelfs met de bevrijding in zicht verzet zich maar een paar procent van de bevolking actief tegen de bezetter. Hoewel het verzet uiteindelijk overal in België plaatsvindt, komen verzetsmensen vooral uit Franstalige Belgisch-nationalistische, communistische en antifascistische groepen en bestaat het uit relatief jonge mannen en slechts weinig vrouwen. Wat drijft hen in deze levensgevaarlijke strijd, die veel mensenlevens eist? Wat is de impact van hun acties? Welke invloed oefent het verzet uit op de naoorlogse maatschappij? ■

De 'petit cyclone'

Andrée De Jongh werd in 1916 geboren in Schaarbeek en groeide op in een bescheiden milieu, vertroeteld door haar ouders, die onderwijzers en patriotten waren. Na de capitulatie eind mei 1940 verzorgt deze reclameteknares met een brevet van ambulancier op zak gehospitaliseerde soldaten in Brugge. Vervolgens besluit ze om Britse soldaten die in België in de val zitten, naar huis te helpen. Hiervoor zet ze met een vriend in de zomer van 1941 een vluchtroute op die ze Comète noemt. Geholpen door haar vader en de Britse geheime dienst in Spanje concentreert ze zich meer en meer op de repatriëring van geallieerde piloten die neergestort zijn in vijandelijk gebied.

Andrée worden gedreven door de drang om te 'vechten zonder te doden' en put haar motivatie ook uit de ontredde en dankbaarheid van de piloten. Ze vergezelt hen op hun voettocht over de Pyreneeën en draagt ze in Spanje over aan de Britse geheime dienst. Ze wordt op 15 januari 1943 aangehouden en overleeft de deportatie naar Ravensbrück en Mauthausen. Getekend door de ervaring van Comète en vooral door de dood van talrijke leden van de organisatie, onder wie haar vader, gaat ze in 1950 voor verpleegster studeren en vertrekt vier jaar later naar Congo om er melaatsen te verzorgen. ■

MARIE-PIERRE D'UDEKEM D'ACQZ

Insigne van het Geheim Leger, een voorloper van het Belgische Legioen met als stichter de Belgische officier Charles Claser.

Prototype van de verzetsofficier

De tweetalige Charles Claser wordt in 1901 in Aalst geboren en maakt net als zijn vader carrière in het leger. Tijdens de 18-daagse Veldtocht onderscheidt hij zich als commandant. In de

Andrée De Jongh en haar vader, beiden worden opgepakt voor hun hulp bij de repatriëring van geallieerde piloten die zijn neergestort in vijandelijk gebied. Andrée zal de oorlog overleven, haar vader wordt gefusilleerd.

zomer van datzelfde jaar legt hij de basis voor de paramilitaire structuur van het Belgisch Legioen. Hij is verknocht aan koning Leopold III en wil zijn beweging aanvankelijk voorbereiden om na een gebeurlijke Duitse ontruiming van België de orde te laten handhaven. Het Belgisch Legioen is voorstander van uitgebreide macht voor de koning. Vanaf eind 1941 wordt dit politieke doel naar de achtergrond verdrongen en wil Claser met zijn Legioen vooral de bezetter helpen verdrijven. In juli 1942 trekt hij naar Londen om de Britten en de Belgische militairen over te halen zijn beweging te steunen. Hij staat gereserveerd tegenover de Belgische regering, die hem hulp weigert. Bij zijn tweede vertrek naar Engeland in november 1942 wordt hij aangehouden. Hij overlijdt in december 1944 in het concentratiekamp Gross-Rosen. Intussen is de naam van zijn beweging veranderd in Geheim Leger en heeft ze zich volledig ten dienste gesteld van de Belgische regering in Londen. ■

FABRICE MAERTEN

De liberale politicus en vrijmetselaar Henry Story gebruikt zijn geld en connecties om in het Gentse tal van verzetsactiviteiten op te zetten. Zo is hij de lokale verantwoordelijke van het sluikblad *Vrij* en van de inlichtingendienst ZERO.

Als spilfiguur van het verzet in Gent krijgen de Duitse opsporings-diensten Story in het vizier. Hij wordt opgepakt in het najaar van 1943 en overlijdt in het concentratiekamp van Gross-Roden begin december 1944. *La Flandre libérale* brengt in mei 1945 hulde aan hun boegbeeld.

CegeSoma

Spilfiguur in het Gentse verzet

Na de installatie van het Duitse bezettingsregime in Gent is de politieke rol van liberaal schepen Henri Story uitgespeeld. Vanaf zijn ontslag in februari 1941 legt hij zich volijds toe op zijn economische en financiële mandaten als kantoorhouder van de Bank van Brussel in Gent.

Liberaal Archief

Gebruikmakend van zijn vele connecties ontpopt Story, die ook vrijmetselaar is, zich tot verbindingsfiguur en geldschietser van een breed scala aan verzetsinitiatieven. Zo staat hij al snel in contact met de auteurs van het eerste sluikblad, *De Kleine Belg*. De schrijvers van die bladen komen vaak uit vooroorlogse liberale netwerken en worden aangestuurd door advocaat, partijgenoot en antifascist van het eerste uur, Albert Maertens.

Story wordt een spilfiguur in het ontluikende Gentse verzet. Vanuit zijn kantoor op de Kouter groeit hij binnen de Franstalige en uitgesproken patriottische milieus uit tot een van de lokale verantwoordelijken van zowel het sluikblad *Vrij* als de Belgische regering in Londen probeert te krijgen. Maar ook helpt hij bij de doorstart van een eerste Gentse afdeling van het Onafhankelijkheidsfront (OF), waar naast flamingant Albert Maertens ook de sociaalliberale jurist Laurent Merchiers een belangrijke rol opeist. Het versterkt het pluralistische karakter van het Gentse OF dat nationaal door de communisten is opgericht en ook naar het eind van de oorlog nog door hen wordt gedomineerd. Daardoor wordt het ook voor de Gentse leiding mogelijk om op grotere schaal sluikbladen te verspreiden. Een spilfiguur blijkt hij eens te meer wanneer hij sommen geld regelt voor zowel Socrates, dat werkweigeraars geldelijk ondersteunt, als LOMO, een dienst die de impact van de Nieuwe Orde op de schoolgaande jeugd probeert tegen te gaan.

Zijn prominente rol in het verzet doet Story echter op de radar van de Duitse ordediensten verschijnen. Eind oktober 1943 wordt hij opgepakt, waarna een deportatie volgt die eindigt in Gross-Rosen waar hij op 5 december 1944 overlijdt. De gedoodverfde kandidaat voor de naoorlogse Gentse burgemeestersjerp kent op die manier niet de carrières die Albert Maertens (*Het Laatste Nieuws*) en Laurent Merchiers (Gents burgemeester en minister van Justitie) wel zullen opbouwen. ■

JAN NAERT

Het communistische *De Roode Vaan*

De Roode Vaan wordt in februari 1941 opgericht als orgaan van de Vlaamse Kommunistische Partij (VKP) en zal tot aan de bevrijding 52 keer verschijnen. Het wordt tot in maart 1943 uitgegeven in Antwerpen onder leiding van de voorzitter van de VKP, Jef Van Extergem. Hij was na 1918 veroordeeld voor activisme en daarna communist geworden. Tot in juni 1941 kant *De Roode Vaan*, met een oplage van 10.000 exemplaren, zich vooral tegen het kapitalisme en de Nieuwe Orde. Na de inval van de Duitsers in de Sovjet-Unie stort het zich volop in een meedogenloze strijd tegen de Duitse bezetter. Met zijn felle kritiek op het Vlaams-nationalistische ver-raad van het Vlaams Nationaal Verbond en DeVlag, die meeheulen met de nazi's, onderscheidt het blad zich van andere communistische organen. Zwaar getroffen door de repressie in de lente van 1943 – Jef Van Extergem overlijdt in maart 1945 in een Duits concentratiekamp – kan *De Roode Vaan* van april tot juli 1943 niet verschijnen. Daarna wordt het blad uitgegeven in Brussel en blijkt het vooral een Nederlandse vertaling te zijn van *Le Drapeau rouge*. ■

FABRICE MAERTEN

Aanval op de steenkoolmijn

Op de avond van 12 april 1942 dringen twaalf mannen de steenkoolmijn van Le Bois du Cazier bij Charleroi binnen. Het zijn allemaal arbeiders die reageren op de oproep van de communistische partij om partizanengroepen te vormen die de vijand in het bezette land moeten treffen. Deze verzetsstrijders staan onder leiding van de metaalarbeider Raoul Baligand en de huisschilder Victor Thonet. Beide zijn voormalige leden van de Internationale Brigades die in de Spaanse burgeroorlog tegen de Franquisten hebben gevochten. Nadat de groep twee bewakers en acht bovengrondse arbeiders heeft uitgeschakeld, dwingen ze de machinist om de lift in gang te zetten die hen toelaat om 200 meter onder de grond 250 kilo dynamiet en 2000 ontstekers buit te maken. Intussen saboteert Baligand de machinerie van de koolmijn, een actie die het leven van de mijnwerkers niet in gevaar brengt. Van de lente tot de herfst van 1942 dient het buitgemaakte dynamiet voor tal van sabotageacties. De bezetter weet de parti-

CegeSoma

zanen van Charleroi echter te overmeesteren. In het vervolg daarvan zullen zeven daders van de overval op Le Bois du Cazier, onder wie Victor Thonet, het niet overleven. Raoul Baligand daarentegen zal tot aan zijn dood in 1981 actief militant zijn van de communistische partij. ■

FABRICE MAERTEN

Naoorlogse hulde aan Jef Van Extergem, de voorzitter van de Vlaamse Kommunistische Partij en tot maart 1943 uitgever van hun blad *De Rode Vaan*. In maart 1945 overlijdt Van Extergem in een Duits concentratiekamp.

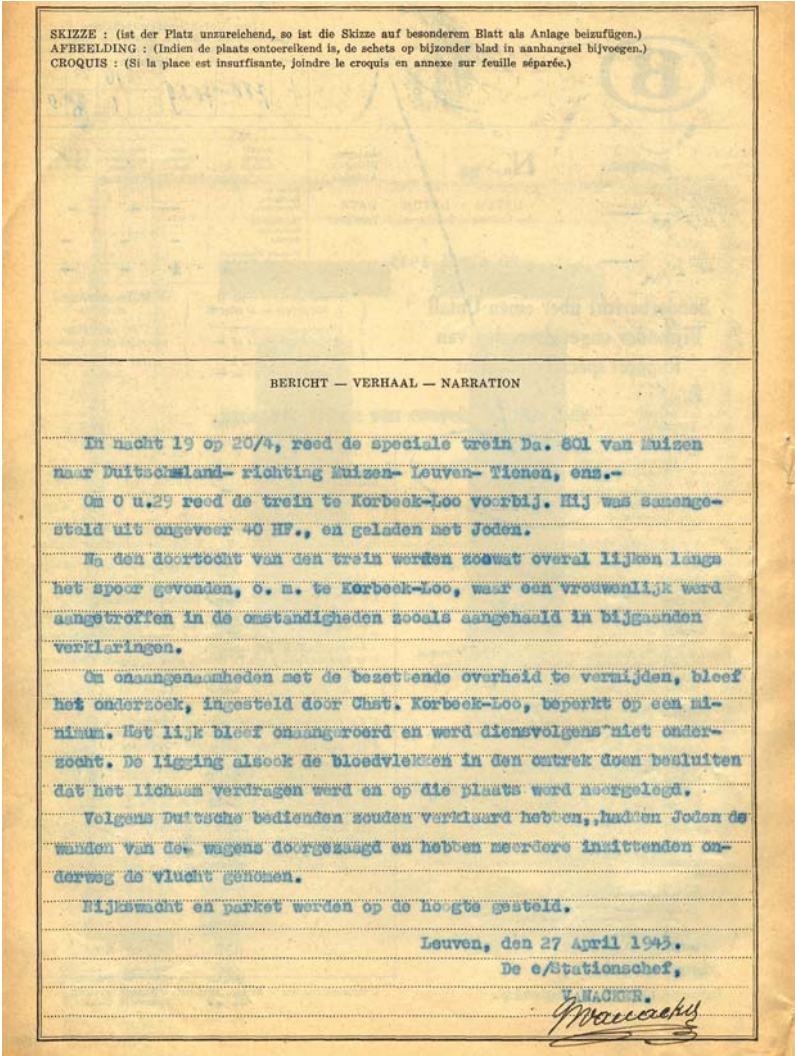
Naoorlogse hulde aan Victor Thonet, gefusilleerd op de Nationale Schietbaan van Schaarbeek, 20 april 1943. Thonet was actief als partizaan in de streek van Charleroi en betrokken bij de diefstal van dynamiet en ontstekers uit de mijn Le Bois du Cazier op 12 april 1942.

CegeSoma

Op 19 april 1943 verlaat het 20e konvooi de Dossinkazerne. Onderweg weten 236 Joden te ontsnappen, 26 worden neergeschoten. Dit is de 16-jarige Hélène Zylberszac, wiens lichaam gevonden wordt op de sporen van de stelplaats van het station in Tienen.

Een unieke heldendaad

Mechelen 19 april 1943. Vanuit de Dossinkazerne vertrekt het 20e treinkonvooi. Het transporteert 1631 Joden naar een vrijwel zekere dood. Door hulp van buiten de kazerne en van Joden die al langer in de Dossinkazerne verbleven, slaagt een aantal gedeporteerden erin om materiaal mee te smokkelen waarmee ze uit de vergrendelde wagons zouden kunnen ontsnappen. Maar nog voor ze de tijd hebben om hun plan uit te voeren, gebeurt er iets buitengewoons.

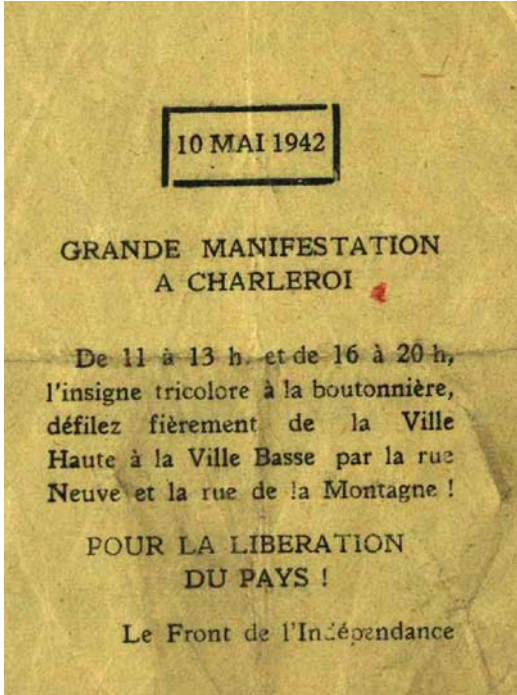
In Boortmeerbeek, vlak voor Leuven, stopt de trein en worden schoten gelost. Drie jonge idealisten – de Joodse arts Youra Livschitz en twee Brusselse vrienden, de bediende Robert Maistriau en de acteur Jean Franklemon – proberen van buiten zo veel mogelijk gedeporteerden te laten ontsnappen. Het initiatief van de operatie komt van Livschitz. Enkele dagen voor het vertrek van de trein aanvaardt hij om een plan uit te voeren dat is beraamd door het Joods Verdedigingscomité, waarmee hij sympathiseert. Nochtans was het eerder door de belangrijkste leiders van het clandestiene verzet als veel te gewaagd afgedaan. Livschitz overtuigt Maistriau en Franklemon, met wie hij sinds zijn middelbare studie aan het atheneum van Ukkel bevriend is gebleven, om mee te doen.

De drie nieuwelingen van het verzet slagen erin zeventien gedeporteerden te laten ontsnappen uit een door Maistriau geopende wagon in het midden van het konvooi. 194 anderen slagen erin met eigen middelen te ontsnappen tussen Leuven en de Duitse grens. 25 van hen overleven het niet – ze worden neergeschoten door Duitse bewakers of overlijden door hun sprong uit de trein. 120 van de 211 vluchtelingen kunnen niet meer worden gevat.

De drie jonge verzetsleden worden gearresteerd. Livschitz wordt op 17 februari 1944 gefusilleerd op de Nationale Schietbaan van Schaarbeek, terwijl Franklemon en Maistriau de concentratiekampen overleven. Franklemon wordt muzikant in het filharmonisch orkest van de DDR. Maistriau belandt in Congo, waar hij zal overlijden. ■

FABRICE MAERTEN

Rapport van de Belgische spoorwegen (NMBBS) over de ‘speciale trein’, ‘geladen met Joden’.

Oproep van het Onafhankelijkheidsfront aan de bevolking van Charleroi om op 10 mei 1942 in de stad te defileren met de Belgische driekleur in het knoopsgat.

Aanvankelijk ontwikkelt het verzet zich voornamelijk in de Franstalige middenklasse. Het heeft banden met kringen van oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog die al voor de bezetting sterk anti-Duitsgezind zijn. Deze eerste verzetskernen verlenen vanaf de herfst van 1940 hulp aan Engelse soldaten om naar Groot-Britannië terug te keren, ontwikkelen inlichtingendiensten of lanceren talrijke clandestiene blaadjes.

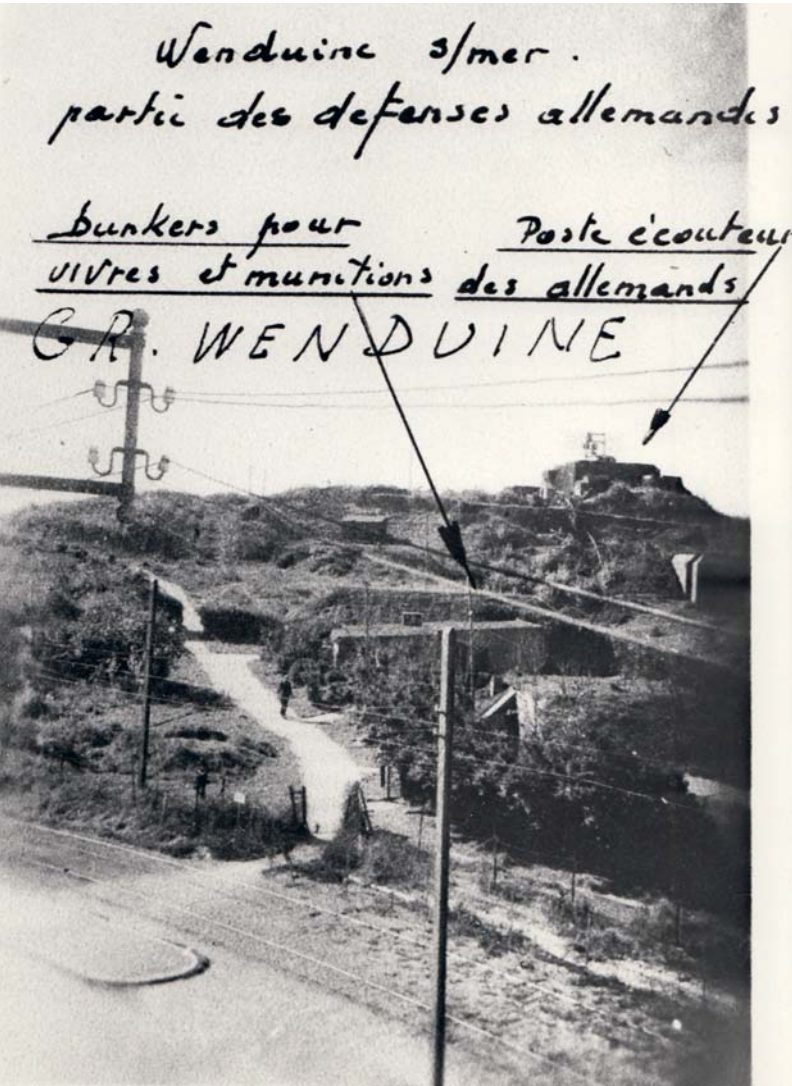
Het Duits-Russische niet-aanvalspact van augustus 1939 dwingt de communisten om een afwachtende houding aan te nemen. Dit verandert met de inval van Duitsland in de Sovjet-Unie op 22 juni 1941. Vervolgd door de bezetter en gesommeerd door het Kremlin om de vijand in de rug aan te vallen wordt de strijd voor de bevrijding van het grondgebied hun absolute prioriteit. Het communistisch verzet is zich er nochtans van bewust dat het een marginale beweging is die niet alle tegenstanders van de bezetter onder haar vlag kan samenbrengen. In de herfst van 1941 richten de communisten het Onafhankelijkheidsfront op. Het OF kan op veel goede wil rekenen van gematigd links, maar niet van de patriottische rechterzijde of van vele leden van de socialistische partij die zich bewust op een afstand houden.

Een deel van patriottisch rechts sluit zich aan het Belgisch Legioen, dat in de herfst van 1940

wordt opgericht in militaire kringen. Deze beweging met autoritaire opvattingen heeft aanvankelijk tot doel de macht van de koning te versterken in het geval een zekere autonomie aan België zou worden toegekend. Naarmate dit idee almaar onwaarschijnlijker wordt en de repressie van de bezetter groeit, verandert het Belgisch Legioen meer en meer in een beweging die de Angelsaksische geallieerden moet helpen om het land te bevrijden.

De basis van de belangrijkste verzetsorganisaties is hiermee gelegd. Wat begin 1942 slechts bestaat uit een paar honderd cellen, zal gestaag aangroeien en in de zomer van 1944 uit 100 tot 150.000 mensen bestaan. De groei van het verzet wordt vanaf 1942 gestimuleerd door de deportatie van Joden en vooral door de verplichte tewerkstelling in Duitsland. Gaandeweg ontstaat een grote beweging van burgerlijk verzet, georkestreerd door het OF. Door de toetreding van werkweigerers tot de clandestiene structuren en

Inlichtingendiensten verzamelen informatie over Duitse militaire installaties en sturen ze door naar Londen.

Sabotage van een trein door de *Groupe G*, een verzetsgroep die ontstaat begin 1942 in het milieu van oud-studenten van de *Université libre de Bruxelles*.

vooral door het grote aantal medeplichtigen dat nodig is om de duizenden onderduikers te helpen, wordt de basis van het verzet verbreed en breidt het zich nu ook uit tot het platteland en de bossen.

Veel mensen treden ook toe tot het verzet uit groeiende wrok tegen de bezetter en collaborateurs, die als medeplichtigen worden gezien van een almaar repressiever wordend regime. Wanneer het einde van het Derde Rijk zich aankondigt en de bevrijding van België dichterbij lijkt te komen, sluiten nog meer mensen zich aan bij de

Meer dan 30.000 verzetsstrijders vallen in de handen van de bezetter, de helft daarvan zal de oorlog niet overleven. Een van hen is Lucien Van Speybroeck uit Zwijnaarde bij Gent. Het Duitse krijgsgerecht veroordeelt hem wegens spionage en lidmaatschap van het Geheim Leger.

clandestiene organisaties.

Toch is het verzet, zelfs in 1943-1944, altijd een kleine minderheid gebleven. De reële risico's die ermee verbonden zijn, vergen immers moed. Veel verzetslieden moeten ook onderduiken en leven zo noodgedwongen zonder werk en familie. Niet voor niets zijn het vooral mannen tussen 20 en 40 jaar die zich bij het verzet aansluiten. Zij zijn avontuurlijk en impulsief en minder dan vrouwen van dezelfde leeftijd begaan met de zorg van de familie.

Bovendien is vanaf het begin de middenklasse oververtegenwoordigd, wat verklaard zou kunnen worden door het engagement van deze groep in de democratische *civil society*. In de bedrijven haalt de sociale strijd de overhand op het 'patriottische' verzet. De landbouwers raken pas echt bij het verzet betrokken vanaf 1943, het jaar waarin talrijke illegalen de stad verlaten om onder te duiken op het platteland, waar het minder gevaarlijk is en er meer levensmiddelen voorradig zijn.

De strijd van het verzet is minder intens in Vlaanderen dan in Franstalig België. Al voor de oorlog liepen de Vlamingen niet echt warm voor de antifascistische strijd. Vele Vlaamsgezinden staan gereserveerd tegenover het Belgische vaderland waarvoor ze in 1914-1918 hebben geleden en offers hebben gebracht, maar dat in hun ogen niet of slechts met tegenzin ingaat op de Vlaamse eisen.

Tijdens de bezetting vallen meer dan 30.000 verzetsstrijders in de handen van de Duitsers, van wie bijna de helft dit niet overleeft. Het merendeel van de arrestaties vindt plaats in 1944. Deze stijging hangt samen met de toename van het aantal gewapende acties die riskanter zijn en door de bezetter krachtadiger worden onderdrukt dan de andere vormen van verzet.

Wat is de impact van het verzet op de bezetting geweest? Op militair gebied maken de vele sabotages die van de herfst van 1943 tot augustus 1944 worden gepleegd, het leven van de bezetter moeilijk. Tijdens het offensief in september 1944 bespoedigen weerstanders de bevrijding van het land door guerrilla-acties en het verstrekken van inlichtingen aan de geallieerden. Duizenden documenten die door de inlichtingendiensten aan Londen worden doorgespeeld, dragen eveneens bij tot de overwinning. Vluchtroutes helpen honderden piloten om terug te keren naar Groot-Brittannië en geven tientallen agenten de mogelijkheid om verslag uit te brengen over de door hen uitgevoerde opdrachten in bezet gebied.

De aanslagen, maar vooral ook de ondergrondse pers dragen ertoe bij om de bevolking ervan te weerhouden de bezetter te steunen. De clandestiene pers houdt ook het democratische debat gaande. Samen met de inlichtingendiensten die de Belgische regering in Londen van alles op de hoogte houden, zal ze er mee voor zorgen dat na september 1944 het openbare leven weer op

gang kan komen. Naast de families van de politieke gevangenen steunt het verzet ook talrijke Franse soldaten die gevlucht zijn uit Duitsland, een groot aantal Russische en Poolse gevangenen, tienduizenden werkweigeraars en ongeveer 30.000 Joden, die zo aan een gewisse dood ontsnappen.

Het verzet laat echter maar een bescheiden erfenis na. Op cultureel gebied streeft het na de bevrijding meer naar herstel dan naar vernieuwing. Ook sociaal is het verzet niet vooruitstrevend. Het imago van het verzet wordt bovendien geschaad door moeilijk te rechtvaardigen aanslagen en diefstallen voor persoonlijke verrijking, gepleegd door marginale groepen. De plotse toename van zijn leden tijdens de bevrijding in september 1944 is ook een beeld dat aan het verzet is blijven kleven.

Een andere verklaring voor de geringe erfenis van het verzet moet gezocht worden in de minieme rol die het na de oorlog krijgt toebedeeld van de katholieke, socialistische en liberale partijen. Hun steun aan het verzet kwam pas laat op gang en is er in de eerste jaren na de oorlog vooral op gericht om nationalistisch rechts en communistisch links te beletten de vruchten te plukken van hun rol tijdens de bezetting. Zonder politieke steun heeft het verzet grote moeite om zijn stem te laten horen in die naoorlogse jaren. Vanaf de jaren 1960 wordt het Belgisch patriotisme zelfs nog moeilijk te verdedigen in een land waar de communautaire krachten steeds meer de overhand krijgen. ■

Een groep verzetsstrijders in Villers-aux-Tours bij Luik. Tijdens het offensief van september 1944 bespoedigen de acties van het gewapende verzet de bevrijding van het Belgische grondgebied.

22 november 1944, een patriottische betoging tegen de beslissing van de regering-Pierlot om het verzet te ontwapenen. De politiek slaagt erin de rol van het verzet na de oorlog te minimaliseren.

ONDERWIJS

Na de bevrijding verschijnen zowel in de nationale als in de internationale pers enkele krantenartikelen over de *nazificering* van het Belgische onderwijs. Leraars en leerlingen zouden tijdens de bezetting onderworpen zijn geweest aan een radicale Duitse indoctrinatiepolitiek. Maar kloppen deze beweringen? Is dat wel zo?

DOOR SARAH VAN RUYSKENSVELDE

Franz Petri in de Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel net voor het uitbreken van de oorlog. Tijdens de bezetting leidt Petri samen met Reese het Duitse cultuurdepartement.

Voor het nationaalsocialistische regime is onderwijs van groot belang voor de opbouw van het Derde Rijk. Enkel via een strak geleid en gecontroleerd onderwijssysteem kunnen kinderen en jongeren – in de geest van het Germaanse superioriteitsideaal, het Führerprincipe en het antisemitische ideeëngoed – opgeleid worden tot fiere, gedisciplineerde en trouwe vaderlanders. Om dit doel te bereiken voert Hitler in Duitsland een reeks radicale onderwijshervormingen door waarmee hij zijn totale controle over het onderwijs bezegelt.

De vraag rijst in welke mate deze ideeën en hervormingen tijdens de bezetting ook hun weg vinden naar ons land. Hoe probeert het Duitse cultuurdepartement, dat tijdens de bezetting in België geleid wordt door Werner Reese en Franz Petri, grip te krijgen op het onderwijs? Wordt het onderwijs tijdens de bezetting hervormd en gebruikt om de toekomstige generatie op te voeden naar Duits model? Hoe gaat het Duitse militaire bestuur om met de specifieke Belgische onderwijsrealiteit?

Onder meer door de vrijheid van onderwijs – een principe dat sinds 1831 verankerd is in de Belgische grondwet –

zijn de bevoegdheden over onderwijs verspreid over verschillende departementen en instellingen. Zo heeft het ministerie van Openbaar Onderwijs, dat tijdens de oorlog wordt geleid door secretaris-generaal Marcel Nyns, wel bevoegdheid over het netwerk van openbare scholen, maar heeft het weinig zeggenschap over het netwerk van vrije scholen, dat onder de bevoegdheid van de katholieke kerk of een van haar congregaties valt. In welke mate vormt deze versnippering van de bevoegdheden, alsook de organisatorische en curriculaire verschillen tussen het openbare en vrije onderwijsnetwerk een hindernis voor de totale machtsaspiraties van het Duitse militaire bestuur? En hoe reageren leerlingen en leraars op de oorlogssituatie? ■

Onderwijspolitiek

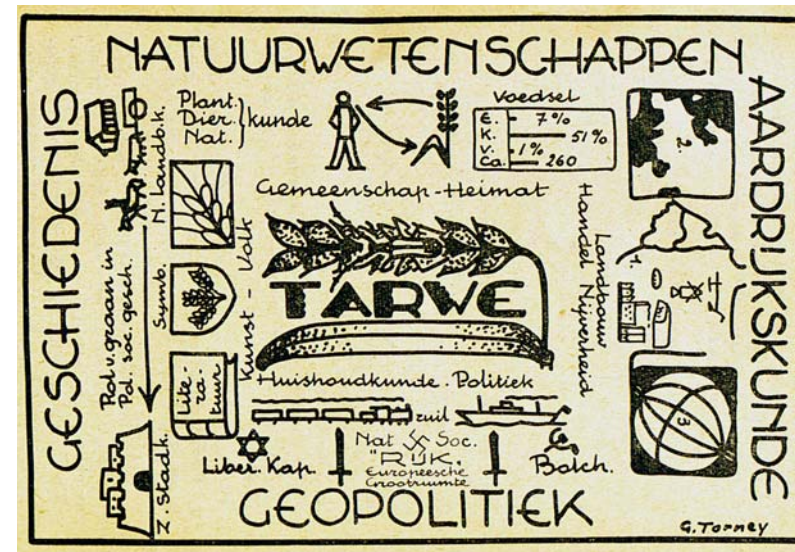
Vanaf de zomer van 1940 dringt het Duitse cultuurdepartement aan op een heroriëntatie van het onderwijs naar Duits model. De hervorming van het ministerie van Openbaar Onderwijs, een duidelijker verdeling van bevoegdheden en het breken van de episcopale macht in onderwijskwesties zijn daarbij van belang. Omdat er weinig medewerking wordt verwacht, forceert de bezetter de benoeming van enkele pro-Duitse pionnen binnen het ministerie en gaat hij over tot de (her)oprichting van een aantal organen die hem bijstaan in de hervorming van het onderwijs. Zo wordt de Commissie voor de Herziening van de Schoolboeken belast met de voorbereiding van een overkoepelend handboek en de controle en censuur van bestaande handboeken. Daarnaast wordt ook een groter gewicht toegekend aan het Duits in het curriculum en wordt Nederlandstalig onderwijs gestimuleerd, onder meer in Brussel. Ook via studiereizen voor leerlingen en leraars naar Duitsland wordt het nationaal-socialisme gepromoot. ■

Jeugdbeweging

In mei 1941 valt er bij het aartsbisdom een brief in de bus. Een groep leerlingen van het Mechelse Sint-Romboutscollege uiten hun ongenoegen over de pro-Duitse propaganda van hun titularis en leider van de Katholieke Studenten Actie: 'In de klas, op de speelplaats, overal wijst hij erop dat we moeten zijn: niet alleen Vlaamsgezind, maar ook Duitsgezind.' Het uitdrukkelijke verbod van de aartsbisschop op het voeren van propaganda ten voordele van de bezetter sluit

Een cultuuravond in het Brusselse voor leden van de VNV-jeugdbeweging, de Dietse Blauwvoetvondels en de Dietse Meisjesscharen heeft steevast een hoog heimatgehalte.

dus blijkbaar niet uit dat pro-Duitse ideeën de jeugdbeweging en school binnensijpelen. Met steun van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) en de bezetter zijn vooral de Dietse Blauwvoetvondels actief in vele scholen. De houding van schoolbesturen tegenover lidmaatschap van pro-Duitse organisaties is heel verschillend. Sommige principalen ontszeggen leerlingen resoluut de toegang tot de school en dwingen leraars ontslag te nemen. Andere directies doen niets of nemen slechts halfslachtige maatregelen, vaak omdat ze hun leerlingen niet naar een ander onderwijsnet willen zien overstappen. ■

Schema uit de educatieve brochure *Volksch werkelijkheidsondericht* van G. Torney, uitgegeven door De Schelde, de nv die het VNV-blad *Volk en Staat* op de markt bracht.

CegeSoma

CegeSoma

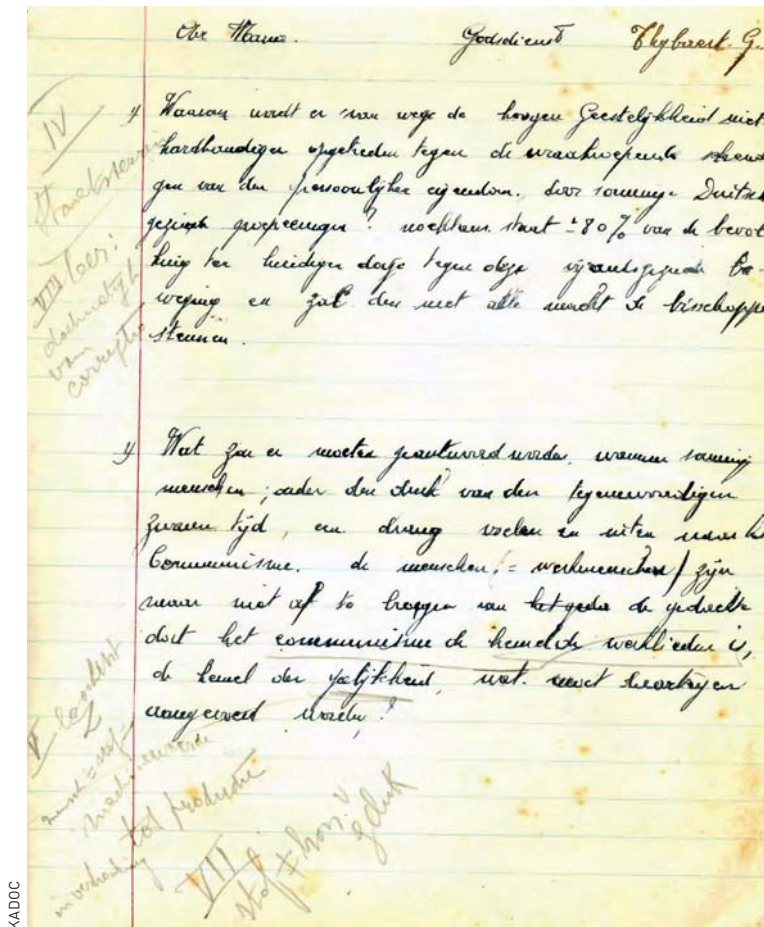
Les in de Rijksschool Vlaanderen in Kwatrecht, waar de nationaalsocialistische pedagogiek van de Diets Opvoedkundige Beweging in de praktijk wordt gebracht.

Nationaalsocialistische pedagogiek

Tijdens de bezetting probeert het Duitse cultuurdepartement enkele nationaalsocialistische pedagogische principes ingang te doen vinden in het Belgische onderwijs. Daarbij kan men op de steun rekenen van een aantal collaborerende organisaties, zoals de Diets Opvoedkundige Beweging (DOB). Deze organisatie wordt opgericht in juli 1937 door enkele jonge leraars en voorvechters van een Groot-Nederland of 'Dietsland'. De DOB ijvert voor een hervorming van het onderwijssysteem naar Duits model. Zo is ze voorstander van een moreel vormend onderwijs, gebaseerd op bloedzuiverheid, ras, antisemitisme en discipline- en karaktervorming. Door bijvoorbeeld de introductie van het vak *heimatkunde* wenst de beweging jongens en meisjes op te leiden tot fiere en vaderlandslievende burgers. In de ogen van de beweging is de leraar vooral een politieke soldaat die de leerlingen een militante houding moet bijbrengen.

In september 1942 en 1943 richt de beweging de Vlaamse School in Antwerpen en de Rijksschool Vlaanderen in Kwatrecht op, waar ze haar nationaalsocialistische pedagogiek in de praktijk toepast. De DOB moet echter de competitie dulden van andere organisaties die eveneens grootse plannen koesteren. De Groot-Duitse collaborerende organisatie DeVlag organiseert een reeks initiatieven, zoals de *Kinderlandverschinkung* waarmee Belgische kinderen voor een tijdje ondergebracht worden bij Duitse gezinnen met de bedoeling hen kennis te laten maken met het Duitse model. Herman De Vleeschauwer, de belangrijkste onderwijsideoloog van het VNV, wil het onderwijs op Vlaams-nationalistische leest schoeien. In zijn *Voor een nationaal cultuur- en opvoedingsprogramma* breekt hij een lans voor een gecentraliseerde onderwijspolitiek, de oprichting van een reeks volksscholen en de invoering van een staatsmonopolie waarmee het onderwijs kan worden ingezet om de Vlaamse natie te promoten. ■

Naar Duits voorbeeld is er in Kwatrecht veel aandacht voor sport en discipline.

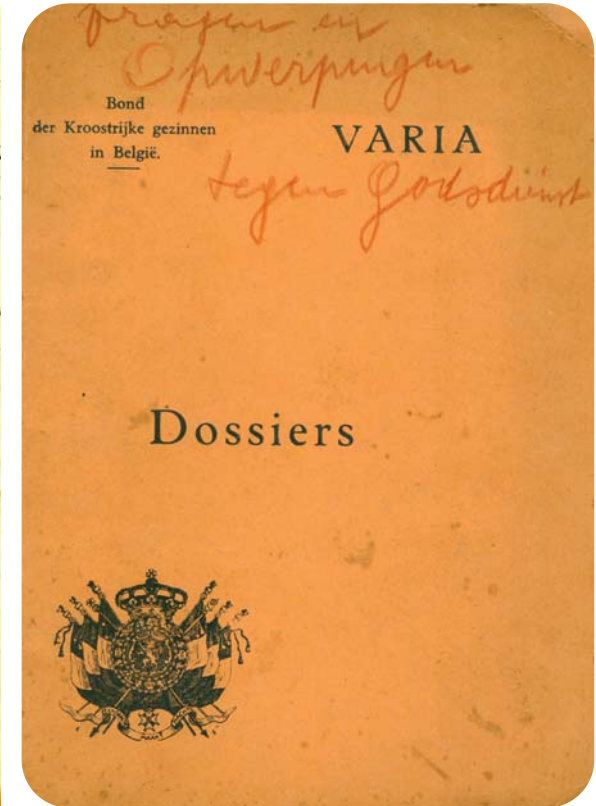
Twee bezorgdheden van leerling Tybaert komen in het schriftje van De Vylder terecht en worden in de klas besproken.

Oorlog in de les

Op het examen wiskunde in juni 1941 moeten de leerlingen van de poësis berekenen hoeveel soldaten een compagnie telt wanneer ze in een vierkant zijn opgesteld en enkel de buitenste rijen bezet zijn. Het examen wiskunde is slechts één illustratie van de manier waarop de oorlog doordringt in het klaslokaal. Ook de catecheseleraar Leo De Vylder gebruikt de oorlogssituatie om christelijke principes of morele lessen over te brengen op zijn leerlingen en de positie van de rooms-katholieke kerk in België te legitimeren. Zo komen vragen over de wettelijke en grondwettelijke aspecten van het oorlogsrecht aan bod, of denken leerlingen na over de vraag of een soldaat persoonlijk verantwoordelijk kan worden gehouden voor het doden van een andere soldaat op het slagveld. Marcel Geens, een van De Vylders leerlingen, schrijft een opstel over de vraag of boeren het recht hebben om graan tegen excessief hoge tarieven te verkopen aan smokkelaars in plaats van het voor een lagere prijs aan een hongerige te

verkopen. De algemene les is duidelijk: smokkelen is een schandevolle daad!

Maar het blijft in de les niet bij het bespreken van de oorlogsomstandigheden. Ook hete politieke hangijzers komen aan bod, terwijl dit uitdrukkelijk verboden is, zowel door de bezetter als door de bisdommen en de katholieke congregaties. Een leerling schrijft een opstel over de inmenging van priesters in politieke debatten en in het openlijk verdedigen van één partij. Ook de vrees voor het rode gevaar komt geregeld aan bod in de les. Zo stelt leerling Tybaert uitdrukkelijk de vraag wat hij moet antwoorden wanneer sommige mensen communistische ideeën uiten. Vragen over de houding van het episcopaat vinden hun ingang in het klaslokaal. Zo krijgen leerlingen uitgelegd waarom de rooms-katholieke kerk de sacramenten weigert aan leden van het VNV, maar zich anderzijds niet openlijk uitspreekt tegen de gewelddadige misdaden van het regime en collaborerende organisaties. ■

Catecheseleraar Leo De Vylder gebruikt de oorlogssituatie om zijn leerlingen christelijke principes en morele lessen bij te brengen. Kaft van zijn schriftje over 'vragen en opwerpen tegen de godsdienst'.

Eind 1941 beveelt de bezetter dat alle schoolplichtige Joodse kinderen tussen zes en veertien jaar oud het 'arische' onderwijs moeten verlaten. Dit betekent dat Fortunée Ariel (eerste rij, tweede van rechts) na de zomer van 1942 niet meer welkom is in haar school.

Kazeme Dossin

Joden in het onderwijs

In februari 1941 ontvangt de directeur van het Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwcollege een brief van het Antwerpse stadsbestuur met het verzoek tot informatie over mogelijke Joodse leerlingen in de school. De verwijdering van Joden uit het reguliere Belgische onderwijs sluit aan bij de Duitse verordening van 28 mei 1940 die Joden verbiedt een publieke functie uit te oefenen. Joden mogen enkel nog onderwijs volgen in de *Judenschule*. Sommige oud-leerlingen herinneren zich nog goed hoe de stoeltjes van

Joodse kinderen van de ene dag op de andere leeg bleven in het klaslokaal. Ook op andere manieren zijn jongeren getuige van de anti-Joodse politiek. Zo wordt een deel van de speelplaats van het Sint-Jozefscollege in Aalst afgezet met prikkeldraad, waarachter Joodse families hun deportatie afwachten. Veel meer uitleg dan dat het verboden is de bewakers van de *Wehrmacht* op de speelplaats aan te spreken, krijgen de leerlingen niet. Er wordt openlijk weinig gesproken over de verwijdering van Joden uit het onderwijs. ■

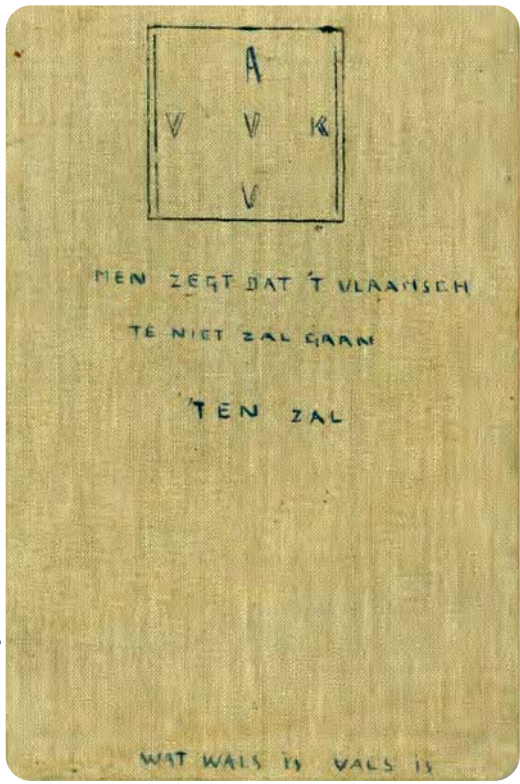
De ULB sluit haar deuren

De gevolgen van de bezetting laten zich in het onderwijs het meest voelen aan de ULB. De bezetter beschouwt de ULB als een liberaal-socialistisch bolwerk van vrijmetselarij en een spil van verzet. Hij wil controle over de benoeming van nieuwe professoren om zo de Nieuwe Orde ingang te laten vinden. De ULB ziet zich gedwongen in november 1940 een Duitse commissaris belast met een interne hervorming te accepteren. Er is ook druk van Vlaamse collaborateurs om de ULB te vernederlandsen. Als de Duitse commissaris in november 1941 enkele Vlaamse collaborateurs wil laten benoemen als professor besluit het universiteitsbestuur unaniem het onderwijs op te schorten. Hoewel de bezetter de universiteit beveelt haar deuren weer open te stellen, houdt de raad van bestuur voet bij stuk. Ook het personeel laat zich niet intimideren: van de 299 professoren weigeren 281 hun onderwijsactiviteiten voort te zetten, een beslissing die sommigen moeten bekopen met een korte opsluiting in de citadel van Hoei of met huisarrest. ■

CegeSoma

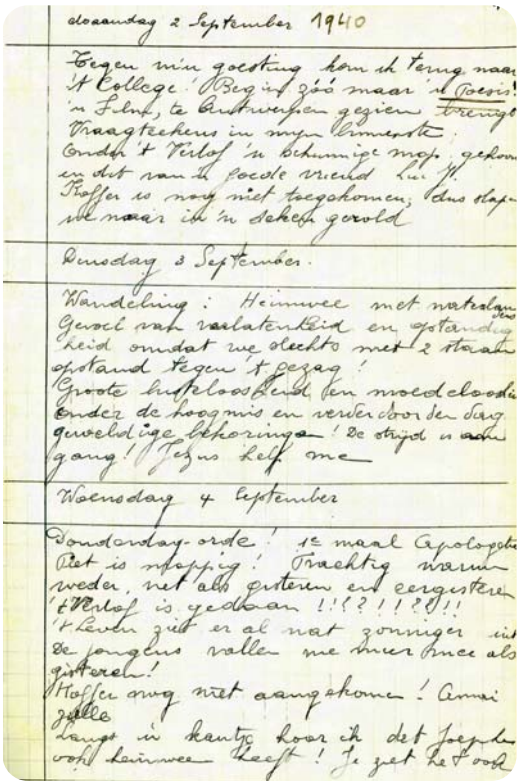
Dagboek van Juliaan Van Acker, september-december 1940, die bericht over het conflict dat zich voordoet aan het Sint-Jozefscollege in Turnhout bij de herdenking van de gesneuvelde van mei 1940.

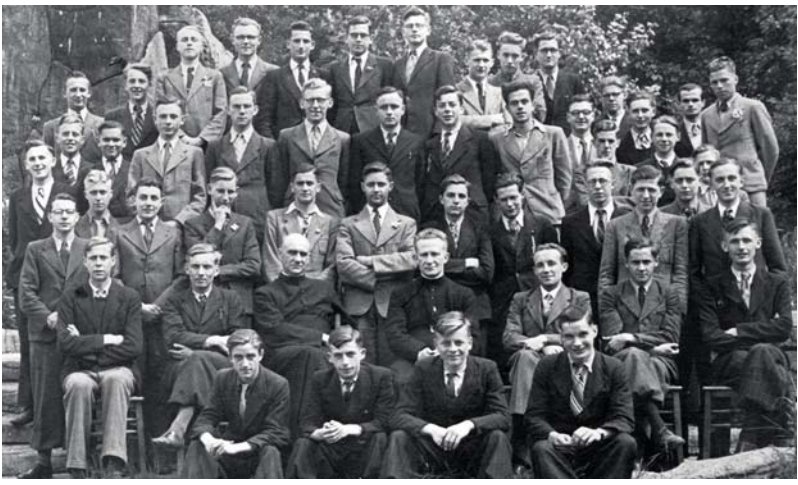
KADOC, archief Belgische en Vlaamse Jezuïeten

Ideologisch conflict

Op 11 november 1940 organiseert het Sint-Jozefscollege in Turnhout een requiemmis voor de overleden soldaten van de Eerste Wereldoorlog. De feestelijkheden worden opgeluisterd met een bespreking van een brochure over de 18-daagse veldtocht, symbool van een moedig Belgisch verzet tegen de Duitse inval. De meeste leerlingen hebben voor deze gelegenheid hun zondagse kleren aangetrokken en tricolore strikjes opgespeld. Voor vier leerlingen uit de poësis staat deze patriottische herdenking in schril contrast met de vooroorlogse betrokkenheid van dit jezuïetencollege aan 'de Vlaamse zaak'. Uit onvrede over deze ervaring van Belgisch patriottisme stelen ze de brochure over de 18-daagse veldtocht. De ontdekking van de diefstal de volgende morgen zorgt voor consternatie onder de leerlingen. In een poging de daders te vinden wordt op de speelplaats een petitie rondgedeeld met daarin een verontschuldiging voor de diefstal. Wie weigert te ondertekenen is Vlaams-nationalist en dus schuldig aan deze onpatriottische daad, redeneren de initiatiefnemers. Tijdens het middagmaal scanderen enkele leerlingen 'Leve België', wat door de Vlaamsgezinde jongens onthaald wordt met luid gejoel. Twee Vlaams-nationalistische leerlingen worden uitgesloten, wat enkel meer olie op het vuur gooit. Tijdens de Sint-Pieterviering een aantal dagen later blijven enkele leerlingen dan ook ostentatief zitten tijdens het zingen van de *Brabançonne*. De

prefect is lang niet opgezet met deze herhaalde uitingen van anti-Belgicisme, die hij als een daad van collaboratie beschouwt: 'Ge zijt niet waardig die leeuwken te dragen... afbrekers... dwepers... Zulke mannen maken Vlaanderen kapot, dat worden de latere verraders van hun volk.' Het conflict op dit Vlaamse jezuïetencollege is slechts één illustratie van de vele ideologische conflicten die ontstaan tussen leerlingen onderling, of tussen de lerarenstaf en de leerlingen. Voor de meeste schoolbesturen is het behouden van de rust op school een permanente evenwichtsoefening gedurende de hele oorlogsperiode. ■

KADOC, archief Belgische en Vlaamse Jezuïeten

Klasfoto van het vijfde jaar van het Sint-Jozefscollege in Turnhout, 1941-1942.

De bezetter beschouwt scholen als een belangrijk instrument waarmee hij sympathie kan winnen voor het nationaalsocialistische gedachtegoed. Een deel van de voorgestelde maatregelen vindt aansluiting bij de onderwijservormingen die het naziregime in Duitsland doorvoert. Toch ziet de *Militärverwaltung* zich verplicht tot een voorzichtige en graduele heroriëntatie van het onderwijs. De Belgische onderwijsrealiteit laat geen radicale *nazificering* van het onderwijslandschap toe en de bezetter vreest verzet van de Belgische onderwijsautoriteiten. Want dat het kan gebeuren, bewijst de ULB. Het doen benoemen van pro-Duitse pionnen binnen een overwegend niet-collaboratiegezind ministerie is een belangrijk stap voor het welslagen van de Duitse onderwijspolitiek. De contacten tussen het ministerie en het militaire bestuur gaan niet altijd over rozen. Vooral naar het einde van de bezetting toe toont secretaris-generaal voor Openbaar Onderwijs Marcel Nyns zich een tegenstander van het Duitse regime.

Het breken van de episcopale macht over het onderwijs is eveneens cruciaal voor het welslagen van de Duitse hervormingen. Om die reden publiceert de bezetter in het najaar van 1942 twee verordeningen die de uitbreiding van het vrij onderwijs aan banden leggen. Aanvankelijk leidt dit tot grote conflicten met de katholieke kerk, die reso-

luut weigert enige medewerking te verlenen. Zo wil kardinaal Van Roey geen twee afgevaardigden van het katholiek onderwijs in de commissie voor de Herziening van de Handboeken laten zetelen. Naar aanleiding van de enorme moeilijkheden die de twee Duitse verordeningen veroorzaken, starten de kardinaal en zijn adviseur onderhandelingen met het Duitse bestuur. Door te wijzen op het louter vormende en christelijke karakter van de katholieke school en het constitutionele principe van de vrijheid van onderwijs probeert het aartsbisdom de Duitse beperkende maatregelen af te zwakken.

Het episcopaat en de meeste katholieke congregaties trekken deze lijn van politieke neutraliteit overigens ook door op het niveau van de school. Zo verbieden ze leraars en leerlingen in het vrij onderwijs lid te worden van organisaties die niet door de katholieke overheid zijn goedgekeurd. Ook verwijzingen naar de politieke situatie en oorlogsomstandigheden worden verboden in het klaslokaal. In het officieel onderwijs kunnen leraars hun Nieuwe Ordegezindheid vaak meer openlijk tonen, door zich bijvoorbeeld bij de collaborerende Vlaamse Leraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs aan te sluiten. Toch slagen de verantwoordelijken van beide netten er niet in de oorlog en de politiek uit de klas te houden. Hoewel leraars voorzichtig moeten zijn met rechtstreekse toespelingen op het

Twee verordeningen, uitgevaardigd door de bezetter met de bedoeling de uitbreiding van het katholieke vrije onderwijs aan banden te leggen.

Verordening van 13 Augustus 1942, betreffende de oprichting van nieuwe scholen.

Op grond van de verleende machtiging, wordt voor België het hier navolgende verordend:

§ 1

(1) Het is slechts met toelating van den Chef van het Militair Bestuur geoorloofd scholen van om het even welken aard op te richten.

(2) Scholen, die na 1 Januari 1942 opgericht of, na tijdelijk te zijn gesloten geweest opnieuw geopend werden of zullen geopend worden, behoeven dezelfde toelating om het onderwijs te mogen hervatten.

(3) De bepalingen van leden 1 en 2 zijn niet van toepassing op Staats-, provincie- en gemeentescholen.

§ 2

Zonder de vereischte toelating is het verboden:

a) in nieuw op te richten scholen onderwijs te geven;

b) in scholen die onder toepassing vallen van § 1, lid 2 na 15 September 1942 nog onderwijs te geven.

§ 3

(1) Aanvragen als bedoeld onder § 1, leden 1 en 2, moeten door het schoolcomité bij de plaatselijk bevoegde Kreiskommandantur worden ingediend, onder nauwkeurige opgave van den aard der school, het doel van het onderwijs, evenals de hoofdredenen

Verordening van 7 November 1942, houdende aanvulling van de verordening, betreffende de oprichting van nieuwe scholen.

Op grond van de verleende machtiging wordt voor België het hier navolgende verordend :

Eenige Paragraaf.

§ 1, lid 1 van de verordening van 13 Augustus 1942, betreffende de oprichting van nieuwe scholen (Verordeningsblad van den Militairen Bevelhebber, 83^e Uitgave, N° 2), is met ingang van 1 Oktober 1942 in dier voege aangevuld, dat zij wordt gelezen als volgt :

« Het is slechts met toelating van den Chef van het Militair Bestuur geoorloofd scholen van om het even welken aard op te richten en uit te breiden. Onder uitbreiding wordt mede verstaan het opnemen van nieuwe leervakken op het leerplan en het vormen van nieuwe of verdubbelde klassen. »

Voor den Militairen Bevelhebber in België en Noord-Frankrijk,
De Chef van het Militair Bestuur.

CegeSoma

Kardinaal Van Roey (rechts) en zijn adviseur kanunnik Leclef (links). De Duitse verordeningen leiden tot grote moeilijkheden met de katholieke kerk.

5 april 1943. Morsel wordt bijzonder zwaar getroffen door een geallieerd bombardement. De scholen zijn verwoest en 150 kinderen verliezen het leven. Moeder-overste (met witte kap) geeft uitleg over de tragedie aan Gerard Romsée (rechts) en burgemeester Delwaide (recht tegenover haar).

CegeSoma

regime, komen politieke thema's aan bod in de les. Bovendien krijgen leraars, leerlingen en schoolbesturen ook heel rechtstreeks te maken met de oorlogssituatie, bijvoorbeeld door de inkwartiering van soldaten in de school, de verwijdering van Joden uit het klaslokaal of door de opeising van leerlingenlijsten in het kader van de verplichte tewerkstelling.

Na de bezetting staat de zuivering van nationaalsocialistische elementen in het onderwijs hoog op de politieke agenda. In de lente van 1945 wordt in Londen een Commissie van Geallieerde Ministers van Onderwijs opgezet om de democratische heropvoeding van leerlingen in het onderwijs voor te bereiden. Tegelijkertijd ijvert het Ministerie van Openbaar Onderwijs voor een systematische zuivering van collaborerende en Duitsgezinde leraars. In elke provincie worden comités opgericht die de houding van leraren onderzoeken en een advies formuleren over de strafmaat. De effectieve straffen voor onvaderlands gedrag variëren volgens de aard van de collaboratie. Lidmaatschap van de DeVlag of het VNV en openlijke propaganda voor de bezetter worden vaak hard bestraft.

Over het algemeen blijft de concrete impact van de oorlog op het onderwijs zeer beperkt. Vier jaar blijkt te kort om een log systeem diepgaand te hervormen. De Tweede Wereldoorlog heeft dus geen grote wijzingen in het curriculum, de organisatie of ontwikkeling van het onderwijs teweeggebracht. Die geringe impact van de Duitse onderwijspolitiek blijkt ook uit de naoorlogse getuigenissen van leerlingen en leraars, die doorgaans geen duidelijke herinnering hebben aan Duitse tussenkomsten in het onderwijs. Veel bepalender voor hun naoorlogse herinnering aan

het onderwijs in oorlogstijd zijn de bombardementen, opeisingen of de collaboratie en het verzet.

Het onderwijs wordt zo veel mogelijk op een normale manier voortgezet. Dat is zeker het geval in het katholiek onderwijs. Het aartsbisdom bijvoorbeeld schuwt onderhandelingen of samenwerking met de bezetter niet om zijn instituten, waaronder de katholieke scholen, en zijn onderwijsproject veilig te stellen. Het onderwijs is dus niet uitsluitend het slachtoffer geweest van een eenzijdig opgelegde Duitse onderwijspolitiek, zoals weleens in de naoorlogse pers wordt beweerd. Dat de oorlog en de politiek niet binnen de schoolmuren prominent aanwezig was, was vaak het gevolg van de betrokkenheid van leerlingen en leraars zelf. ■

België is bevrijd. De leerlingen van het zesde leerjaar in de gemeenteschool van Sint-Pauwels-Waas zijn klaar voor een nieuw schooljaar. Op de schoolbank van de jongen rechts op de eerste rij staan drie portretten van mensen die de oorlog niet hebben overleefd.

Heemkundige Kring De Kluize

CULTUUR EN ONTSPANNING

Het cultuurleven tijdens de bezetting is geen zwart-witverhaal. Meer dan ooit heeft de bevolking nood aan afleiding en ontspanning. De bezetter speelt daar handig op in en maakt er misbruik van door een verscherpte controle en het bevorderen van alles wat het Duitse imago kan verbeteren.

DOOR HERMAN VAN DE VIJVER

Van bij het begin van de bezetting wil het Duitse bestuur dat de sportieve en culturele activiteiten zo snel mogelijk hernomen worden. Alles om de bevolking de realiteit te doen vergeten. Hier een volle zaal voor een concert van Zender Brussel.

Bij de inval in 1940 hebben de Duitsers grootse plannen. In het culturele veld staan daarbij samenwerking met Duitsland en het beëindigen van de verbroekeling centraal. Daartoe wordt een beroep gedaan op bestaande instellingen, zoals de cultuurraden, maar die krijgen een andere samenstelling. Waar ligt de grens tussen accommodatie en collaboratie in het culturele veld? In hoeverre kunnen we hier spreken van

een breuk met het verleden? Of van enige continuïteit?

Voor de bezetter is het essentieel dat sport en cultuur zo snel mogelijk op gang komen. Brood en spelen! Theaters, bioscopen en concertzalen stromen vol. Hetzelfde geldt voor de sportstadions en wielerveden. Er wordt ook meer gelezen dan vroeger. De leeswoede leidt tot een 'overproductie' van heimatliteratuur en historische romans. De mensen zoeken in het verleden en de natuur naar meer stabiliteit en rust. De zoektocht naar een eigen nationale identiteit wordt flink aangemoedigd, ook in Wallonië. Opnieuw stelt zich de vraag of die tendens niet al langer bestond. Op het gebied van toneel en muziek is er een sterke toename van werk van eigen bodem, maar alle 'ongewenste geestesproducten' kunnen niet zomaar vervangen worden. Voor vernieuwing is geen plaats meer, evenmin voor jazz, maar toch is de realiteit anders. De richtlijnen van de bezetter worden heel vaak omzeild, maar geldt dat als een vorm van protest? Of houdt de bezetter de teugels wat losser om beter controle te kunnen uitoefenen?

Vanaf 1942 geven de bezettingsautoriteiten zelf toe dat hun hervormingsplannen mislukt zijn. De provinciale cultuurdiensten moeten het tij keren. Het Duitse militaire bestuur beseft dat propaganda weinig effect heeft en moedigt de 'volkse kunst' nog meer aan. Maar wat wordt daarmee bedoeld? Wat is het effect van de oorlog op dit fenomeen? En hoe zit het met de tegen-draadse kunstenaar? ■

Photorex, CégeSoma

■ Het verdriet van Hergé

In mei 1940 vindt Georges Remi, alias Hergé, plots geen onderdak meer voor Tintin vermits zijn thuishaven, *Le Vingtième Siècle*, niet meer verschijnt. Dus gaat hij gretig in op het voorstel van Raymond De Becker om voor de (gestolen) *Le Soir* te werken. Hij beseft dat hij collaboreert. Als hij er later op gewezen wordt, antwoordt hij dat ze hem dan drie keer hadden moeten opknopen of fusilleren. Intussen verschijnt Tintin ook in 'Voor Broer en Zus', een bijlage van *Het Laatste Nieuws*. Hij wordt er herdoopt tot Kuifje. Kwik en Flupke belanden bij *Het Algemeen Nieuws*. In 1943 gaat De Becker weg bij *Le Soir*. Sommigen volgen hem, maar Hergé blijft. Zijn albums bereiken enorme oplages. Na de oorlog wordt hij een paar keer verhoord en hij verblijft een nacht in de cel. Een krant noemt Kuifje zelfs 'de patrouille-leider van de Hitlerjugend'.

Begin 1945 wordt het gerechtelijk onderzoek tegen de tekenaar afgesloten, dankzij Hergés oud-hoofdredacteur, de verzetsman William Ugeux. Die bezorgt hem werk bij het weekblad *Tintin/Kuifje*. Hij worstelt met een blijvend schuldgevoel en zal bevriende oud-collaborateurs financieel steunen. ■

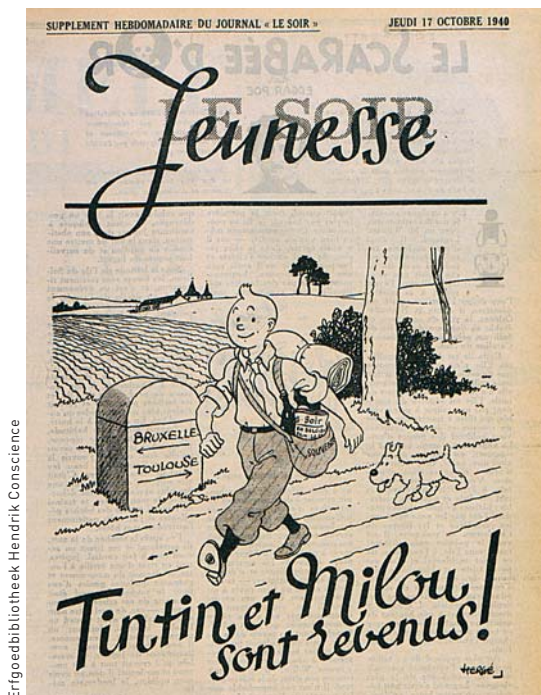
MARCEL VAN NIEUWENBORGH

■ Jazz als protest?

De Belgische jazzscene met haar commerciële swingorkesten, de succesrijkste buiten de Verenigde Staten, bloeit als nooit tevoren, ondanks de ideologische huiver van de bezetter. Die bloei wordt geassocieerd met een vorm van protest. Maar gezien het succes van de jazzclubs en commerciële jazzorkesten is er reden tot twijfel. In theorie wordt jazzmuziek verboden. In de praktijk wordt ze toegestaan om het volk te paaien en gebruikt als propagandamiddel. Verborgten achter een waas van 'toegeeflijkheid' heeft de bezet-

ter de jazzwereld stevig in zijn greep, vooral via impresario Tony Young en *Les Bons Spectacles*. Beide hebben het alleenrecht om te bemiddelen tussen de *Propaganda-Abteilung* en 'meegaande' organisaties als de *Hot Club de Belgique* (omgedoopt tot *Club rythmique*) en *La Maison bleue*. Die krijgen een monopolie. De *Jazz Club de Belgique* daarentegen wordt zwaar geboycot. Ook de meeste orkestleiders en muzikanten als Stan Bren-ders, Fud Candrix en Jean Omer spelen het spel mee. Op alle gebieden behoudt de bezetter de controle. Van de algemeen aanvaarde opvatting over jazz als protest blijft weinig over. ■

ELS BUFFEL

Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

Een publiek optreden van Jean Omer en zijn jazz-ensemble op het de Brouckèreplein in Brussel, net voor het vertrek van de groep naar Duitsland. In theorie verbieden de Duitsers de opvoering van jazzmuziek, in de praktijk staan ze het toe om het volk te paaien.

Hergé werkt bij *Le Soir*, een krant die overgenomen is door de Duitse bezetter. Hier een tekening van zijn stripheld Tintin, die vanuit het zuiden van Frankrijk op de terugweg is naar Brussel, een verwijzing naar de massale vlucht bij de Duitse inval.

Boer Vermeulen, gespeeld door de bekende Duitse acteur Paul Wegener, neemt de tram naar de stad. Net als in de roman wil hij geld afhalen om een boerderij voor zijn zoon te kopen. In deze scène, die de film niet zal halen, zijn ook Streuvels en zijn dochter (boven links) als figuranten te zien.

Céce Soma

■ Een happy end voor *De Vlaschaard*

In juni 1941 ontvangt Stijn Streuvels een voorstel van de Duitse filmproducent Terra om *De Vlaschaard* te verfilmen. Hoewel de auteur geen nazisympathieën koestert, geeft hij toe. Een verfilming levert immers niet alleen geld, maar ook faam en een grotere afzet voor zijn boeken op. Toch wil hij nauw bij het filmproces betrokken worden. Zo verlangt hij onder meer dat de buitenopnamen in zijn buurt plaatsvinden en dat er ook een versie met 'Vlaamse tekst' van de film wordt gemaakt. Dat het tragische romaneinde een

happy end wordt, verantwoordt hij als toegeving aan het medium, zelfs al sluit dit beter aan bij de heersende ideologie. Zijn Duitse uitgever Speermann wil die goede afloop ook in de roman doorvoeren, maar dat wijst Streuvels resoluut af. Zijn werk mag in nazi-Duitsland bewierookt worden, zolang maar niet aan de inhoud wordt geraakt. ■

INE VAN LINTHOUT

■ Kamp der bokstitanen

Op 2 juli 1941 staan Staf Roth en Karel Sys voor de vierde keer tegenover elkaar, nu voor de Belgische titel bij de zwaargewichten. Roth heeft al twee keer gewonnen. De laatste ontmoeting met de Europese en IBU-wereldtitel halfzwaar van Roth als inzet eindigde onbeslist. Een gemotiveerde Sys steekt fel van wal. Ook Roth voelt zich goed in zijn vel, maar in de derde ronde loopt hij een oogkwetsuur op. Een ronde later maakt de scheidsrechter een einde aan de kamp. In 1942 neemt Roth weerwraak, een unieke prestatie, want eerder was hij al kampioen in het weltergewicht, midden en halfzwaar, dat in een tijd dat er maar acht gewichtsklassen waren. Sys wordt twee jaar later Europees kampioen na een overwinning op de Zweed Tandberg. Hij heeft zich nooit van zijn collaboratie-aureool kunnen ontdoen, wat ook te wijten is aan zijn entourage. Na de bevrijding krijgt hij een lichte gevangenisstraf en wijkt hij uit naar Spanje en daarna naar Argentinië. In 1952 wordt hij opnieuw Europees kampioen, maar hij keert verbitterd terug naar Argentinië. ■

ALAIN VAN DRIESCHCE

Koninklijke Belgische Boksbond

Foto Rudy Gadeyne

■ Poppentheater

Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt het figurentheater als propagandamiddel voor het nationaalsocialisme gepromoot. In Duitsland krijgt het volkse hoofdpersonage Kasper een nazi-inborst en vele van zijn nevenpersonages een Arisch uiterlijk. Teksten worden gecensureerd en van anti-Sovjet-, anti-Amerikaanse en antisemitische tendensen voorzien. In Vlaanderen, waar een veelheid aan regionaal verspreide volkse figuren bestaat (Pierke, De Neus, Toone), moedigen poppenspelers Jef Contryn en Joris Dewaele het gebruik van Tijn als nationale pop aan. Dit veeleer vanuit het Vlaamse ontvoeringsmotief (Contryn) en pedagogische overtuigingen (Dewaele) dan vanuit een nationaalsocialistisch gedachtegoed. Toch ontstaat er een zekere verstrengeling: SS'er Contryn richt samen met Fritz Wortelmann het Vlaams Verbond voor Poppenspel op, dat als enige censuurorgaan zal fungeren. In sommige steden blijven figurentheaters verder werken en kiezen ze voor apolitiek figurentheater. ■

MARIEKE BREYNE

■ *De Boerensymfonie* van Henri Storck

Hoewel de Belgische cinema onder Duitse voogdij staat, is Henri Storck vastbesloten om zijn werk voort te zetten. De Oostendse cineast die naam maakte met avant-gardefilms zoals het

subversieve *Misère au Borinage*, draait tussen 1942 en 1944 een lange documentaire, een fresco over het boerenleven. Hij krijgt de nodige financiële middelen voor deze film van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC). De NLVC is een controversiële organisatie die sterk aanleunt bij de Nieuwe Orde. *Boerensymfonie* is nochtans geen nazipropagandafilm. Hij rept met geen woord over het feit dat de landbouwers tijdens de bezetting streng worden gecontroleerd door de NLVC en wil eigenlijk buiten de politiek staan. *Boerensymfonie* wordt enthousiast onthaald in de gecensureerde pers. Na de bevrijding wordt de cineast een tijdje lastiggevallen. Binnen de kleine wereld van de naoorlogse Belgische film kan men echter niet om Henri Storck heen. De noodzaak om de nationale cinema opnieuw op te bouwen rechtvaardigt het zedig stilzwijgen over zijn activiteiten tijdens de oorlog. Hij begint dan ook net als tevoren opnieuw films op bestelling te draaien. ■

BRUNO BENVINDO

Het liefdeskoppel Bastien en Bastienne uit het gelijknamige zangspel van de twaalfjarige Mozart. Jef Contryn voert ze in 1942 op in zijn poppentheater. Nu komt er eens geen Tijnfiguur aan te pas.

Henri Storck (rechts) aan het werk bij de opnames van *Boerensymfonie*. Hoewel deze documentaire over het boerenleven geen nazipropagandafilm is, maakt hij de film in opdracht van de NLVC, de voedingscorporatie die aanleunt bij de Nieuwe Orde.

Fondation Henri Storck

KADOC

De Meivis organiseert politiek neutrale manifestaties zoals zingen, wandelen en volksdansen rond de Meiboom in Temse. Ze bestaat echter voor een groot deel uit mensen uit de radicale collaboratie. De meivis staat symbool voor de Schelde en haar vruchtbaarheid.

Zwemster Beatrix Wolf wordt door Jodenjager Lauterborn opgepakt en belandt rechtstreeks van het zwembad in de Dossinkazerne. Enkele dagen later zit ze samen met haar moeder in het 19^e konvooi dat hen naar Auschwitz deporteert, waar beiden omkomen.

De Meivis

In 1943 richten dichters Bert Peleman en Wies Moens, fotograaf Willy Kessels en literator Filip De Pillecyn de kunstenaarskring De Meivis op. De kring verenigt 'boven en buiten alle politieke ideologische overtuiging' een groep artiesten voor wie de Schelde de voornaamste inspiratiebron is. Allen staan actief in de collaboratie. In feite komt het 'apolitieke' karakter van De Meivis erop neer dat kunstenaars van VNV-strekking regelmatig verbreederen met SS- en DeVlag-artiesten als kunstschilder-letterkundige Marc Eemans en dichter Pol Le Roy. Ook vrouwelijke kunstenaars zoals de danseres en choreografe Elza Darciel en de letterkundige Blanka Gijssels, en vooraanstaande kunstenaars als componist Armand Preud'homme en kunstschilder Prosper De Troyer zijn lid. Meerderen hadden een merkwaardig parcours afgelegd. Zo behoorden Kessels, Eemans en De Troyer in de jaren 1920 tot

Kazerne Dossin

de modernistische school, die ver weg stond van het Vlaams expressionisme met een diametraal tegengestelde stijl. ■

LIEVEN SAERENS

Levensgevaarlijke sport

Begin 1943 verneemt de Antwerps Jodenjager en lid van Volksverwering Felix Lauterborn dat de Joodse zwemster Beatrix Wolf in Antwerpen aan zwemcompetities deelneemt. In 1938 is Beatrix met haar ouders uit Wenen naar Brussel gevlucht. Lauterborn, ex-sportjournalist, trekt naar het zwembad en wanneer Beatrix aan de finish komt, grijpt hij haar vast en krijgt ze tien minuten om zich aan te kleden. Zij wordt onmiddellijk naar Mechelen gevoerd. Op de vraag of ze haar moeder mag verwittigen, antwoordt Lauterborn 'dat dit niet nodig is, je moeder zal je wel volgen'. Op 15 januari worden moeder en dochter naar Auschwitz gedeporteerd, waar ze omkomen. Beatrix is zestien! Na de oorlog krijgt Lauterborn de doodstraf. Hij overlijdt in 1956 in de gevangenis van Leuven. Hij is niet de enige Jodenjager uit de sportwereld. Twee anderen – de atleten Verhaert en Bosmans – hebben deelgenomen aan de Spelen van Berlijn in 1936. Verhaert is 'algemeen oefenleider' bij de door hem opgerichte Vlaamse Atletiekbond. ■

LIEVEN SAERENS

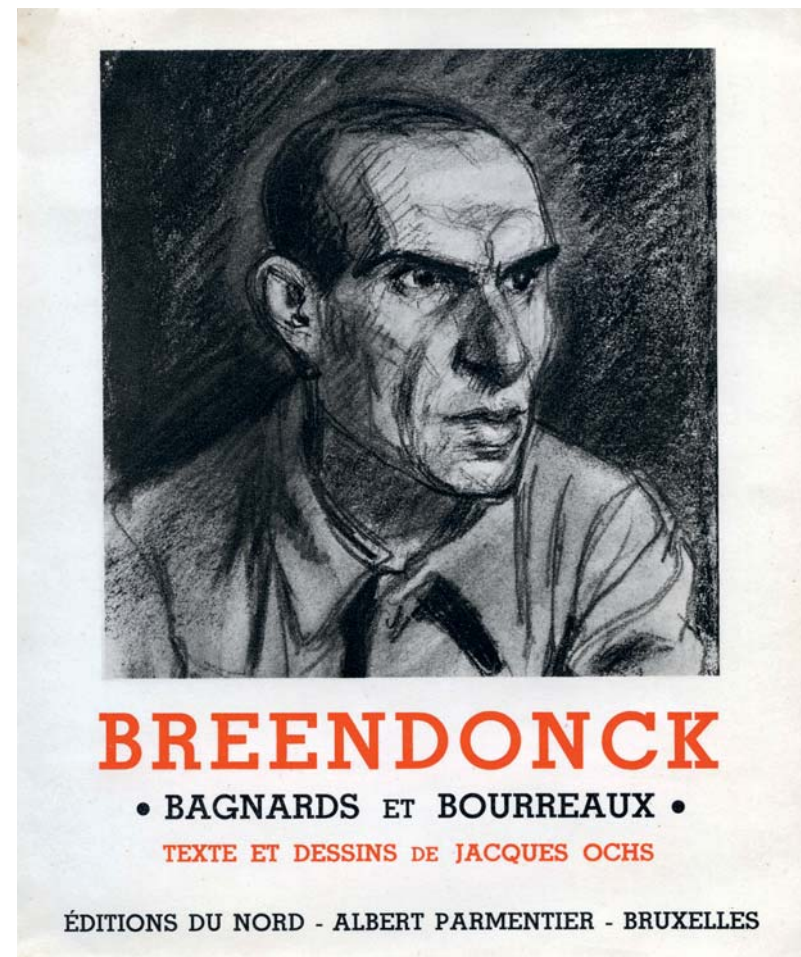
Auguste Mambour en Jacques Ochs

Luiks kunstschilder Auguste Mambour is aanvankelijk in de jaren na de Eerste Wereldoorlog beïnvloed door de 'negerkunst' en het surrealisme. Het 'primitieve' trekt hem aan. In de jaren 1930 ontpopt hij zich tot racist en antisemiet, mede omdat hij zich voor de benoeming tot directeur aan de Luikse *Académie royale des Beaux Arts* gepasseerd voelt door zijn Joodse collega Jacques Ochs, die nochtans zelf lid was geweest van het anti-Joodse Nationaal Legioen. In juni 1940 treedt hij toe tot Rex. Begin 1941 is hij medestichter van de Luikse afdeling van de anti-Joodse Volksverwering. Dat jaar is hij ook een vooraanstaand lid van de *Amis du Grand Reich allemand* (AGRA). Hij verlaat de AGRA voor de *Communauté culturelle wallonne*, waarmee hij meerdere malen naar Duitsland reist, waar hij ook tentoonstelt. Hij neemt deel aan de *Journées culturelles wallonnes*, tegenhanger van de Vlaamse Cultuurdagen, en heeft contacten met de *Propaganda-Abteilung* en de SS-politie. Ochs wordt in Breendonk opgesloten, naar verluidt na verklaring door Mambour. Daar krijgt hij toestemming om te tekenen en legt zo de gruwel van het kampleven vast. ■

LIEVEN SAERENS

Letterenhuis Antwerpen

Dansen op een vulkaan

De Antwerpse avant-gardist Victor J. Brunclair is een van de weinige Vlaamse schrijvers die waarschuwt voor de gevaren van het fascisme. Dat komt vooral tot uiting in zijn in 1937 verschenen essay *Het heilige handvest*. Na betrokkenheid bij een zaak van anonieme dreigbrieven wordt hij eind 1942 aangehouden door de Duitsers. Zijn vooroorlogse geschriften en een sneer aan het adres van de aan het oostfront gesneuvelde VNV-leider Reimond Tollenaere zorgen ervoor dat hij nooit wordt vrijgelaten. Na zijn dood in het werkkamp van Ladelund in 1944 groeit Brunclair uit tot een toonbeeld van Vlaams en links verzet. Toch moeten we durven de vraag te stellen wat er van zijn reputatie zou zijn overgebleven mocht hij de oorlog hebben overleefd. Onder meer zijn gooi naar het oorlogsburgemeesterschap van Kapellen geeft aan dat de schrijver geen principieel verzet bood. Zijn waan van absolute autonomie en zijn ideaal van een zelfstandig Vlaanderen – met als keerzijde een fanatiek antibelgicisme – hebben Brunclair het zicht op de ware bedoelingen van de bezetter benomen. ■

DIETER VANDENBROUCKE

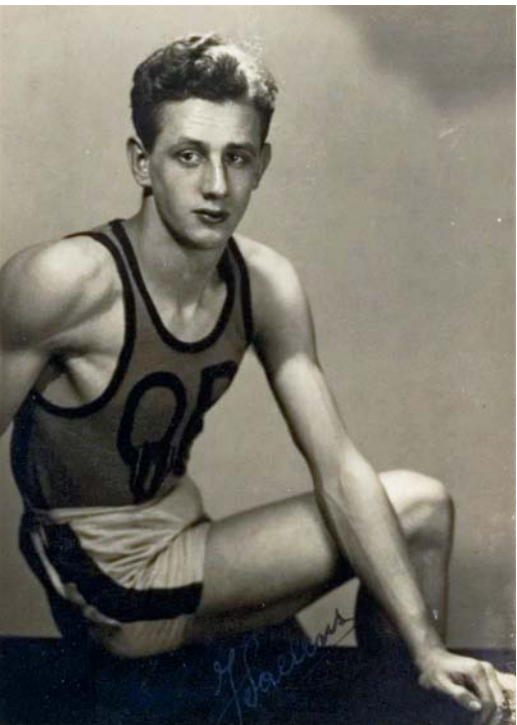
Joods kunstenaar Ochs is een patriot, vrijwilliger tijdens de Eerste Wereldoorlog. Voor de Tweede Wereldoorlog is hij bekend om zijn karikaturen in *Pourquoi Pas?*, waaronder één tegen Hitler. Daarom sluit de bezetter hem in 1940 in Breendonk op.

Victor Brunclair, voor de oorlog een hevige antifascist. Toch flirt hij aan het begin van de bezetting even met de Nieuwe Orde. Dat belet niet dat hij in een Duits kamp aan zijn einde komt.

Een fiere Achiel Buysse, de winnaar van de Ronde van Vlaanderen in 1941 (en later ook nog in 1943). Rechts achter hem staat zijn echtgenote, links naast de Duitse militair, oorlogsgouverneur De Vos van Oost-Vlaanderen.

Ondanks alles zoeken de Belgen een uitweg uit de rauwe werkelijkheid. Culturele evenementen en sportwedstrijden trekken veel volk. Erg populair is de bokssport. Toppers zijn Kid Dussart, Staf Roth en Karel Sys. De duels tussen Roth en Sys zijn legendarisch. Bokswedstrijden kennen ook minder organisatieproblemen dan wielrennen en voetbal. Bovendien moedigt de bezetter het boksen aan... Voor veel sportlui betekent de oorlog een breuk in hun car-

Voor de oorlog is Julien Saelens een beloftevolle Belgische atleet. Actief in het verzet wordt hij als politiek gevangene naar Duitsland gedeporteerd waar een bewaker van Lager E in het concentratiekamp van Kahla hem op 8 april 1945 neerschiet.

rière. Er zijn nauwelijks internationale wedstrijden, maar toch is er elk jaar een Ronde van Vlaanderen. Het is wel een Belgisch onderonsje. Vanaf 1943 komen de sportactiviteiten nog meer in het gedrang als gevolg van de bombardementen en de Duitse repressie. Bijzonder tragisch is het lot van Joodse sporters als Beatrix Wolf. Er sneuvelen ook sporters in het verzet: de zwimmers Martial Van Schelle en Jean Guilini, en de sprinter Julien Saelens.

Kenmerkend voor totalitaire regimes is hun vijandigheid tegenover creativiteit en vrijheid van denken. Voor Joodse kunstenaars is geen plaats, evenmin voor 'volksvreemde negermuziek' als jazz. De populariteit van het genre is evenwel zo groot, dat men de zinloosheid van een verbod inziet en dan maar probeert de jazzwereld onder controle te houden. Opmerkelijk is wel dat de wereldberoemde Django Reinhardt, een Sintigitarist, kan blijven optreden. In de muziekwereld krijgen de Belgische componisten ongeziene kansen, ook de mindere goden. Er zijn minder optredens van buitenlandse artiesten en dus krijgen onze musici meer mogelijkheden. Voor vernieuwende tendensen is geen plaats meer. Om de leemte te vullen worden wel meer Duitse stukken opgevoerd, maar ook voor de inval zijn Wagner en Beethoven al erg populair.

Op alle domeinen van het culturele leven is er sprake van een 'democratisering van de smaak'. In het toneel is er een sterke toename van Nederlandstalig werk. Dat zal na de oorlog een verworvenheid blijven. Het programma van de schouwburgen wijkt weinig af van vroeger. Er zijn minder Britse en Amerikaanse stukken, en wat meer Duitse maar die waren er vroeger ook al. In Wallonië krijgen de eigen producties eveneens een stimulans en neemt de invloed van Parijs af. De oorlogsjaren betekenen ook een heropbloei van het poppentheater. De Tijlfiguur wordt opgevoerd als vrijheidsstrijder van de Nieuwe Orde, zelfs in sprookjes, maar meestal als figurant. De stukken worden wel gecensureerd, maar met mate.

Heeft de oorlog op artistiek gebied nu een breuk teweeggebracht? Eigenlijk is er al sinds de jaren 1920 veel aandacht voor de eigen identiteit ten koste van het 'vreemde element', ook voor de tegenstelling tussen het natuurlijke en het artificiele. De Duitse cultuurpolitiek speelt daar erg handig op in. Het begrip 'volkse kunst' blijft vaag: 'alles wat niet tegen de volksaard indruist'. Volgens dichter Wies Moens behoren Joodse schrijvers niet tot de Nederlandse literatuur. Dat lokt een felle reactie uit van Albert Westerlinck. Nazipropaganda komt bij Belgische schrijvers slechts sporadisch voor. Opvallend is dat uitgeverijen die afhangen van Duitse financiële steun zoals *Les éditions de la Toison d'Or* en *De Lage Landen* het spel handig spelen. Ze brengen overwegend werk en vertalingen van onbesproken auteurs. De uitgevers hebben weinig concurren-

CegeSoma

tie vanuit het buitenland en doen goede zaken. Er is veel mogelijk. Louis-Paul Boon wordt door sommige critici zwaar aangevallen. Ze vinden hem decadent, maar daar blijft het bij. Auteurs als Timmermans, Claes, Streuvels en Walschap zijn ook in Duitsland erg populair, al voor de opkomst van het nazisme. De bezetter probeert munt te slaan uit de verfilming van Streuvels' *Vlaschaard*. De meeste Belgische auteurs en kunstenaars doen gewoon voort. Godfried Bomans zegt daarover: 'Het is alsof er voor velen onder hen geen oorlog geweest is. Het zijn kinderen met angst voor het donker: ze willen alles vriendelijk houden, ze kunnen geen "nee" zeggen en ze menen dat ook de andere partij met vriendelijke bedoelingen vervuld is.'

Op het einde van de bezetting zijn er bescheiden daden van kunstenaarsverzet, onder andere gedichten van Herman van Snick, spotprenten van Jacques Ochs en Wilmars. Een kunstenaarsverzet zoals in Nederland en Frankrijk is er niet. Er zijn wel kunstenaars in het verzet, bijvoorbeeld rond het clandestiene blad *Art et Liberté* in het Onafhankelijkheidsfront. Sommigen bekopen deze activiteiten met hun leven. Na de oorlog moeten anderen zich verantwoorden voor collaboratie, onder anderen Moens, De Pillecyn, De Ghelderode en Félicien Marceau. Het gros van de culturele collaborateurs, zoals Peleman, De Pillecyn en de Waalse karikaturist Paul Jamin (Jam, de latere Alidor van *De Standaard* en *Pan*), komt in de gevangenis van Sint-Gillis terecht, waar ze zich uitleven in schrijven, schilderen, tekenen en toneelspelen. Ook richten ze er een tijdschrift en Radio Gevangenis Sint-Gillis op. ■

27 juni 1942. Een opvoering van het Nieuwe Ordestuk *Uitenspiegel* door het Nieuwe Vlaamse Volkstoneel, met Marcel Ameye (rechts) in de titelrol van Tijl, 'de verpersoonlijking van Vlaanderen'. Tijl reikt de hand naar een Duitse soldaat, 'het hedendaagse strijdende Vlaanderen'.

KADOC

De boekhandel van de collaboratiekrant *Volk en Staat* prijst enthousiast de heimatroman aan, niet alleen van 'volkseigen' auteurs als Timmermans, maar ook van Duitsvijandige auteurs als Antoon Coolen.

REPRESSIE EN TERREUR

De handhaving van de openbare orde behoort tot de wettelijke plichten van de bezetter. Aanvankelijk doet het militaire bezettingsregime er alles aan om zich als ‘correct’ te profileren. Maar naarmate de oorlog vordert, halen de Duitse belangen snel de bovenhand op de regels van het internationale recht.

DOOR DIMITRI RODEN

Kaart met de standplaatsen van de politiediensten *Geheime Feldpolizei*, *Feldgendarmarie* en *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst* in bezet België en Noord-Frankrijk.

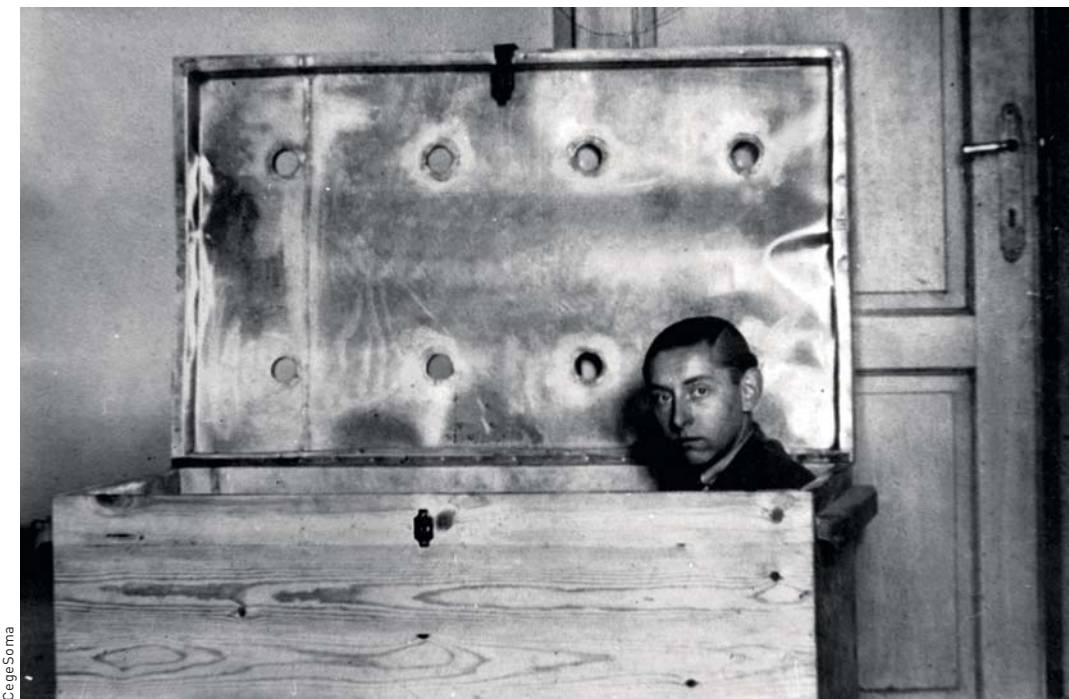
Na de capitulatie vertrouwt Hitler het bestuur over het pas veroverde België toe aan generaal Alexander von Falkenhausen. Deze Pruisische beroepsofficier van de oude stempel staat vier jaar lang aan het hoofd van een militair bezettingsapparaat. Als militair gouverneur (*Militärbefehlshaber*) bestaat zijn voornaamste opdracht erin de openbare orde te herstellen en te handhaven, zodat de Duitse oorlogsindustrie optimaal gebruik kan maken van het in België aanwezige economische potentieel.

Binnen de grenzen van zijn ambtsgebied beschikt de *Militärbefehlshaber* over ruime wetgevende, rechterlijke en uitvoerende bevoegdheden. Overtreders laat hij door militaire politiediensten opsporen en vervolgens door eigen krijgsraden berechten. In theorie blijven von Falkenhausen en zijn ondergeschikten tot juli 1944 als enigen bevoegd voor de ordehandhaving in het ambtsgebied. De Belgische situatie verschildt hierbij van die in de buurlanden, waar de ordehandhaving al snel in handen komt van de SS. Toch krijgen de militairen ook in bezet België van meet af aan af te rekenen met concurrentie van instanties uit het *Reich*. Met de komst van de burgerlijke politiedienst *Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst* (Sipo-SD) in de zomer van 1940 proberen *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler en zijn *Reichssicherheitshauptamt* het gezag van de militairen te ondermijnen. De

inzet van de strijd is de politieke macht.

Het repressieapparaat zoals dat na mei 1940 in het bezette gebied gestalte krijgt, is bijzonder complex. De ordehandhaving is er het speelterrein van tientallen actoren van wie de bevoegdheden niet zelden overlappen met die van de concurrentie. De georganiseerde chaos die zo typisch is voor een totalitaire staat als het Derde Rijk, krijgt na mei 1940 een verlengstuk in bezet België. De evolutie laat zich voelen in de wijze waarop de bezetter in het gebied de orde handhaaft. ■

REPRESSIE EN TERREUR

Tijdens verhoren maakt de Antwerpse Sipo-SD soms gebruik van een met lood beklede kist, waarbij de ondervragers via gaten warm en koud water op het lichaam van de ondervraagde gieten.

'Verscherpt verhoor'

Intimidatie en marteling maken deel uit van het politionele repertoire. Geweld is geen monopolie van de burgerlijke Sipo-SD. Ook militaire politiediensten als de *Geheime Feldpolizei* (GFP) maken er gebruik van om gevangenen tot bekennen te dwingen. 'Wie gefolterd wordt, blijft gefolterd', stelt de Oostenrijkse verzetsman Hans Mayer na de oorlog. Mayer, beter bekend onder zijn schrijversnaam Jean Améry, valt op 23 juli 1943 in handen van de bezetter. Die brengt hem diezelfde dag over naar de bunker van het fort van Breendonk. Daar onderwerpt de Sipo-SD hem aan een 'verscherpt verhoor', in de hoop hem zo de namen van zijn collega-verzetslui te ontfutselen. Zijn ondervragers boeien hem met de handen op de rug, waarna ze een haak achter de handboeien bevestigen en Mayer met behulp van een katrol omhoog trekken. De doorstane marteling achtervolgt de schrijver voor de rest van zijn leven. In 1978 overlijdt Mayer aan een overdosis slaappillen. ■

Breendonk

'Ik ben één jaar in Breendonk gebleven en op 6 mei 1944 ben ik ingescheept naar het kamp van Buchenwald. Ik zal u zeggen dat dit kamp voor mij een paradijs was in vergelijking met Breendonk.' Die verklaring legt politiek gevangene Lucien Michel in 1945 af aan het Belgische gerecht. Michel is een van de circa 3600 gevangenen die tijdens de bezetting in het fort van Breendonk belanden. Tussen september 1940 en augustus 1944 doet deze oude Belgische vesting

dienst als opvangkamp voor verzetslui en politieke tegenstanders. De bewaking gebeurt door Duitse SS'ers en vanaf de herfst van 1941 ook door Vlaamse collaborateurs. Naast de knagende honger, de zinloze dwangarbeid en de gebrekkige hygiëne krijgen de gevangenen er af te rekenen met vernedering en mishandeling. Het harde regime kost aan 94 van hen het leven, 207 anderen sterven na executie. Maar voor de meesten is het fort vooral een halte op weg naar de concentratiekampen. Ongeveer de helft van de Breendonkgevangenen overleeft de oorlog niet. ■

In Breendonk is de dwangarbeid erop gericht de gevangenen te breken. Een propagandafoto uit 1941 toont hoe de gevangenen de 250.000 m³ aarde moeten afgraven die de structuren van het fort bedekt.

Gijzelaars uit Verviers en Andrimont, in afwachting van hun overbrenging naar de citadel van Luik.

CegeSoma

De Duitse gijzelaarspolitiek

Op 19 november 1942 schieten enkele onbekenden de rexistische burgemeester van Groot-Charleroi neer. Na de aanslag op Jean Teughels richt de bezetter zich in een perscommuniqué tot de bevolking. Hij dreigt ermee om ‘terroristen’ te executeren indien de daders niet voor 25 november om middernacht zijn gevat. Twee dagen later sterven in Breendonk acht gijzelaars voor het vuurpeloton. Een van hen is de 22-jarige dagloner Joseph Boulanger. Net als zes andere gijzelaars komt Boulanger uit de streek van Charleroi en maakt hij deel uit van de Gewapende Partizanen, de verzetsbeweging die de bezetter van de aanslag op Teughels verdenkt.

Op 27 november 1942 zoekt generaal von Falkenhausen zijn toevlucht in een maatregel die in strijd is met het internationale recht. De conventie van Den Haag (1907) belast de bezetter weliswaar met de handhaving van rust en orde in het bezette gebied, maar verbiedt hem tegelijkertijd ook om collectieve straffen op te leggen aan de bevolking. Tijdens de Tweede Wereldoorlog beroept de Duitse bezetter zich op het principe ‘nood breekt wet’ om dat verbod naast zich neer te leggen. In de strijd tegen het onluikende verzet zoekt de militaire overheid al snel haar toevlucht in sancties als de arrestatie van gijzelaars. Hierbij maakt zij een onderscheid tussen *Wahlgeiseln* en *Haftgeiseln*. De eerste categorie omvat plaatselijke notabelen die zelf geen strafbare feiten hebben gepleegd, maar die tijdelijk als onderpand dienen voor de openbare orde in hun streek. De *Haftgeiseln* daarentegen zijn politieke gevangenen die zelf de doodstraf riskeren. In tegenstelling tot de *Wahlgeiseln* kan de bezetter hen laten terechtstellen als vergelding voor onopgehelderde sabotage- en gewelddaden. Tussen 27 november 1942 en 10 juni 1944 beveelt

Naar aanleiding van onopgeloste misdrijven kondigt de bezetter represailles aan, die slechts verhinderd kunnen worden indien de bevolking actief meewerkt in de zoektocht naar de voortvluchtige daders.

von Falkenhausen in bezet België tot de executie van 240 gijzelaars. Met de komst van het burgerlijk bestuur in de zomer van 1944 blijft de Duitse gijzelaarspolitiek ongewijzigd. Tijdens de laatste weken van de bezetting verschijnen in bezet België 65 gijzelaars voor het vuurpeloton, wat het totaal voor vier jaar van Duitse bezetting op 305 brengt. ■

CegeSoma

Foto Hensler, CegeSoma

zich hiertoe bereid. De advocaat maakt van deze ‘Duitse zaken’ zijn specialiteit. Toch stelt ook Eickhoff vaak vast dat het recht op verdediging ondergeschikt is aan de belangen van de bezetter. Het onderzoeksdossier blijft geheim, een bezoek aan zijn cliënt is pas mogelijk nadat de aanklacht is geformuleerd en de advocaat moet zijn pleidooi steeds in het Duits houden. Tussen 1940 en 1944 laat de bezetter een duizendtal terdoodveroordeelden uit bezet België en Noord-Frankrijk executeren. ■

Nacht und Nebel

De Doornikse lerares Marguerite Bervoets (°1914) valt in augustus 1942 in handen van de bezetter terwijl ze nabij het vliegveld van Chièvres foto’s van een luchtafweerbatterij wil maken. Omdat Bervoets hiervoor de doodstraf riskeert en haar executie in bezet gebied tot protest kan leiden, laat von Falkenhausen haar in het geheim naar Duitsland overbrengen. Bervoets’ deportatie gebeurt onder de bepalingen van het *Nacht und Nebel*-decreet, een maatregel die vooral de bevolking in het bezette gebied moet afschrikken. Na december 1941 mogen de krijgsraden in het bezette België nog slechts verzetslui berechten voor feiten als sabotage of spionage, indien hun terdoodveroordeling en executie binnen de week na hun arrestatie kan plaatsvinden. In het andere geval moet de bezetter hen ‘bij nacht en nevel’ naar Duitsland afvoeren. Daar wacht hen een proces voor een burgerlijke rechtbank. Tussen 1942 en 1944 deporteert de bezetter zo’n 3000 NN-gevangenen uit België. Minstens 258 van hen worden na een proces terechtgesteld, onder wie Marguerite Bervoets, onthoofd op 7 augustus 1944. ■

De Brusselse strafpleiter Frédéric Eickhoff is een van de Belgische advocaten die de verdediging van landgenoten voor de Duitse krijgsraden op zich nemen.

Advocaat Eickhoff

Op 10 mei 1940 voert de bezetter ook in België de militaire strafrechtspleging in voor burgers die op de een of andere manier de belangen van de *Wehrmacht* hebben geschaad. Volgens het Duitse recht kan elke verdachte die de doodstraf riskeert, zich laten bijstaan door een advocaat. Eind 1940 verkrijgt de Brusselse stafhouder Louis Braffort de toezegging dat ook Belgische advocaten die het Duits machtig zijn, hun landgenoten voor een Duitse krijgsraad mogen verdedigen. Brusselaar Frédéric Eickhoff verklaart

Breendonk Memorial

De Tisseltse *Nacht und Nebel*-gevangene Alfons Peeters belandt zonder gerechtelijk vonnis in het concentratiekamp van Sachsenhausen. Hier zien we Peeters’ bezittingen bij zijn repatriëring in 1945.

Monseigneur Otto Gramann, een Oostenrijkse geestelijke in het uniform van de Duitse Wehrmacht.

Breendonk Memorial

Aalmoezenier Gramann

Kort na de Belgische capitulatie stelt de bezetter de Oostenrijker Otto Gramann aan tot hoofd-aalmoezenier in bezet België en Noord-Frankrijk. Als *Wehrmachtoberpfarrer* waakt hij niet alleen over het zielenheil van de bezettingstroepen, maar staat hij ook burgers bij die op bevel van de bezetter zijn aangehouden. Gramann begeleidt terdoodveroordeelden en gijzelaars die in hun cel op hun executie wachten. Hij helpt hen bij het schrijven van hun laatste brief, biedt hen cognac, chocolade of worst aan en neemt hen de laatste biecht af. Tijdens deze ontmoetingen slaagt hij erin het vertrouwen van deze gevangenen voor zich te winnen. Hoeveel burgers hij heeft bijgestaan, is niet geweten. Het gaat zeker om enkele honderden die zijn terechtgesteld op de Schaarbeekse rijksschietbaan, op de citadel van Luik of in het fort van Breendonk. Na de oorlog verstrekt Gramann inlichtingen aan rouwende families en is hij een kroongetuige in het Belgische onderzoek naar Duitse oorlogsmisdaden. ■

Het recht in eigen hand

Vanaf de tweede helft van 1942 neemt het aantal aanslagen tegen Duitse militairen en hun plaatselijke medewerkers sterk toe. Aanvankelijk vertrouwen de collaborateurs nog op de bezetter om de 'terreur' te stoppen. Maar wanneer blijkt dat die laatste vooral om zijn eigen veiligheid is bekommerd, vraagt de collaboratie het recht om zich te bewapenen. Het militaire bewind vreest voor een verdere escalatie van het geweld en weigert op het verzoek in te gaan. Met steun van de SS – de grote concurrent van de

militairen – vormen zich in collaboratiekring vergeldingscommando's als het DeVlag-Veiligheidskorps of de *Formation B* van Rex. Zij nemen in het geheim wraak op verzetslui en notabelen die ze 'moreel verantwoordelijk' achten voor het geweld. Via deze weg hoopt de SS haar macht over bezet België uit te breiden. Met het verdwijnen van het militaire bestuur in juli 1944 komt de ordehandhaving in handen van de SS. De vergeldingscommando's krijgen vrij spel in hun strijd tegen de 'terreur', wat op het terrein tot groot-schalige razzia's en moordpartijen leidt. ■

CegeSoma

18 augustus 1944. In Courcelles doodt Rex burgers als wraak voor de moord op de rexistische oorlogsburgemeester van Groot-Charleroi, Oswald Englebin, en zijn vrouw en kind een dag eerder.

De spooktrein van 3 september 1944

In de zomer van 1944 maken de Duitsers zich in bezet België op voor een confrontatie met de geallieerden. Het burgerlijk bestuur van *Reichskommissar* Grohé werkt een aantal maatregelen uit die de slagkracht van de Duitse troepen moeten helpen veiligstellen. Een ervan is de ontruiming van de plaatselijke strafinrichtingen en kampen. De bezetter wil voorkomen dat de duizenden verzetslui die in België en Noord-Frankrijk nog opgesloten zitten, zich bij de bevrijding aan de kant van de geallieerden kunnen scharen. SS-generaal Richard Jungclaus, verantwoordelijk voor politionele kwesties, vat het plan op om 5000 gijzelaars naar Duitsland te deporteren. Deze gevangenen staan met hun leven garant voor de veilige aftocht van de Duitsers.

Een van de strafinrichtingen die de bezetter laat ontruimen, is de gevangenis van Sint-Gillis. Nadat de bezetter op 31 augustus 1944 een konvooi met een 1500-tal gevangenen naar Duitsland heeft gestuurd, treft hij in de nacht van 1 op 2 september de voorbereidingen voor een nieuw transport. Naar schatting 1300 à 1600 gevangenen worden naar het Brusselse station Klein-Eiland overgebracht, waar ze in groepen van 70 tot 80 in een beestenwagon moeten plaatsnemen. Het Belgische treinpersoneel weet dat de geallieerden op korte termijn in Brussel zullen staan en slaagt erin het vertrek van de trein met acht uur te vertragen. Onderweg doen machinist Verheggen en zijn stoker Pochet er alles aan opdat het konvooi nooit de Duitse grens zou bereiken. In de nacht van 2 op 3 september 1944 valt de trein stil nabij het station van Mechelen als gevolg van

CegeSoma

sabotage door het treinpersoneel. Hierop laat de bezetter het konvooi terugslepen naar het station Klein-Eiland. Rond de middag gaan de deuren van de 'spooktrein' plots open en zijn de gevangenen opnieuw vrij. Die vrijlating is mede te danken aan de onderhandelingen die het Internationale Rode Kruis kort daarvoor met Jungclaus heeft opgestart. Die laatste zet uiteindelijk de deportaties stop, in ruil voor een veilige aftocht van de Duitse troepen. ■

De oudste gevangenen op de spooktrein, priester Godts en de Fransman Louis Foulon, bedanken hun redders, machinist Louis Verheggen en stoker Léon Pochet (van links naar rechts).

Breendonk Memorial. Foto Ivan Ruck

Na de oorlog legt machinist Louis Verheggen het verhaal van de spooktrein vast in een schilderij: *Het vertrek van het laatste konvooi*.

In deze brochure uit 1945 staat voor het eerst een verslag over de Duitse razzia's in het Oost-Brabantse dorp Meensel-Kezegem.

Na een aanslag tegen het Arbeidsambt van Sint-Niklaas, een Belgische overheidsdienst die meewerkt aan de uitvoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland, zoekt de bezetter zijn toevlucht tot vergeldingsmaatregelen.

In het collectieve geheugen staan de begrippen 'repressie' en 'terreur' synoniem met de Duitse bezetting. Beide termen slaan in de eerste plaats op de maatregelen die de bezetter treft om de openbare orde in het bezette gebied te kunnen afdwingen. De executie van gijzelaars als represaille voor onopgehelderde verzetsdaden, de deportatie van politieke gevangenen naar de concentratiekampen en het brutale optreden van Duitse politiediensten als de Sipo-SD hebben diepe wonden nagelaten die tot op vandaag in de herinnering zijn gegrift. Repressie en terreur zijn echter meer dan een Duitse aangelegenheid. Drama's zoals het bloedbad van Courcelles of de razzia's in Meensel-Kezegem zijn vergeldingsacties van collaborateurs voor onopgeloste moorden op gelijkgezinden. In collaboratiekringen bestempelt men deze acties als 'contraterreur'. Deze acties kunnen echter enkel plaatsvinden met Duitse (gedoog)steun. Voor de bezetter gaat de terreur uit van het ver-

zet dat aanslagen pleegt op het Duitse bezettingspersoneel of hun plaatselijke medewerkers. Vanuit welk standpunt men de termen 'terreur' of 'repressie' ook bekijkt, het doel ervan blijft gelijk: angst zaaien in de hoop zo het gedrag van de tegenpartij te beïnvloeden. In bezet België ontwikkelt de Duitse repressie zich in een viertal fasen. Tijdens het eerste bezettingsjaar regeert von Falkenhausen over een gebied waar de bevolking zich rustig houdt, de economie zich herstelt en de plaatselijke autoriteiten loyaal met de bezetter meewerken. Burgers die de Duitse belangen schaden, staan in deze fase vooral een gerechtelijke vervolging te wachten. Het militaire bezettingsregime meet zichzelf een correct imago aan en probeert de openbare orde te handhaven binnen het kader van het internationale recht. Een eerste keerpunt doet zich voor vanaf de zomer van 1941. Na de inval in de Sovjet-Unie verwachten de Duitsers zich ook in West-Europa aan een toename van het verzet. Berlijn verlangt daarom van *Militärbefehlshabers* als von Falkenhausen dat ze overschakelen op een harder repressiebeleid. Nu vertrekken de eerste konvooien met politieke gevangenen naar de concentratiekampen, verleent de bezetter niet langer zomaar genade aan terdoodveroordeelden en neemt de druk op von Falkenhausen toe om gij-

BEKENDMAKING

AAN DE BEVOLKING

Den 23 November 1942 tegen 22 uur werd door de ontploffing van een springstuk in het arbeidsambt te St-Niklaas in de kamer, waar de arbeidsbemiddeling plaats heeft, materiele schade veroorzaakt. Het springstuk werd zeer waarschijnlijk tijdens de diensturen afgeleverd. Slechts aan het feit, dat het springstuk nog buiten de diensturen ontplofte, is het te danken dat geen personen gekwetst werden.

Gezien de lafheid van dezen aanslag heeft de Oberfeldkommandantur het volgende bepaald :

1. Aanhouding van 12 gijzelaars, wier lot door het resultaat van de opsporing bepaald zal worden
2. Betaling van een boete van bFrs. 100.000,- door de Stad St-Niklaas.

Den 27 November 1942.

Der Kreiskommandant

Stadsarchief Sint-Niklaas

CegeSoma

zelaars te executeren als vergelding voor onopgeloste gewelddaden. Na januari 1942 is ook het *Nacht und Nebel*-decreet in bezet België van kracht, wat de bezetter toelaat om gevangenen die zware verzetsfeiten hebben gepleegd in het uiterste geheim naar Duitsland te deporteren. Het internationale recht moet steeds vaker wijken voor de Duitse belangen. In de loop van de tweede helft van 1942 komt de bezetter steeds meer onder druk te staan. De verplichte tewerkstelling in Duitsland, de kerende Duitse oorlogskansen en een toename van het gewapend verzet dringen het militaire bestuur in het defensief. In november 1942 laat de bezetter voor het eerst acht gijzelaars executeren. In diezelfde periode vertrekken er nieuwe konvooien met politieke gevangenen richting de concentratiekampen. Zelf blijft von Falkenhau-

US National Archives

De leider van het DeVlag-veiligheidskorps, Robert Verbelen (rechts vooraan), tijdens een optocht van de Germaanse SS-Vlaanderen.

Op de Nationale Schietbaan van Schaarbeek begraaft de bezetter tussen 1943 en 1944 343 burgers. De meesten zijn terechtgesteld als gijzelaar of terdoodveroordeelde, anderen zijn bezweken aan mishandeling of ontbering.

OORLOGSGEWELD

Oorlog is geweld op grote schaal, oorlog is moord op grote schaal. De Belgische bevolking ondervindt dat tijdens de Tweede Wereldoorlog, met tienduizenden slachtoffers tot gevolg. Maar de Belgen zijn niet alleen het slachtoffer van oorlogsgeweld, ze plegen het ook, zij het op een veel geringere schaal.

DOOR ANTOON VRINTS

Als het over geweld tijdens de Tweede Wereldoorlog in België gaat, ligt de nadruk vaak op de vele slachtoffers. Dat is in dit magazine met hoofdstukken over de Duitse repressie van het verzet en de Jodenuitroeiing niet anders. Gezien de schrikbarende dodentol van de nationaalsocialistische bezetting van België is die klemtoon begrijpelijk. Ongeveer 80.000 mensen uit België komen door het oorlogsgeweld in al zijn facetten om het leven. Het gevolg van dit dominante beeld is wel dat het geweld dat door Belgen tijdens de oorlog gepleegd werd, groten-deels naar de achtergrond verdwijnt. Als we op de moordcijfers afgaan, blijkt dat soort geweld echter heel reëel.

Natuurlijk valt het aantal moorden dat Belgen in de oorlogscontext plegen in het niet bij de cijfers van de oorlogsslachtoffers, maar het blijft een heel opvallend verschijnsel. Het springt des te sterker in het oog omdat het heel sterk afwijkt van de toestand in vredes-tijd. In de 20ste eeuw moorden de inwoners van België slechts heel zelden als je ze vergelijkt met andere samenlevingen in heden en verleden. Tijdens de Tweede (en de Eerste) Wereldoorlog gaan ze plots veel vaker doden. Daarna wordt moord al snel even zeldzaam als tevoren. Hoe valt dit nu te verklaren? Is dit het resultaat van het gewelddadige oorlogsklimaat waarin een mensenleven veel van zijn waarde verliest? Of ligt de verklaring in de gespannen toestand in bezet België? In ieder geval is de geweldpleging door Belgen in oorlogstijd zeer verscheiden. ■

Duitse troepen fietsen voorbij de lijken van Belgische burgers. Van bij de Duitse inval in mei 1940 sterven burgers door oorlogsgeweld.

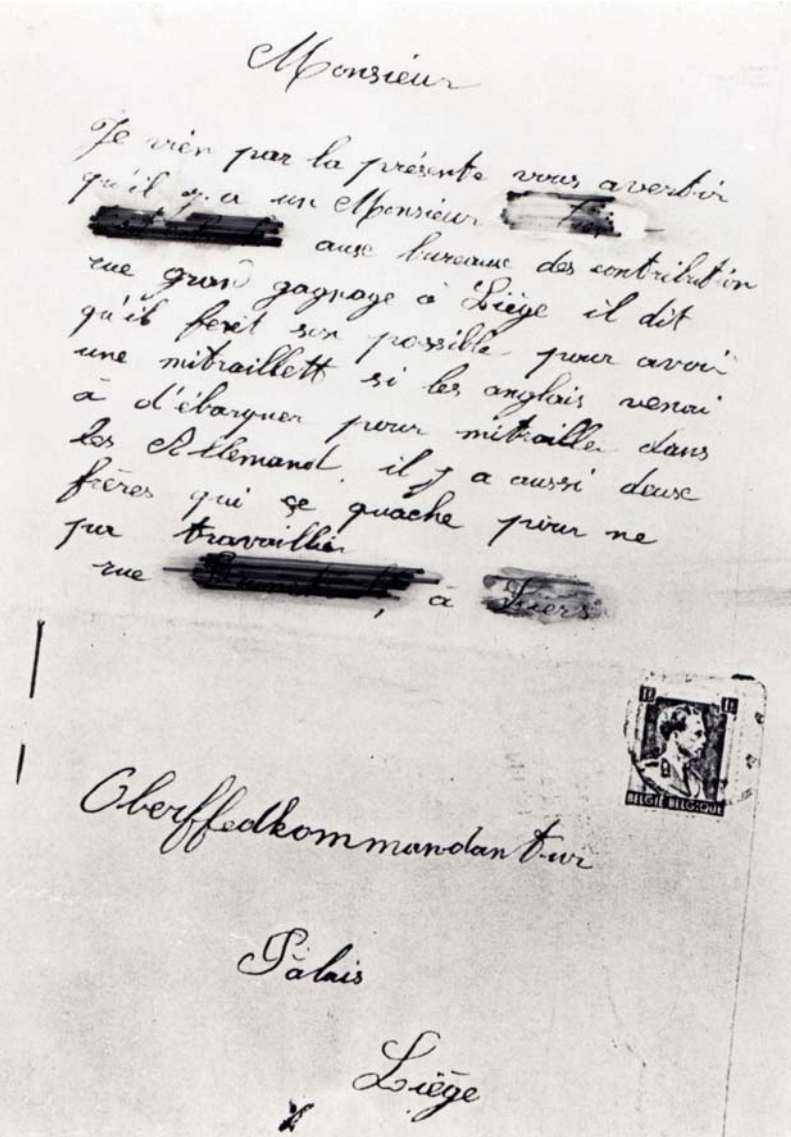
Stiekeme doders

De schrijver van deze anonieme brief verlinkt onderduikers of mensen die anti-Duitse uitlatingen doen aan de Luikse Oberfeldkommandantur. Het doorgeven van bezwarende informatie over medeburgers aan de bezetter is een verschijnsel van belang in bezet België. Verklikking kan niet alleen mondeling, maar ook schriftelijk. Welke vorm zij ook aanneemt, een verklikking aan de bezetter (of zijn collaborateurs) is potentieel levensbedreigend. Anders dan in de Belgische democratie kan een aangifte in het dictatoriale bezettingsregime de dood tot gevolg hebben.

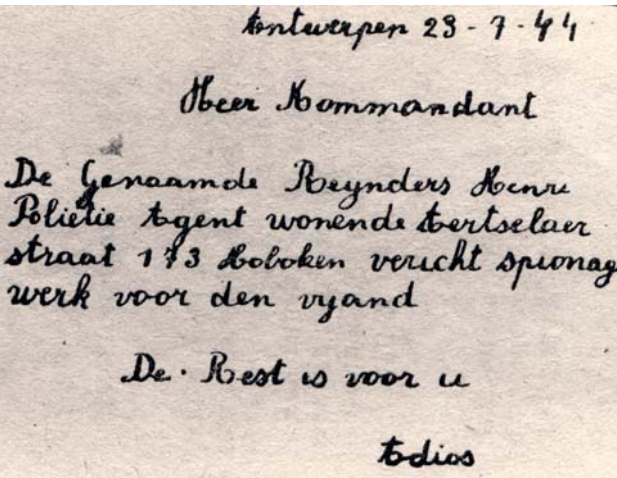
Terwijl in een democratisch regime het gebruik van geweld door de staat tegen burgers sterk aan banden is gelegd, bestaan dergelijke reserves bij de nationaalsocialisten totaal niet. Integendeel, geweld heeft een positieve betekenis in de nazi-ideologie. De bezetter meet zich het recht toe te beschikken over leven en dood van elke burger die voor een tegenstander doorgaat. Om mogelijke tegenstanders in de gaten te kunnen houden en zo nodig te straffen is de bezetter afhankelijk van informatie uit de Belgische bevolking, van verklikking dus. De Duitse bezettingsmacht in België is veel te klein om zelf iedereen te kunnen controleren. Zonder Belgische verklikkers zijn de Duitsers ziende blind.

De bezetter kan niet alleen rekenen op de verklikkingsbereidheid van individuele burgers, maar ook op de collaborerende nationaalsocialistische organisaties. Zo beveelt de leider van het Vlaams Nationaal Verbond, Staf De Clercq al in de herfst van 1940 aan zijn arrondissementsleiders om systematisch informatie te verzamelen over iedereen die het niet eens is met de bezetter en richt hij een inlichtingendienst op om verzetslui te schaduw. Het VNV wordt net als andere collaborerende organisaties potentieel levensbedreigend voor al wie zijn onvrede over de bezetting laat merken. De dreiging die van de partijgangers van de bezetter uitgaat, is de krachtigste katalysator van de groeiende afkeer van het gros van de Belgische burgers voor de collaboratie. Elke verklikker is een stille doder in de dop en wordt om die reden uitgespuwd door de grote meerderheid van de bevolking. ■

ANTOON VRINTS

Anonieme verklikkingsbrief aan de Luikse Oberfeldkommandantur.

Anonieme verklikkingsbrief uit Antwerpen waarin vermeende spionnen aan de Duitsers worden aangegeven.

Verzetsgeweld

In de ochtend van 29 juli 1943 bellen twee mannen aan bij het huis van Abram Wexselmann in Schaarbeek. De uit Polen afkomstige Wexselmann is Joods en getrouwd met een Duitse, die op dat moment niet thuis is. De twee mannen doen zich voor als controleurs van het gasbedrijf,

maar in werkelijkheid zijn het Joodse partizanen. Ze binden twee buurvrouwen en het dienstmeisje vast en schieten Wexselmann dood. De Belgische politie, die later onderzoek doet op de plaats van het misdrijf, concludeert dat het om een politieke moord gaat, want Wexselmann staat bekend als verklikker. De daders zullen nooit worden aangehouden.

Deze aanslag is niet uitzonderlijk: in Brussel worden door het verzet zo'n 250 aanslagen op collaborateurs gepleegd en in het hele land meer dan 1500. Daar komen nog tientallen aanslagen op Duitsers, honderden (bom)aanslagen op gebouwen en duizenden sabotagedaden bij. Kortom, geweld is een belangrijk wapen van het verzet. Het structurele geweld van de nationaal-socialistische bezetter roept deze gewelddadige reactie op.

Tot 1942 zijn dit soort gewelddadigheden een uitzondering. Het verzet houdt zich vooral bezig met de sluipers en het verzamelen van inlichtingen. Daarna neemt het geweld snel toe, vooral in Brussel. Dit is een nieuwe tactiek van het communistische verzet, maar ook een reactie op de keiharde onderdrukking van verzetsdaden door de Duitsers. In de laatste twee bezettingsjaren verplaatst het geweld zich van de grote steden naar het Waalse platteland. Vooral in de provincie Henegouwen is het gewapend verzet alomtegenwoordig. In Vlaanderen komt het veel minder voor: in Limburg en de regio Leuven wel, maar in steden als Gent en Antwerpen juist weinig. De grotere aanhang van de communistische partij en het wijdverspreide antifascisme spelen hierin ongetwijfeld een rol, evenals de landelijke en bosrijke omgeving, die zich leent voor guerrillastrijd. ■

JAN JULIA ZURNÉ

CegeSoma

Het lijk van kleermaker Abram Wexselmann. Hij is vermoord door Joodse partizanen wegens verklikking.

CegeSoma

Het verzet maakt gebruik van geweld om de Duitse oorlogsmachine te schaden. Zo saboteert de verzetsorganisatie CF 25 de spoorweginfrastructuur in Henegouwen.

Zwarte wraak

In die regio's waar collaborateurs stevig onder vuur liggen van het gewapende verzet, komt het tot gewelddadige wraakacties. Zo in Courcelles, waar rexisten op 18 augustus 1944 zevententwintig mannen en vrouwen vermoorden. Dit bloedbad is een vergelding voor een verzetsaanslag een dag eerder, waarbij de rexistische burgemeester van Groot-Charleroi en zijn gezin vermoord werden. Naast het grote aantal slachtoffers springt vooral de sterke politieke symboliek in het oog. Zo is een aantal nationale en regionale leiders van Rex aanwezig en bevinden zich onder de slachtoffers vertegenwoordigers van de elite van Charleroi zoals de deken, bekende juristen en ingenieurs en een socialistisch voorman. Met dit bloedbad verklaart Rex de oorlog aan de Belgische elites, die volgens de collaboratiebeweging niets ondernemen tegen het geweld van het verzet en het zelfs heimelijk steunen. Soortgelijke wraakacties vinden ook elders in Wallonië, Brabant en Limburg plaats. ■

ANTOON VRINTS

Overvallers

Bij een roofoverval op zijn boerderij wordt de Limburgse boer André S. gedood. Diefstal is het oorlogsdelict bij uitstek. Door de om zich heen grijpende armoede en schaarste gaan vele mensen vanaf het begin van de bezetting aan het stelen om te kunnen overleven. Naarmate de oorlog vordert, krijgen die diefstallen steeds vaker een gewelddadig karakter. Overvallers maken gebruik van geweld om hun slachtoffers af te persen of om ongewenste getuigen uit te schakelen. Geruchten over gevaarlijke bendes beginnen rond te waren in het bezette land. De invoering van de verplichte tewerkstelling in oktober 1942 werkt de overvallen sterk in de hand. Talloze mannen duiken onder om aan dwangarbeid in Duitsland te ontsnappen. Ze kunnen niet meer werken en zoeken daarom naar nieuwe middelen van bestaan. Een aantal onderduikers gaat over tot het plegen van overvallen om die situatie het hoofd te bieden. ■

ANTOON VRINTS

CegeSoma

Slachtoffers van het bloedbad in Courcelles, aangericht door rexisten op 18 augustus 1944.

CegeSoma

Het lijk van een Limburgse boer, omgebracht bij een roofoverval.

Vernietigingsoorlog in het Oosten

Oorlogsreporter Frans Van Immerseel, actief in de rangen van het Legioen Vlaanderen, tekent in Rusland een ‘Joodse verzetsstrijder’ vlak voor zijn executie. Met zijn oorlog tegen de Sovjet-Unie wil Hitler ‘levensruimte’ voor het Duitse volk scheppen. Om dit doel te bereiken laat hij tientallen miljoenen ‘ongewenste mensen’ ombrengen, zoals de ongelukkige geportretteerde. Ook Belgische vrijwilligers nemen deel aan het geweld dat met die vernietigingsoorlog gepaard gaat. Ook zij mishandelen en doden burgers (‘partizanen’), Joden en gewonde of gevangengenomen Sovjetsoldaten. De schaal waarop blijft onduidelijk. Enkele tientallen Vlamingen maken deel uit van eenheden zoals de SS-Divisie Wiking die betrokken zijn bij grootschalige geweldpleging in Oekraïne aan het begin van Operatie Barbarossa. Een Vlaamse NSKK’er getuigt na de oorlog over moordpartijen op Joden en over zijn betrokkenheid bij moorden op Russische burgers. ■

FRANK SEBERECHTS

SS'er Frans Van Immerseel ontmenselijkt in dit portret een Joodse man voor hij wordt omgebracht.

SS-PK-MAN FR. VAN IMMERSEEL TEEKENT...

EEN MENSCH I. NEEN, EEN OOSTJOOD I.

Muiterij van Luluaburg

In Belgisch-Congo wegen de oorlogsinspanningen zwaar op de Afrikaanse bevolking die zowel op burgerlijk als op militair gebied gemobiliseerd wordt. Aan het einde van de oorlog brengt een reeks vaak gewelddadige en radicale crisissen de kwetsbaarheid van de koloniale maatschappij aan het licht. Een van die opstanden staat bekend als de ‘Muiterij van Luluaburg’. Op 20 februari 1944 komt een deel van het garnizoen van de *Force publique* – het leger van de kolonie – in opstand. Soldaten grijpen naar de wapens om de controle over het militaire kamp over te nemen. De sociale malaise die broeit in de garnizoenen teruggekeerd van de campagnes in Ethiopië, Egypte en het Midden-Oosten ligt ten grondslag aan deze opstand. De muiters zijn misnoegd over de verslechtering van hun levensstandaard en proclameren ook het einde van de koloniale staat. Ze worden bestreden door het reguliere leger en de meesten van hen worden in de loop van maart gevangengenomen. De repressie is hard: intimidatie, verklikking en dwang leiden tot dertig veroordelingen, executies en collectieve boetes. ■

PASCALINE LE POLAIN

Mutinerie à Luluabourg

(Prescobel)

Léopoldville, 24

Dimanche après midi, une partie des troupes stationnées à Luluabourg s'est mutinée.

Les autorités civiles et militaires ont immédiatement pris les mesures nécessaires pour rétablir l'ordre.

Les Européens, aidés des unités fidèles, semblent actuellement maître de la situation.

Un tiers des soldats mutinés s'est déjà rendu et des pourparlers de reddition, sont en cours avec les rebelles restants.

Mardi à 16 heures, aucune perte n'était signalée parmi la population blanche ou indigène.

Des communiqués ultérieurs tiendront la population au courant de l'évolution de la situation.

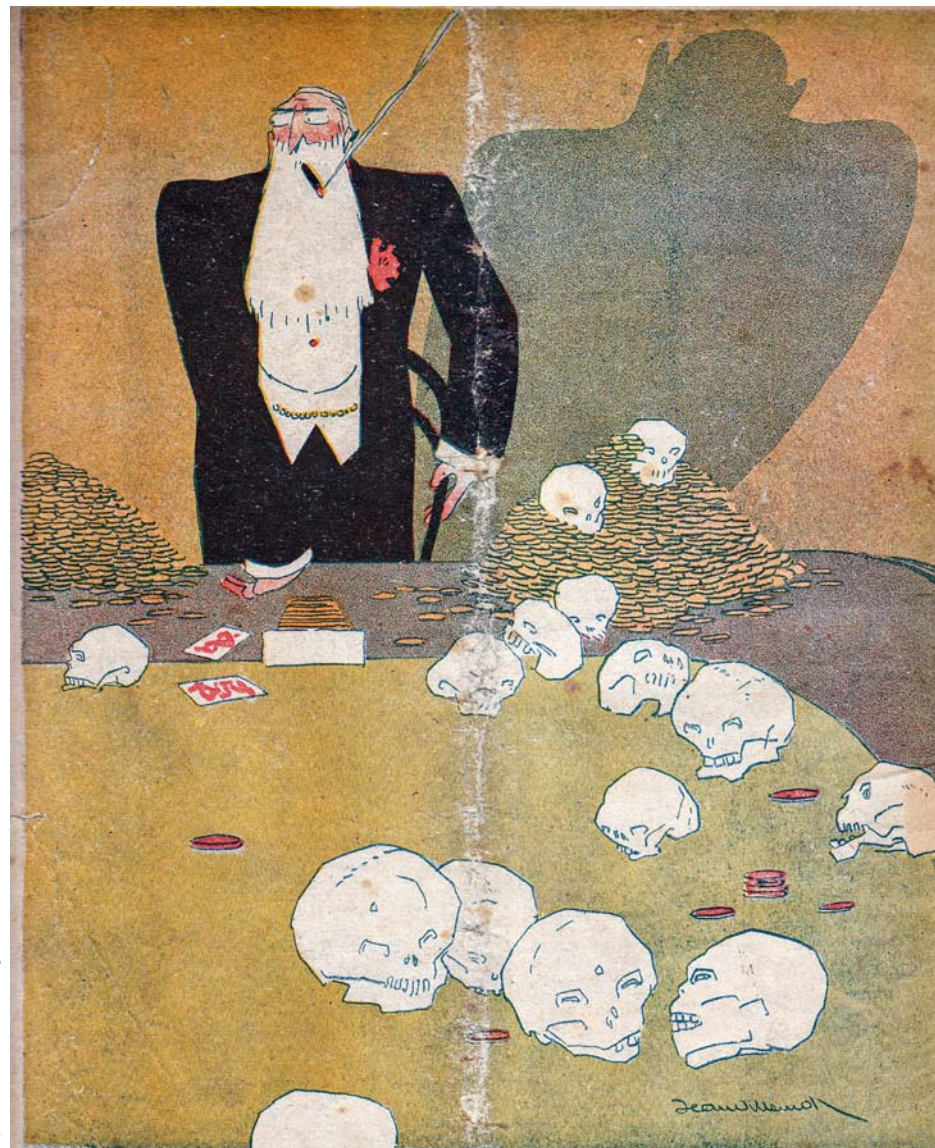
L'Essor du Congo, een koloniaal blad uit Elisabethstad, maakt op 25 februari 1944 melding van de muiterij in Luluaburg. Die opstand wordt door de Belgen vakkundig de kop ingedrukt.

Koninklijke Bibliotheek van België

Moord is in het België van de 19^e en 20^e eeuw een hoogst uitzonderlijke zaak. Het gebeurt slechts heel zelden dat mensen andere mensen van het leven beroven. De lage moordcijfers wijzen erop dat de staat erin geslaagd is het gebruik van geweld tussen burgers sterk aan banden te leggen. Moordenaars worden systematisch opgespoord en berecht. Enkel de staat zelf – politie, gerecht en leger – mag onder bepaalde omstandigheden geweld gebruiken. Maar de noodzaak daartoe laat zich steeds minder voelen. Zo wordt de doodstraf

vanaf het midden van de 19^e eeuw niet meer uitgevoerd. Door de lange vrede tussen 1839 en 1914 moet de Belgische staat trouwens al helemaal geen (oorlogs)geweld meer gebruiken om zich te handhaven tegenover buitenlandse rivalen. Bij dit beeld van een vredig landje aan de Noordzee moet echter een belangrijke kanttekening worden gemaakt. België is namelijk betrokken bij de kolonisatie van Midden-Afrika en dat gaat wel degelijk gepaard met dodelijk geweld.

Ook beide wereldoorlogen doorkruisen het beeld van een vreedzaam België. De bevolking

L'OFFRE DU CONGO A LA BELGIQUE

— Décidément, la partie devient mauvaise : on ne gagne plus que des cadavres. Il y a une suite, messieurs !

THE "FREE GIFT" TO BELGIUM

— Most decidedly, gentlemen, the job is not worth keeping. Corpses are our only reward, by this time !

Koninklijke Vereniging Dynastie en Cultureel Erfgoed

De opbouw van het koloniale imperium in Afrika gaat gepaard met geweld. Deze karikatuur hekelt de winsten van de Belgische koning Leopold II en zijn Congo Vrijstaat ten koste van de Afrikaanse bevolking.

In Flanders Fields Museum

Alois Wulput, veroordeeld voor desertie, staat voor het vuurpeloton op 3 juni 1918. De Belgische staat gaat tijdens de Eerste Wereldoorlog de doodstraf weer uitvoeren, zij het in beperkte mate.

moet niet alleen het geweld van de Duitse inval- lers en bezetters ondergaan. De Belgische staat en zijn burgers gaan ook zelf intenser geweld plegen. Zo wordt de doodstraf weer uitgevoerd om binnenlandse bedreigingen het hoofd te bieden. In 14-18 staan vooral militairen – spionnen en deserteurs – voor het executiepeloton. Vanaf 1944 krijgen collaborateurs, vooral Belgen die de wapens opnamen in dienst van de vijand, de kogel. In onbezet Belgisch-Congo gebruikt de koloniale staat dodelijk geweld om verzet tegen de oorlogsmobilisering te breken. Ook de burgers plegen vaker moorden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn het vooral overvallers die moorden om diefstal te vergemakkelijken, terwijl in de Tweede Wereldoorlog meerdere motieven een rol spelen.

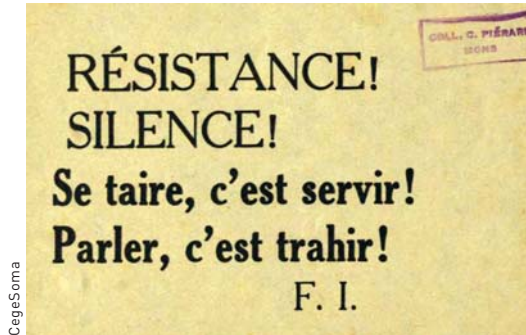
De nationaalsocialistische bezetting is levensgevaarlijk voor elke tegenstander en Jood. Het kamp van Breendonck van waaruit Belgische gevangenen naar Duitsland worden afgevoerd, is een van de symbolen van het gewelddadige bezettingsregime.

De toename van geweld tijdens de Tweede Wereldoorlog is vooral het resultaat van de oplopende spanning in het bezette land. In de zomer van 1940 koesteren vele Belgen de illusie dat het allemaal nog wel zal meevallen. Mensen proberen zo goed en zo kwaad als het gaat de draad weer op te nemen. Van die welwillendheid is tegen het einde van 1940 weinig meer te merken. De meerderheid van de bevolking gaat in de bezetter een gevaar zien voor haar welzijn en welvaart. De Duitse oorlog met de Britten blijft aanslepen, voedsel wordt snel schaars en het gewelddadige karakter van het bezettingsregime wordt elke dag duidelijker. De bezetter voert in België geen vernietigingsoorlog zoals in het oosten, maar zijn regime is wel levensbedreigend voor elke Jood of opposant. Degene die de bezetter bewust steunt – de collaborateur – deelt dan ook in de publieke afkeuring.

De eerste twee jaar van de bezetting leidt die toenemende spanning tot openlijke schermutselingen en stille verwijten, maar nog amper tot moorden. Vanaf het voorjaar van 1942 komt een cyclus van politieke moorden over en weer op gang die een hoogtepunt bereikt in de zomer van 1944. Het repressieve regime van de bezetter en zijn collaborateurs wordt in toenemende mate beantwoord met gewelddadig verzet. Belangrijk in dit verband is de Duitse inval in de Sovjet-Unie in juni 1941, die de Belgische communisten verlost uit hun moeilijke positie van opgelegde neutraliteit. Opgejaagd door de Duitse repressie begint de communistische partij een verbeterde strijd tegen de bezetter. In tegenstelling tot de overige verzetsgroeperingen willen de communisten een derde front openen door de organisatie van guerrilla-activiteiten in het bezette land. Vanaf eind 1941 vormen zich gewapende kernen. Gaat het begin 1942 nog om geïsoleerde liquidaties van verklikkers die de veiligheid van verzetslui in gevaar hebben gebracht, dan start vanaf april een echte terreurcampagne tegen de collaboratie. De bedoeling is niet alleen te strijden tegen de collaboratie, maar ook de bevolking aan te zetten tot verzet door het uitlokken van een spiraal van aanslagen en represailles. Gewapende collaborateurs reageren inderdaad met groot-schalige wraakacties.

De afkondiging van de verplichte tewerkstelling in Duitsland in oktober 1942 draagt bij tot de escalatie van het geweld. Deze maatregel treft brede lagen van de Belgische bevolking en scherpt de vijandigheid tegen de bezetter aan. Vele opgeroepen jonge mannen kiezen de onderduik boven het vertrek naar Duitsland. Zo opent zich een vrijwel onuitputtelijk reservoir aan potentiële rekruten voor het verzet. Werkweigeraars die niet terechtkunnen bij het verzet of bij familieleden en kennissen, zijn verplicht zich terug te trekken in de bossen van relatief dunbevolkte streken (met name de

CegeSoma

CegeSoma

Het levensbedreigende karakter van het bezettingsregime blijkt duidelijk uit deze oproep tot zwijgzaamheid van het Onafhankelijkheidsfront.

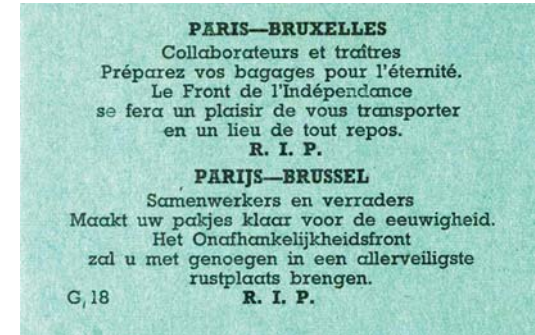
Ardennen) waar ze in rondzwervende groepjes proberen te overleven. Die toestand leidt tot een sterke toename van het aantal roofovervallen. Massale verarming en verzwakking van het staatsgezag vormen de achtergrond van dergelijk banditisme. Reeds in de winter van 1940-1941 is de levensstandaard van met name de arbeidersbevolking in de stedelijke en industriële gebieden er sterk op achteruitgegaan. Vanaf 1942 holt de Belgische magistratuur het geweldmonopolie van de staat uit. Het Belgische gerecht weigert niet alleen deel te nemen aan de strijd tegen het verzet, maar ziet

CegeSoma

De begrafenisstoet van SS-Untersturmführer August Schollen in Antwerpen op 9 december 1942. Schollen was een van de eerste collaborateurs vermoord door het verzet.

CegeSoma

Intimiderende vlugschriften moeten collaborateurs aanzetten om hun samenwerking met de vijand te staken.

ook af van de bestraffing van misdrijven waarbij vuurwapens zijn gebruikt, op een korte periode na.

Als gevolg van het politieke geweld en de roofovervallen bereiken de moordcijfers in 1944 een niveau dat bijna twintigmaal hoger ligt dan het vooroorlogse. Na de uitbarsting van geweld tijdens de oorlogsjaren heeft het heel wat voeten in de aarde voor België opnieuw terugkeert tot de vredige toestand van voorheen. Het geweld zet zich na de bevrijding immers nog een tijdje door. Zo duurt het nog twee jaar voor de moordcijfers terugvallen op het vooroorlogse peil. ■

KOLONIE

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was de bijdrage van Congo vooral militair van aard geweest. In 1940 is de oorlogsinspanning van de kolonie daarentegen alomvattend. De opbrengsten van de mijnbouw en de plantages komen ter beschikking van de oorlog te staan en de *Force publique* is actief aan het Afrikaanse front. De gevolgen voor de economische en politieke ontwikkeling van het land zijn aanzienlijk. **DOOR FLORENCE GILLET**

De katholiek Albert De Vleeschauwer, minister van Koloniën in de vierkoppige Belgische regering in Londen. Hij arriveerde als eerste in de Britse hoofdstad en heeft ervoor gezorgd dat België zich aan de zijde van de geallieerden kon scharen door hen de middelen van Congo aan te bieden.

Met de Tweede Wereldoorlog komt Congo in een nieuwe situatie terecht. Enerzijds wordt het een onmisbare leverancier van grondstoffen voor de Verenigde Staten en Engeland. Anderzijds levert het ook een militaire bijdrage aan het conflict door op het Afrikaanse front aan de zijde van de geallieerden te strijden.

Tot 10 mei 1940 handhaven België en zijn kolonie de neutraliteitspolitiek. In de turbulente beginfase van de bezetting is het bewaren van de Belgische soevereiniteit over de kolonie de grootste zorg van alle gezagsdragers, zowel in het bezette land, Londen als in Congo zelf. Elke daad die de Belgische soevereiniteit over Congo in gevaar kan brengen dient te worden vermeden. Er is een stilzwijgend akkoord tus-

sen de minister van Koloniën, de Belgische ambassadeur in Londen, de omgeving van de koning en de gouverneur-generaal om een relatieve neutraliteit voor Congo te vrijwaren.

De Belgische regering in Londen en de koloniale overheid besluiten echter al snel om Congo in de oorlog te betrekken aan de zijde van de geallieerden. De koloniale rijkdommen zijn belangrijk voor de oorlogvoering en een belangrijke troef op de diplomatieke onderhandelings-tafel. Op welke manier leverde Congo economische en militaire inspanningen? Hoe positioneerde België zich als koloniale macht op het internationale schaakbord? Wat waren de politieke en economische gevolgen voor de kolonie? ■

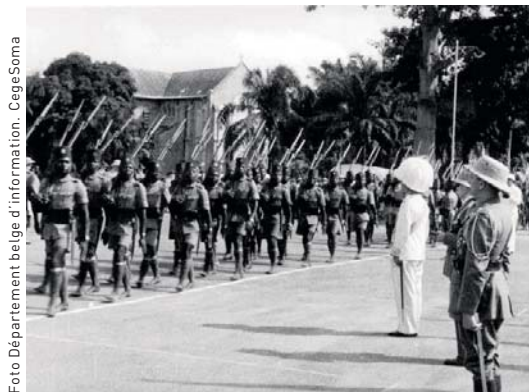

Foto Département belge d'information. CégeSoma

■ Diplomatiek pokeren

De plaats die Congo in het conflict moet innemen is centraal in de gesprekken tussen Londen en Leopoldstad. De Belgische regering in Londen wil de grondstoffen van de kolonie gebruiken om Groot-Brittannië te steunen. Koning Leopold III daarentegen wil een economische overeenkomst met Duitsland zodat hij niet buitenspel gezet wordt bij een Duitse overwinning en een eventuele herverdeling van de veroverde gebieden. De militaire deelname van Belgisch-Congolese troepen op Afrikaanse bodem is ook een heikel punt door de aanwezigheid van Italiaanse troepen. De Belgische autoriteiten aarzelen om

openlijk in conflict te treden met Italië wegens de verwantschapsbanden tussen beide koninklijke families. Uiteindelijke scharen gouverneur-generaal Ryckmans en minister van Koloniën Albert De Vleeschauwer zich achter de geallieerden. Veel Belgen zijn daarentegen verdeeld tussen de wil om hun land te verdedigen tegen de bezetter en het gevoel dat ze Congo hebben 'verkocht' aan de Angelsaksische wereld. ■

■ De militaire inspanning

Vanaf 15 mei 1940 worden alle mannen met Belgische of Congolese nationaliteit die deel uitmaken van de *Force publique*, gemobiliseerd. Italië bezet Abessinië, het huidige Ethiopië. Op verzoek van de Britten mengt de *Force publique* zich in het conflict. In Ituri en Uele nemen de troepen deel aan de bevrijding van Ethiopië. In 1941 trekt twaalfduizend man onder leiding van generaal Gilliaert naar het Soedanese front. Maar hun opmars wordt belemmerd door een slechte voedselbevoorrading, longaandoeningen en dysenterie. De Franse generaal De Gaulle organiseert vervolgens een expeditie naar de Franse kolonies in Noord-Afrika om ze uit de handen van het Vichyregime te houden. In Noord-Afrika worden de Congolezen niet ingezet aan het front, maar bewaken zij wel krijgsgevangenen in de kampen in Egypte en Palestina. ■

CégeSoma

Gouverneur-generaal van Congo, Pierre Ryckmans, schouwt de troepen van de *Force publique*. Ryckmans was oorlogsvrijwilliger in 14-18 en heeft aan de IJzer en in Afrika gevochten.

Bivak van de *Force publique* in de woestijn van Noord-Afrika, waar de Congolezen niet worden ingezet aan het front, maar wel als bewakers van krijgsgevangenen kampen.

Collectie Cauvin, CégeSoma

Opslagplaats voor de verschepping van grondstoffen uit Congo naar vooral de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Tijdens de oorlog zal de export meer dan verdubbelen.

Economische uitbuiting

Congo levert zijn economische inspanningen vooral in de vorm van massale productie van grondstoffen als tin, kobalt, zink, goud en koper. De mijnen draaien op volle toeren. Er worden

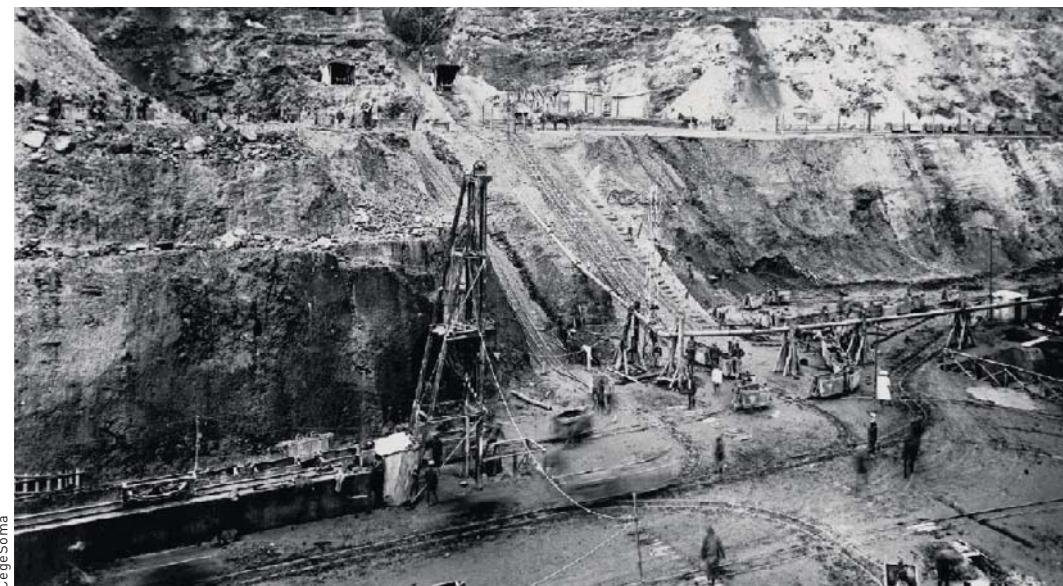
nieuwe industrieën geïntroduceerd, terwijl de oude gestaag uitbreiden. De totale export van Congo en Ruanda-Urundi stijgt tussen 1938 en 1943 van 2 miljard tot bijna 5 miljard Belgische frank. Door de devaluatie van de Congolese frank ten opzichte van de Belgische frank kan Congo bovendien goedkope grondstoffen produceren. In 1941 wordt er een akkoord getekend met de Britse autoriteiten om de exportprijzen te blokkeren. Vanaf 1942 wordt de economische rol van Congo nog groter. Door de Japanse successen in de Stille Oceaan hebben de Verenigde Staten en Groot-Brittannië dan geen toegang meer tot de grondstoffen afkomstig uit Nederlands-Indië, Maleisië en Birma. België, de Verenigde Staten en Groot-Brittannië sluiten daarover een trilateraal akkoord.

De verkoop van grondstoffen is gedurende de hele oorlogsperiode een belangrijke bron van deviezen voor de kolonie, waardoor Congo enorme financiële reserves kan opbouwen. Een deel daarvan wordt gebruikt om de regering in Londen te financieren. Zo bouwt België een grote oorlogsschuld op tegenover zijn kolonie. De economische inspanningen leiden tot een toename van dwangarbeid van de Congolese bevolking. Aan de zestig dagen die al waren opgelegd in het kader van opvoedend werk, worden nog eens zestig dagen verplichte arbeid toegevoegd voor elke gezonde volwassen man. Deze exploitatie leidt tot groeiend verzet onder de Congolese bevolking, die niet altijd begrijpt waarom ze moet opdraaien voor een conflict dat zich ver weg afspeelt en waar ze niets mee te maken heeft. ■

Collectie Cauvin, CégeSoma

Congolees aan het werk als lasser. De verhoogde exploitatie van de kolonie leidt tot een toename van dwangarbeid van de Congolese bevolking, die niet begrijpt waarom ze moet opdraaien voor een conflict dat zich ver weg afspeelt.

CégeSoma

Ontginning van uranium uit de ertslagen in Shinkolobwe. De *Union minière du Haut-Katanga* startte al in 1921 met de uitbating van deze mijn.

Uranium en de atoombomb

Meteen na de Duitse invasie van Polen in september 1939 trekt de directie van de *Union minière du Haut-Katanga* (UMHK) zich terug in de Verenigde Staten. Ze installeert zich in New York waar haar dochteronderneming *African Metals*, die de verkoop van haar delfstoffen behartigt, al is gevestigd. In die tijd wordt uranium alleen maar gebruikt voor medische doeleinden. Het feit dat België de grootste uraniumvoorraad ter wereld controleert, wekt de belangstelling van de Verenigde Staten. Bovendien is in het handelsakkoord dat België, Congo en Groot-Brittannië op 21 januari 1941 hebben gesloten, de 'grote Amerikaanse geallieerde' afwezig.

Tijdens onderhandelingen over een trilateraal akkoord maken de Verenigde Staten duidelijk dat ze uranium uit Congo willen afnemen. Al in 1942 neemt de Amerikaanse overheid contact op met Edgar Sengier, een van de hoge functionarissen van de UMHK met basis in New York. De UMHK, die al voor de oorlog op de hoogte is van het Duitse onderzoek voor de ontwikkeling van een atoombomb, heeft uit voorzorg alle uraniumvoorraden naar de Verenigde Staten laten overbrengen. De eerste akkoorden worden tussen Sengier en de Verenigde Staten gesloten. Maar gezien het belang van het dossier en omdat er moeilijkheden opduiken in de onderhandelingen, doet Sengier een beroep op de Belgische autoriteiten. In september 1944 komt uiteindelijk een geheim trilateraal akkoord tot stand. België verbindt zich ertoe alleen uranium te verkopen aan Groot-Brittannië en de Verenigde Staten en belooft geen burgerlijke nucleaire activiteiten te ontwikkelen zonder de toestemming van de Verenigde Staten. Als tegenprestatie verbinden de Verenigde Staten zich ertoe technische en weten-

schappelijke hulp te geven voor de economische ontwikkeling van België.

Congo is de enige verliezer van dit akkoord en moet toezien hoe de uraniummijn van Shinkolobwe in amper vijftien jaar volledig wordt uitgeput zonder dat het land er ook maar één voordeel uit haalt. Het Congolese uranium werd onder meer gebruikt om de atoombomb op Hiroshima te maken. Duizenden Japanners hebben dus ook de prijs van deze overeenkomst betaald. ■

Oak Ridge, Tennessee. Op die geheime locatie werken de Amerikanen vanaf 1942 aan de ontwikkeling van de atoombomb, het zogenaamde Manhattan-project onder leiding van Oppenheimer.

Ed Clark, Getty Images

Cineast André Cauvin (rechts), in het gezelschap van Georges Theunis, naar aanleiding van de opening van een fototentoonstelling over Congo in de Bignon Gallery in New York, 1944. In opdracht van de regering heeft Cauvin de oorlogsinspanningen van Congo vastgelegd.

Collectie Cauvin. CegeSoma

Belgische propaganda-affiche over de Belgische koloniale troepen in het Midden-Oosten. Hoewel herbewapend en opgeleid zullen deze manschappen nooit aan het front worden ingezet omdat de Britten de Europese omkadering als te zwak zullen beoordelen.

Koloniale propaganda

Vanaf 1942 verblijft Paul-Henri Spaak in de Verenigde Staten. Hier wordt hij zich bewust van het grote economische belang van Congo in de oorlog. Hij beseft dat Amerikaanse hulp bij de wederopbouw van Europa noodzakelijk zal zijn.

Hij constateert ook dat België weinig aanzien geniet in de Amerikaanse publieke opinie, vooral wat betreft de koloniale politiek. Meteen na zijn terugkeer naar België besluit Spaak een propagandacampagne op te zetten die de Amerikanen op andere gedachten moet brengen.

De cineast André Cauvin krijgt de opdracht om de door Congo geleverde oorlogsinspanningen vast te leggen. Ook moet hij de grote vooruitgang die het land heeft geboekt sinds de komst van de Belgen duidelijk maken. Nadat hij meerdere maanden in Congo heeft doorgebracht, trekt Cauvin meer dan een jaar door de Verenigde Staten. Hij geniet de steun van de diensten van de buitengewone ambassade in New York, geleid door Georges Theunis, en van het *Belgian Information Center* van Washington geleid door Jean-Albert Goris. Cauvin organiseert lezingen, neemt deel aan tal van radio-uitzendingen, maakt een documentaire en organiseert fototentoonstellingen. De belangrijkste expositie vindt in februari 1944 plaats in de Bignon Gallery in New York. Hij publiceert in samenwerking met de Amerikaanse auteur John Latouche tevens twee boeken. Tijdens zijn reis door de VS wil hij naast het Amerikaanse publiek ook de Amerikaanse politici overtuigen. Zo wordt op 9 maart 1944 in het Witte Huis een vertoning van de film *Congo* georganiseerd in aanwezigheid van president Roosevelt. ■

CegeSoma

De gevolgen van de oorlog

De oorlog geeft een impuls aan de sociale en economische ontwikkeling van Belgisch Congo. Het land richt zich op nieuwe markten en stelt zich open voor andere partners – in hoofdzaak de Verenigde Staten en Groot-Brittannië – dan het moederland.

De economie van het land maakte ook een grote kwalitatieve sprong voorwaarts. De oorlogsinspanningen hebben tot gevolg dat het aantal loontrekkende arbeidskrachten stijgt, dat de levensstandaard van het stadsproletariaat omhoog gaat, dat de Congolese industrie het stadium van autofinanciering bereikt en dat de economie een nieuwe weg inslaat door het kapitaal beter te investeren. De kolonie zal ook deels profiteren van de financiële hulp van het Marshallplan voor economische wederopbouw.

De economische groei leidt tot een snelle ontwikkeling van de sociale infrastructuur, die tot dan toe vrijwel volledig afhankelijk was van de missieorganisaties. Dankzij de groei stijgen de openbare financiën en worden grote investeringen gedaan in de medische sector en op het gebied van agrarisch onderzoek. Deze positieve balans van de economische ontwikkelingen in Congo en van de sociale verwezenlijkingen die daaruit zijn voortgekomen, bepaalt tot op vandaag nog het beeld dat tal van Belgen over de kolonisatie hebben.

De economische heropleving in heel Europa zorgt voor een nieuwe welvaart, die ook in Congo voelbaar wordt. De grootste ondernemingen profiteren van de gunstige conjunctuur om intensief in de kolonie te investeren. Tussen 1945

Collectie Cauvin. CegeSoma

en 1955 verdrievoudigen de staatsinkomsten. De index van de lonen van de Afrikaanse arbeiders stijgt spectaculair, van 100 in 1950 tot 237 in 1958, terwijl de levensduurte maar met twintig procent stijgt. Voor de Congolese jeugd opent dit perspectieven voor sociale vooruitgang. Sommigen zijn van mening dat de tevredenheid onder de werkende bevolking tijdens deze periode van welvaart de verspreiding van een antikoloniaal nationalisme heeft vertraagd. ■

Een operatie in het ziekenhuis van Sona-Bata, Neder-Congo, 1951. Na de oorlog leidt de sterke economische groei van de kolonie onder meer tot grote investeringen in de medische sector.

Collectie Cauvin. CegeSoma

Het huis van een jonge, welgestelde Congolese familie in Leopoldstad, na 1945. Een van de gevolgen van de oorlog is de opkomst van een klasse van 'geëvolueerden', geschoold en levend volgens Europese normen.

Een Congolose soldaat kijkt naar een affiche met daarop Franklin Roosevelt, de president van de VS, die in het *Atlantisch Charter* van 1942 liet optekenen dat alle volkeren het recht hadden hun eigen regeringsvorm te kiezen.

Collectie Cauvin, CégeSoma

De dekolonisatiebeweging

Gemeenteraadsverkiezingen, eind 1959: 'naar een democratisch land', 'naar een onafhankelijk Congo'. En 'België houdt zijn beloften'. Een half jaar later staat de kolonie op eigen benen, zonder veel voorbereiding.

Na de Tweede Wereldoorlog worden de eisen voor onafhankelijkheid, waarvan er sommige al van voor het conflict dateren, radicaler. Tijdens de oorlog is duidelijk geworden dat de koloniserende landen niet onoverwinnelijk zijn. Daarnaast ontstaan meningsverschillen tussen de blanke gemeenschap in Congo en de koloniale autoriteiten. Veel kolonisten klagen over het gebrek aan waardering voor de enorme produc-

tie-inspanning die ze hebben geleverd. Ze wijzen op het gebrek aan personeel en de schaarste aan afgewerkte producten. De Congolese bevolking die is uitgebuit tijdens de oorlog begint haar frustratie te tonen. En terwijl de kolonisten meer autonomie vragen en het recht om hun eigen zaken te regelen, protesteert de privésector in zijn geheel tegen een al te bemoeizuchtige administratie. Het koloniale systeem komt dus verzwakt uit de oorlog.

Op internationaal gebied verliezen de koloniserende landen na de bevrijding hun macht aan de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, twee grote imperialistische mogendheden, die het Europese kolonialisme willen afschaffen. In 1942 laten Roosevelt en Churchill in het *Atlantisch Charter* opnemen dat alle volkeren hun eigen regeringsvorm mogen kiezen. De oprichting van de Verenigde Naties in 1946 en het gewicht van de niet-Europese leden daarin, zal eveneens een belangrijk pressiemiddel worden tegen de koloniserende landen. In het handvest van de VN zijn de principes van respect voor gelijke rechten en het vrije zelfbeschikkingsrecht van alle volkeren, zonder onderscheid van geslacht, taal, ras of religie opgenomen. De koloniale machten zien zich verplicht om meer dan voorheen de belangen te erkennen van de bewoners van de gebieden die van hen afhangen, hun politieke, economische en sociale ontwikkeling te bevorderen, onderwijs te organiseren, ze te helpen bij de oprichting van aangepaste autonome instellingen en in zekere mate rekening te houden met hun politieke aspiraties. ■

BELGA

Collectie Cauvin, CégeSoma

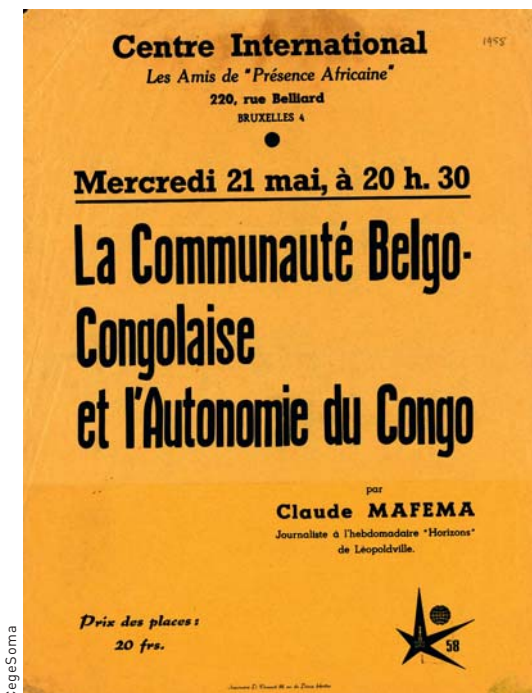
Oefeningen van het Congolese leger. Tijdens de oorlog levert de Belgische kolonie niet alleen grote militaire inspanningen. De Congolese bevolking wordt ook verplicht om te voldoen aan de geallieerde vraag naar grondstoffen, onder meer door het verrichten van dwangarbeid.

Oorlogen zijn vaak momenten van grote veranderingen. De geschiedenis van Congo is daar geen uitzondering op. Belgisch-Congo speelt een belangrijke rol voor de geallieerden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoewel de kolonie bij het begin van het conflict een bron is van interne meningsverschillen, dient Congo vervolgens zowel de belangen van de geallieerden als die van de Belgen.

Om te beginnen levert Congo grote militaire inspanningen met troepen die actief zijn op een groot deel van het Afrikaanse grondgebied. De *Force publique* zou zelfs hebben deelgenomen aan de slag in Normandië als de Belgische regering zich daar niet tegen had verzet. Naast de militaire mobilisatie van de burgerbevolking is er de economische mobilisatie en dwangarbeid om te voldoen aan de vraag van de geallieerden naar grondstoffen. Groot-Brittannië en de Verenigde Staten profiteren hiervan het meest. De inspanningen die Congo in de oorlog levert, laten België toe zijn positie te verstevigen en versterkt uit de oorlog te komen. Maar België komt onder druk te staan van een groeiende internationale antikoloniale tendens ondersteund door de Verenigde Naties.

Op economisch gebied profiteert de kolonie niet alleen van de algemene welvaart die Europa kent, maar ook van de industriële ontwikkelingen die gepaard gaan met de oorlog. Tegelijkertijd is de niet aflatende economische druk op de Congolese bevolking en het menselijk lijden dat daaruit voortkomt, mede de oorzaak van de ontwikkeling van een antikoloniale beweging die in de jaren 1950 sterk zal groeien. Deze wordt ook versterkt door een verandering van

perspectief bij de Congolezen. De oorlog heeft de kwetsbaarheid van België tegenover andere naties, die rijker, sterker en machtiger zijn, aangetoond. Bij gebrek aan vervanging van koloniale agenten tussen 1940 en 1945 zijn tal van ondernemingen bovendien genoodzaakt om verantwoordelijke functies aan Congolezen toe te vertrouwen. De opkomst van een klasse van *évolués* (ontwikkelden) is eveneens een van de gevolgen van de oorlog. ■

CégeSoma

De niet aflatende economische druk op de Congolese bevolking tijdens de oorlog leidt mede tot de ontwikkeling van een antikoloniale beweging. Affiche van een meeting over autonomie voor Congo, 1958.

BEVRIJDING

De bevrijding van België roept spontaan de herinnering op aan ‘de septemberdagen’. En de iconische beelden van de geallieerde soldaten zijn die van kussen, kauwgom en chocolade. Maar de bevrijding duurde veel langer dan september 1944 en het was ook een tijd van angst, geweld en ernstige spanningen.

DOOR PETER SCHRIJVERS

8 september 1944. Minister Gutt (links) en eerste minister Pierlot (rechts) vertrekken uit de ambassade in Londen. Enkele dagen eerder hebben Britse troepen de Belgische hoofdstad bevrijd. Na vier jaar ballingschap kan de regering naar België terugkeren.

Hoelang heeft het geduurd vooraleer België bevrijd was? Vanuit militair standpunt voerden de geallieerden in september 1944 een ware blitzkrieg in ons land. Na een lange strijd om Normandië breken de geallieerde legers in augustus eindelijk uit en lijkt niets de pletrol nog te kunnen stoppen. Op 2 september steken ze de Belgische grens over bij Doornik, op 3 september krijgen ze Brussel in zicht, en nog eens een dag later stoten ze door naar Antwerpen. Al op 7 september bereiken Amerikaanse troepen Luik en Hasselt. Vijf dagen later zetten ze voor het eerst voet op Duitse bodem. Toch zal het verzet van de Duitsers aan de strategische Scheldemonding de gevechten ten noorden van Antwerpen nog doen voortduren tot oktober en rond Knokke zelfs nog tot begin november.

In het spoor van de geallieerde legers keren premier Hubert Pierlot en zijn regering op 8 september 1944 terug naar Brussel na meer dan vier jaar ballingschap in Londen. Daarmee is België het eerste bevrijde land met een herstelde grondwettelijke regering. Maar een deel van België moet een tweede keer worden bevrijd met militair geweld doordat Hitler op 16 december 1944 een grootschalig tegenoffensief ontketent, dat de bedoeling heeft dwars door het land te klieven in de richting van de haven van Antwerpen. Geallieerde troepen hebben een maand nodig om de Duitsers een halt toe te roepen in de Ardennen en ze weer terug te drijven uit de Belgische saillant.

‘Van onze bevrijders, Heer, bevrijd ons?’ Vanuit een sociaalhistorisch standpunt is de bevrijding van ons land nog lang geen voldongen feit in de herfst van 1944, en zelfs niet na het einde van de slag om de Ardennen in januari 1945. Massale aantallen geallieerde soldaten blijven gestationeerd in België tot de overgave van Duitsland in mei 1945 en zelfs nog vele maanden daarna. Dit zorgt geregeld voor ernstige spanningen met de burgerbevolking waarvan de herinneringen vaak teloor zijn gegaan, te midden van de clichés van kussen, kauwgom en chocolade. ■

Vreugdevol bevrijdingstaferaal in Brussel. De tank is zo overladen met enthousiaste inwoners van de hoofdstad dat de Britse soldaten die het tuig bemannen gewoon niet te zien zijn.

Euforie

De geallieerde soldaat is een persoon én een symbool, de belichaming van herwonnen vrijheid en hoop op een betere toekomst. Op een plein in Brussel wacht een jonge vrouw te midden van een ongeduldige menigte de komst van de bevrijders af. Een eenzame Engelse soldaat op een motorfiets baant zich een weg naar het plein. Wat volgt is één grote overrompeling. ‘Niet hijzelf lijkt zijn voertuig tot stilstand te brengen’, merkt de vrouw op, ‘maar de menigte die naar voren dringt, hem tegenhoudt, overweldigt, omhelst, zijn helm afneemt, door zijn haar wrijft, zijn uniform streelt.’ Op foto’s van de bevrijding van Antwerpen is te zien hoe mensen samendrommen op leien en pleinen, een heus woud van uitgestrekte handen en armen die wanhopig proberen de soldaten in de konvooien aan te raken. In Gent, Leuven, Charleroi en andere steden moeten politieagenten en rijkswachters om versterking vragen om de menigten onder controle te houden en de geallieerde troepen weer op weg te krijgen. ■

Exorcisme

De intense vreugde van de bevrijdingsdagen wisselt af met uitzinnige woede. Mensen scheuren nazivlaggen aan flarden en staan erop dat geallieerde soldaten de stukken doek aanvaarden. Duitse woorden en slogans worden met zwarte verf overschilderd. Affiches en borden van de vijand worden losgerukt, op stapels gegooid en in brand gestoken. Vooral woningen van (vermeende) collaborateurs worden het doelwit van zuiveringsrituelen. In sommige plaatsen worden hele huizen in brand gestoken. Maar

meestal bestaat het ritueel erin om kapotgeslagen meubelen en andere bezittingen uit het raam in een grote stapel op het voetpad te smijten en het geheel in vlammen te doen opgaan, dat alles onder grote bijval van opgetogen omstanders. In Oudenaarde trekken bendes van het ene naar het andere huis, voorafgegaan door mensen met accordeons. Niets wordt ontzien. Ergens in Antwerpen wordt zelfs een kooi met een papegaai op de brandstapel gegooid vanuit het huis van een man die lid was van de *Waffen-SS*. ■

In alle bevrijde steden verwijderen burgers Duitse opschriften door ze met zwarte verf te overschilderen.

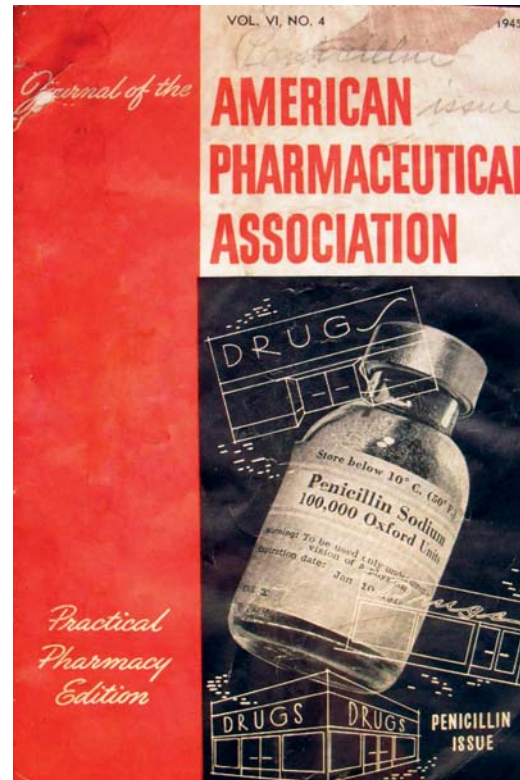
Penicilline is een krachtig antibioticum tegen de bestrijding van infecties. Alleen de Amerikaanse farma-industrie slaagt erin om tijdens de oorlog voldoende hoeveelheden te produceren om wereldwijd aan de vraag te voldoen.

Ambassadeurs van de hoop

De aantrekkingskracht van exotische jonge bevrijders in mooie uniformen is voor heel wat vrouwen onweerstaanbaar. Bovendien steken cartoons de draak met het feit dat vooral soldaten uit Noord-Amerika de vaak onterechte reputatie hebben van welgestelde afkomst te zijn. Reeds in december 1944 meldt een diplomatiek rapport dat 'een aanzienlijk aantal' huwelijken tussen Canadese soldaten en Belgische vrouwen ophanden of reeds gesloten is. 649 Belgische oorlogsbruiden, vergezeld door 131 kinderen, maken de overtocht naar Canada. In Luik, dat gedurende de oorlog zo'n 150.000 inwoners telt en een garnizoensstad is voor grote aantallen hoofdzakelijk Amerikaanse troepen, trouwen tussen 1945 en

Josephine Verbisen uit Antwerpen met twee GI's. Ze huwde in 1947 de Amerikaanse soldaat Ervin Schaller. Het koppel leefde in Parijs en Duitsland tot Schaller moest terugkeren naar de States. Josephine, inmiddels bevallen van hun eerste kind, maakte de oversteek later, op de USS McCallum.

1949 in totaal 218 vrouwen met GI's. Het grootste aantal doet dat in 1945, het jaar waarin Belgisch-Amerikaanse huwelijken meer dan 8 % uitmaken van alle huwelijken in deze Waalse stad. De meeste Luikse vrouwen volgen hun echtgenoten naar de VS. Ze maken deel uit van een migratiegolf van meer dan 150.000 vrouwen uit heel Europa die tussen 1944 en 1950 de uitgeputte Oude Wereld verruilen voor de beloftevolle Nieuwe Wereld.

GI's worden de verpersoonlijking van de schijnbaar eindeloze producten ter beschikking gesteld door een rijke *Uncle Sam*: Coca-Cola, het exotisch fruit in blik, het mirakel van oploskoffie, de jeeps uit Detroit, de nylonkousen 'made in the USA'. Maar niets maakt meer indruk dan de producten die het verschil betekenen tussen leven en dood. Zo werd het Amerikaanse leger de belangrijkste bron van het nieuwe wondermedicijn penicilline. Penicilline is door de Britse wetenschapper dr. Fleming ontdekt, maar alleen de Amerikaanse farmaceutische industrie slaagt er tijdens de oorlog in om voldoende hoeveelheden van dit krachtige antibioticum te produceren en zodoende te voldoen aan de wereldwijde vraag naar middelen om ernstige infecties te bestrijden. Reeds in april 1945 meldt het geallieerde hoofdkwartier dat de aankopen in de VS voor België snel stijgen tot ongeveer 20.000 ampullen voor die maand, zodat tegen mei de aanvoer van penicilline al toereikend wordt geacht om in de normale behoefte te voorzien. ■

US National Archives

In de streek van Stavelot worden ongeveer 130 burgers, waarvan de helft vrouwen en kinderen, neergekogeld door Duitse troepen van de SS-Panzerdivision *Leibstandarte SS Adolf Hitler*.

Hitlers wanhoopsoffensief

In de vroege ochtend van 16 december 1944 ontketent Hitler een groot tegenoffensief in de Ardennen. Het doel is de haven van Antwerpen in te nemen en het westelijk front ineen te doen storten. De aanval is een totale verrassing. Meer dan 200.000 Duitse troepen breken door de dunne Amerikaanse linies in de dichtbeboste streek. 'Ik zag de Amerikanen vluchten,' vertelt een man uit Stavelot die negen was in 1944, 'zij die de nachtmerrie hadden doen ophouden, zij waarvan we dachten dat ze onoverwinnelijk waren.' Het duurt een maand om de Duitsers een halt toe te roepen en de bres in de linies te dichtten. In de herfst hadden de Amerikanen en hun industriële oorlogsmachine onstuitbaar geleden. Nu, in de ijsskoude winter van 44-45, vechten de GI's met de moed der wanhoop. Hitlers gewaagde gok kost het Amerikaanse leger 19.000 doden en 47.000 gewonden. Nog eens 15.000 GI's worden gevangengenomen. Velen van hen die het leven lieten in de Ardennen rusten nu op de indrukwekkende Amerikaanse begraafplaatsen in Henri-Chapelle en Neuville-en-Condroz in België en in het Luxemburgse Hamm en het Nederlandse Margraten. Het merendeel van de Duitse slachtoffers ligt begraven in Recogne, juist ten noorden van Bastogne, en in het Limburgse Lommel.

Maar ook bij de burgers in België en Luxemburg zijn er veel slachtoffers te betreuren. Een van de brutaalste episodes speelt zich af in het noorden van de Duitse saillant, waar de *Waffen-SS* de stormram vormt. In en rondom Stavelot en Trois-Ponts drijven troepen van *Kampfgruppe*

Peiper, een speerpunt van de 1. SS-Panzerdivision *Leibstandarte SS Adolf Hitler*, Belgen uit hun huizen en kelders. Hoewel er nooit bewijs is gevonden van activiteiten van zogenaamde franc-tireurs in de omgeving beschuldigen Duitse soldaten de burgers ervan 'terroristen' te zijn die hun troepen onder vuur hebben genomen. Als een vrouw uit Trois-Ponts protesteert dat zij en haar burens burgers zijn en onschuldig, hitst een van Peipers mannen dat de onschuldigen dan maar moeten boeten voor de schuldigen. In het totaal worden in de streek van Stavelot zo'n 130 burgers bijgedreven en neergekogeld. Meer dan de helft van hen zijn vrouwen en kinderen. ■

US National Archives

Zusters van de Orde van Sint-Vincentius a Paolo bidden op de begraafplaats van de Amerikaanse soldaten in Henri-Chapelle, 13 mei 1945. Het Duitse tegenoffensief in de winter van 1944-1945 kostte het Amerikaanse leger zo'n 19.000 doden.

US National Archives

29 december 1944.
Belgische burgers
zoeken in het puin naar
overlevenden na de inslag
van een V2-bom in
Antwerpen.

Het wapen van de vergelding

Reeds vanaf begin oktober 1944 bestoken de Duitsers het bevrijde België met de V1, een soort onbemand vliegtuig, en wat later ook met de V2, de eerste echte raket. Vooral de haven van Antwerpen en de geallieerde depots in en rond Luik zijn doelwitten. Maar deze *Vergeltungswaffen* zijn geen precisiewapens en maken als gevolg lukraak slachtoffers in het hele land. De geallieerden staan relatief machteloos en er groeit geleidelijk een echte angstpsychose bij de bevolking. Het Ardennenoffensief doet nog meer V-

wapens neerregenen op België. Op 16 december 1944, de eerste dag van het offensief, slaat een V2 in op Cinema Rex aan de Antwerpse Keyserlei. Het resultaat is een bloedbad. De explosie eist in één enkele klap het leven van 271 Belgen en bijna 300 geallieerde soldaten. De terreur van de V-wapens houdt voor België pas op in maart 1945 en veroorzaakt naar schatting zo'n 6500 doden en meer dan 22.000 gewonden. ■

Een nieuwe bezetting?

De V-wapens, het Ardennenoffensief en de strenge winter van 44-45 zorgen voor bijzonder moeilijke levensomstandigheden. Veel infrastructuur is vernield, de kanalen zijn bevroren en de haven van Antwerpen geeft voorrang aan de bevoorrading van de geallieerde legers. Er is zo weinig steenkool dat Belgen houten telefoonpalen omkappen voor hun kachels, terwijl elektriciteitscentrales regelmatig de stroomvoorziening moeten stilleggen. De al magere voedselrantsoenen worden nog verder verlaagd. Er circuleren zo veel Amerikaanse legerrantsoenen op de zwarte markt dat GI's het verbod krijgen ze nog als geschenk te geven. In Gent en Zottegem wordt gefluisterd dat de bevoorrading beter was geregeld onder de Duitsers. Op 8 februari 1945 houdt de Britse bevelhebber in België een radiotoespraak om het gemor een halt toe te roepen. De generaal vraagt zich hardop af of 'er ook maar één Belg bereid is om de barre levensomstandigheden en de vrijheid in te ruilen voor Duitse bezetting, de Gestapo, foltering en moord'. ■

US National Archives

De levensomstandigheden in het bevrijde België zijn bar, zeker in de Ardennen, waar het Duitse tegenoffensief en de strenge winter van 1944-1945 de bevolking op de proef stellen. In de restanten van haar schuur zoekt deze vrouw naar wat overschiet van de graanvoorraad. Sainlez, 28 december 1944.

Cegesoma

De Amerikaanse droomfabriek

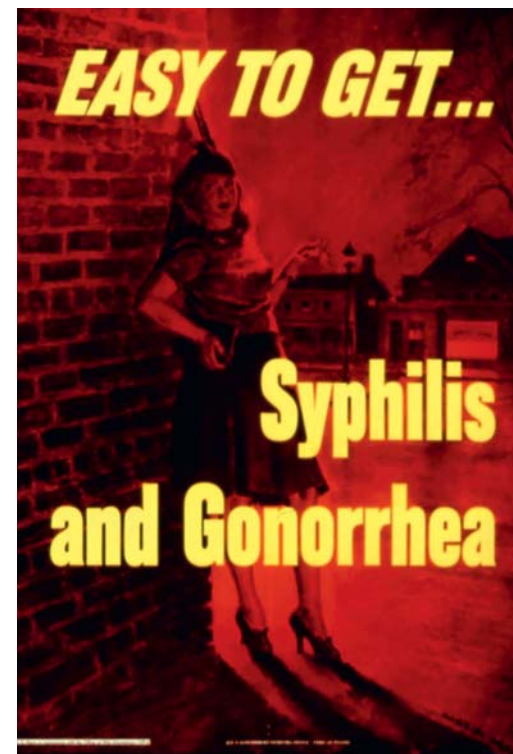
Ondertussen slagen vooral Amerikaanse cultuurproducten er toch in wat vreugde te brengen. Tijdens het naziregime heette het dat jazz het product was van het gedegenereerde en verbasterde Amerikaanse volk. Na de bevrijding worden jazz en de swing van Glenn Miller de razend populaire ritmes van de herwonnen vrijheid. Het is in die bedwelmende multiculturele

sfeer dat iconen uit de Belgische jazz zoals Toots Thielemans het vak leren. Toch is niets meer in trek dan de droombeelden uit Hollywood. Al in februari 1945 is 80% van de films waar de Brusselaars voor in de rij staan, afkomstig uit de VS. In 1945 is eindelijk ook *Gone with the Wind* in ons land te zien. De kaskraker, gebaseerd op Margaret Mitchells bestseller, gaat in première met een gala en de mededeling dat de recette is bestemd voor een fonds voor Belgische oorlogsslachtoffers. Het kan niemand in België iets schelen dat deze Amerikaanse epische prent vol avontuur en passie kwam binnengewaaaid met zes jaar vertraging. ■

'Overpaid, Oversexed, and Over Here'

De passie die oplaait tussen Belgische vrouwen en een leger jonge soldaten zorgt voor heel wat spanningen. In maart 1945 staat in koeien van letters te lezen op de muur van het ziekenhuis in Tongeren: 'Hoeveel meisjes zijn zwanger? Wij wijzen naar de mannen van de USA.' Naast het probleem van ongewenste zwangerschappen baart ook de snelle toename van geslachtsziekten heel wat zorgen in een klimaat van wat Belgische criminologen tijdens de bevrijding voorzichtig omschreven als 'een zekere seksuele nonchalance'. Ondanks nationale campagnes, allerhande wetgeving en de harde aanpak van straatprostitutie meldt de rijkswacht in januari 1945 dat er opnieuw een stijging van de seksueel overdraagbare aandoeningen is vastgesteld. In de vroege lente van 1945 hebben deze ziektes in België zodanige epidemische vormen aangenomen dat de geallieerde autoriteiten meer penicilline moesten laten aanrukken voor de behandeling van geïnfecteerde vrouwen in burgerhospitelen. ■

Posters waarschuwden de geallieerde soldaten voor geslachtsziekten. De 'makkelijk beschikbare' vrouwen worden als oorzaak van het gevaar voorgesteld. Toch nemen deze ziektes in de bevrijde gebieden epidemische vormen aan, ook in België.

3 september 1944. Het enthousiaste onthaal van de Amerikaanse troepen door de bevolking van Rongy, een grensgemeente in Henegouwen. In België ondervinden de Amerikanen een warmer welkom dan in Frankrijk.

US National Archives

De bevrijders brengen niet alleen gezag, rust en orde. Ze zijn bovendien belangrijke werkgevers. Hier herstellen enkele jonge Belgen Amerikaanse legerbottines.

US National Archives

In mei 1940 heeft het de Duitsers slechts achtien dagen gekost om België een pijnlijke nederlaag toe te dienen. In september 1944 hebben de geallieerden niet meer dan tien dagen strijd nodig om de bezetter uit het land te verjagen. De bevrijders worden euforisch onthaald. Over de chaotische taferelen rond de bevrijding merken Amerikaanse autoriteiten droogjes op: 'Toen *Civil Affairs* arriveerde in Bel-

gië ondervond men een warmer welkom dan in Frankrijk; en er kon geen twijfel bestaan over de oprechtheid van de gevoelens van dit enigszins emotionele volk.'

Maar er is ook immens veel woede. Die is niet zozeer gericht op Duitse soldaten, maar vooral op de nog meer laakbare aantasting van binnenuit: medeburgers die vermeende handlangers van de vijand zijn geweest. Geallieerde bronnen schatten dat de Belgen zo'n 70 à 80.000 verdachten arresteren in de eerste dagen van de bevrijding. De arrestaties zijn deel van een grootschalige schoonmaakbeurt die de Nieuwe Orde wil wegvegen. 'Eerst gaan we desinfecteren,' kondigde een weekblad aan op 8 september 1944, 'dat zal geen geringe opgave zijn, daar deze heren alles hebben aangetast, alles hebben bezoedeld.'

Ondertussen kabbelt de bewondering voor de bevrijders verder tijdens de geallieerde aanwezigheid, een lange periode waarin de Belgen hen beter leren kennen in een reeks hoedanigheden. De bevrijders brengen gezag en de terugkeer van rust en orde. Ze zijn bovendien belangrijke werkgevers. In januari 1945 staat de werkloosheid op een recordhoogte van 290.000 werkzoekenden. Tegen de lente is het aantal mensen zonder baan geslonken tot minder dan 125.000, voor een groot deel omdat de geallieerden burgers aanwerven voor de oorlogsmachine tijdens het eindoffensief tegen Duitsland. De Belgen bewonderen de bevrijders, en vooral de Amerikanen, ook als vertegenwoordigers van econo-

US National Archives

Belgische vluchtelingen keren terug naar hun gemeente, of wat daarvan overschiet na het Ardennenoffensief, 17 januari 1945.

mieën en culturen die verleiden met alles van kauwgom en medicijnen tot motorvoertuigen en de Hollywooddroomfabriek.

Toch zijn er ook spanningen tussen Belgen en geallieerden. De winter van 44-45 is er een van angst en ontevredenheid. In december slaagt Hitler er vanuit de Ardennen in Duitse troepen te doen doordringen tot aan de Maas. Het duurt een maand voor de aanvallers kunnen worden teruggedrongen. In die tijd vinden ongeveer 3000 burgers de dood, als gevolg van Duitse represailles, maar nog meer als gevolg van collateral damage waarbij vooral de geallieerde luchtmacht veel slachtoffers maakt. Elders vinden nog meer burgers de dood als Duitse V-wapens sterk in aantal toenemen tijdens het Ardennenoffensief. De schade aan infrastructuur, een strenge winter en de militaire voorrang in de bevoorrading doen het gemor pijlsnel toenemen zodra voedsel en steenkool drastisch worden gerantsoeneerd.

Er is opnieuw een dieptepunt in de relaties met de bevrijders vanaf de zomer van 1945 wanneer, na de overgave van Duitsland, massa's soldaten op doortocht zijn naar huis via de West-Europese havens. Als in april 1946 het Antwerpse Camp Top Hat zijn deuren sluit, zijn 271.785 GI's langs de haven gepasseerd. De samengepakte soldaten, verveling en drankmisbruik zorgen voor een piek in allerlei misdrijven in heel het land. Ook de spanningen over seksuele betrekkingen tussen soldaten en burgers lopen hoger op dan ooit. 'Van onze bevrijders, Heer,' zuchten vele Belgen nu, 'bevrijd ons!'

Toch is er in het Belgisch collectieve geheugen vandaag weinig herinnering aan de spanningen die er rezen met de bevrijders en zijn het vooral de beelden van kussen, kauwgom en chocolade die domineren. De conflicten die in juli 1945 in Antwerpen zijn ontstaan tussen de bevolking en de GI's, zo merkt een Belgisch rapport op, 'hebben in het algemeen niet voor blijvende rancune gezorgd'. 'De tijdgeest zorgt ervoor,' aldus het-

zelfde rapport, 'dat mensen hun bevrijders veel kunnen vergeven.' Anderzijds zijn ook de gulle compensatieregelingen verantwoordelijk voor veel goede wil. Tot op heden bestaan er trouwens nog steeds uitingen van genegenheid jegens de bevrijders. Bijvoorbeeld in de vorm van de adoptie van oorlogsgraven, een traditie die spontaan is ontstaan tijdens de eerste dagen van de bevrijding en die op heel wat plaatsen nog altijd voortleeft.

Men kan zich bovendien afvragen of de doortocht van de geallieerde legers niet het zaad zaaide van een transformatie die voortduurt tot op heden. Bijvoorbeeld in de vorm van democratisering, seksuele emancipatie, consumptiedrang, massa-entertainment, het Engels als dominante taal, een nieuwe internationale orde met een hoofdrol voor de VS, en wat sommigen hebben omschreven als de 'coca-kolonisering' van de wereld. ■

Belgische bakkers krijgen uitleg over hoe ze donuts moeten maken. De doortocht van het Amerikaanse leger heeft een transformatie in gang gezet die tot op vandaag aanwijsbaar is.

US National Archives

BESTRAFFING

Geen enkel Europees land maakt een uitzondering. Met de bevrijding slaat het uur van de vergelding. Voor België is het de tweede maal in amper een kwarteeuw dat het land moet afrekenen met de vrienden van de Duitse vijand. Samenwerking met de bezetter heeft een breed gedeelde afkeer van alle 'landverraders' ontketend.

DOOR KOEN AERTS & HELEN GREVERS

Een betichte verschijnt voor de militaire rechtbank. Voorgezeten door een burgerlijk magistraat bestaat het tribunaal verder uit drie militairen en een extra burgerlijk lid.

CegeSoma

De bestraffing van collaboratie, in België bekend als de repressie, kent drie gezichten. Op maatschappelijk, politiek en economisch gebied worden de collaborateurs en hun families buiten de samenleving geplaatst. In de privésector zuiveren particuliere verenigingen de eigen rangen van verdachte leden. Tijdens de bevrijding in september 1944 en met de terugkeer van de politieke gevangenen na de Duitse overgave in mei-juni 1945 keert ook de bevolking zich na vier jaren angst en bezetting tegen de verdachten en hun gezinnen. Een honderdtal moorden vindt plaats en beelden van kaalgeschoren vrouwen en plunderingen drukken een stempel op de collectieve herinnering. Maar niet het optreden van de bevolking of van de privésector, maar dat van de staat wordt de spil van de naoorlogse repressie. Tussen 1944 en 1950 worden er 405.493 gerechtelijke dossiers geopend. Bijna 100.000 personen worden uiteindelijk op een of meerdere manieren bestraft, ongeveer 53.000 mensen met een veroordeling door de militaire rechtbanken.

Behalve vrijheidsberoving en in sommige gevallen de doodstraf zijn er nog andere vormen van bestraffing mogelijk. Met geldboetes, verbeurdverklaringen, schadevergoedingen en speciale belastingen ligt ook het vermogen van de collaborateur onder vuur. Voorts zorgt de vervalvenverklaring van een aantal burgerlijke en politieke rechten, en in bepaalde gevallen de denationalisering, voor een onderscheid tussen goede en slechte burgers. Minstens zo voelbaar zijn alle uitsluitingen waarmee overheidsdepartementen diensten, voordelen en ambten onttrekken.

Lange tijd heerst het beeld van een willekeurige, ongeremde wraakoefening. De bestraffing van de collaboratie is inderdaad ook een emotionele aangelegenheid, maar bovenal een complex en langdurig proces van maatschappelijke in- en uitsluiting. Waarom moesten deze mensen gestraft worden en op welke manier werd die bestraffing uitgevoerd? Hoelang duurde die bestraffing? Wat waren de mogelijkheden voor juridische en maatschappelijke re-integratie in het naoorlogse België? ■

Gewelddadige acties op straat

Tongeren, 15 september 1944. In de muziek-kiosk worden vrouwen verdacht van collaboratie kaalgeknipt. Een van hen is eerder met een swastika gekenmerkt. Een deel van de bewoners is toegestroomd om getuige te zijn van dit schouwspel. Een week eerder zijn de geallieerden in Tongeren aangekomen. Ze treffen een stad aan die tijdens de bezetting in het teken stond van een 'kleine burgeroorlog'. Collaboratie en verzet waren in een spiraal van geweld beland. Ook na de bevrijding gaat het geweld door. Op 9 september worden vijf vooraanstaande collaborateurs geliquideerd door de partizanen. Net als elders binnen en buiten België worden (vermeende) collaborateurs publiekelijk gevisieerd. Met name vrouwen moeten het hierbij ontgelden. Zij worden ontdaan van hun vrouwelijkheid en als slechte Belgische vrouw buiten de gemeenschap gezet. Hoewel dit niet overal het geval is, is in Tongeren het verzet direct betrokken bij deze rituelen. Opvallend is de houding van de geallieerden: in Tongeren lijken zij een oogje toe te knippen tijdens de vernederingen die de vrouwen ondergaan. ■

KOEN AERTS & HELEN GREVERS

US National Archives

Grootschalige opsluiting

Als antwoord op de omvangrijke collaboratie belanden tijdens de eerste maanden na de bevrijding ongeveer 70.000 mensen in gevangennissen en interneringskampen. Voor het grootste deel van de bevolking is het ondenkbaar dat 'landverraders' deel uitmaken van het bevrijde België. Toch buigt de eis tot boetedoening al snel om. Een eerste onderzoek scheidt het kaf van het koren en laat heel wat verdachten vrij. Het aantal

dat opgesloten zit, blijft niettemin te groot voor de beschikbare middelen. Een stelselmatig versoepeld vrijlatings- en strafvermindingsbeleid moet dat verhelpen. Door een combinatie van genadeverlening en een steeds bredere toepassing van de voorwaardelijke invrijheidstelling zit bijna geen enkele veroordeelde zijn straf volledig uit. Eind 1950 zijn er nog maar 2638 gedetineerden, tien jaar later amper honderd en in de eerste helft van de jaren 1960 komen ook de meeste ernstige collaboratiegevallen vrij. De prangende noodzaak van de massale opsluiting na de bevrijding blijkt al snel te zijn verdwenen. ■

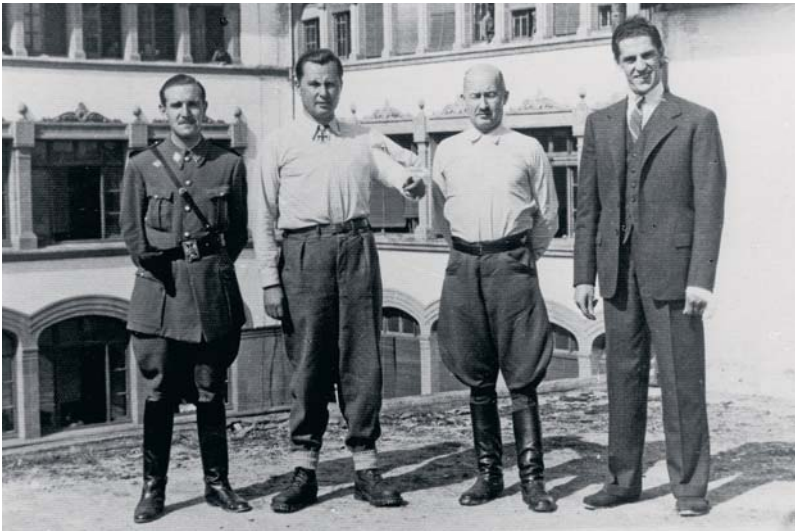
KOEN AERTS & HELEN GREVERS

Tijdens de bezetting waren de wraakgevoelens tegenover collaborateurs en het verlangen naar bestraffing van deze groep groot. Dit uitte zich tijdens de bevrijding in verschillende gewelddadige acties.

US National Archives

De Amerikanen inspecteren in Luik het voedsel bestemd voor de geïnterneerden. Aan materiaal en voedsel was als gevolg van de oorlog gebrek. De distributie van hetgeen er wel was, werd vervolgens ook door de doorgaande oorlogvoering belemmerd.

Bij de noodlanding in Spanje breekt Degrelle zijn arm. Geflankeerd door twee franquisten poseert hij trots met zijn ijzeren kruis om de hals. België vraagt tevergeefs zijn uitlevering.

Verdachten die vluchten

Op 8 mei 1945 stort bij San Sebastian een vliegtuig neer met aan boord Léon Degrelle. Net als enkele honderden andere collaborateurs en oorlogsmisdadigers kiest de Rexleider voor de vlucht naar het buitenland om aan het gerecht te ontkomen. Hij overleeft de crash en blijft in Spanje wonen. Andere Belgische collaborateurs volgen zijn voorbeeld. Zij wijken uit naar de buurlanden of naar Oostenrijk, naar neutrale landen als Ierland, Zwitserland en Spanje of overzee naar Zuid-Amerika of Zuid-Afrika. Bij hun vlucht worden ze geholpen door familie, vrienden en gelijkgezinden, door internationale organisaties en door de katholieke kerk.

De Vlaamse SS'er Fernand Wyss is schuldig aan gruwelijke folteringen en sadistische moorden. Na het lezen van het vonnis wordt hij oneervol, met zijn rug naar het vuurpeloton, op zaterdag 12 april 1947 in Antwerpen terechtgesteld.

Collaborateurs als René Lagrou en Pierre Daye spelen een belangrijke rol als bemiddelaar voor de komst van collega's naar Argentinië. In hun gastland proberen de emigranten een nieuw leven op te bouwen. Vaak moeten ze afrekenen met taalproblemen, culturele verschillen en economische instabiliteit. De meesten blijven hun nazi-ideeën trouw. De band met België blijft, maar verzwakt stilaan. ■

FRANK SEBERECHTS

Executie van de doodstraf

Even voor zijn executie krijgt Fernand Wyss nog het doodvonnis voorgelezen. Volgens de verwerping van zijn genadeverzoek is hij 'met De Bodt de belangrijkste beul van Breendonk'. Bovendien erkent Wyss 'dat hij een laaghartige rol heeft gespeeld'. Er is geen enkele twijfel: de straf moet voltrokken worden. Tussen 1944 en 1950 weerklinkt het salvo 242 keer. In 237 gevallen legt het vuurpeloton aan op Belgische collaborateurs, waarvan een kleine meerderheid Franstalig is (56 %). In verhouding tot het bevolkingsaantal spreekt België de meeste doodstraffen uit, maar het percentage terechtgestelden is veruit het laagst in heel Europa: 8 % (op 2940), tegenover 11 % in Frankrijk (op 6771), 25 % in Nederland (op 154), 35 % in Italië (op 259) en 59 % in Denemarken (op 78). Richard De Bodt, de andere Breendonkbeul, blijft lang genoeg uit de handen van het gerecht. Wanneer hij wordt opgepakt, voert België de doodstraf niet meer uit. Hij sterft als laatste gedetineerde collaborateur in 1975. ■

KOEN AERTS & HELEN GREVERS

Germaine Van Parys

Boetedoening

De collaborateurs die niet snel in vrijheid worden gesteld, moeten tijdens hun gevangenschap tonen dat ze opnieuw goede Belgen willen worden. Vooral met daden moeten zij laten zien dat zij kunnen re-integreren in de naoorlogse democratische samenleving. Een van de kansen die zij krijgen om dat te bewijzen is zich in te zetten bij de materiële wederopbouw van België. Vanaf 1946 worden vanuit de kampen bij de Limburgse kolenmijnen honderden collaborateurs aan het werk gezet. In de ogen van de Belgische regering is dit een win-winsituatie. Het levert de broodnodige kolen op en biedt de gedetineerde de mogelijkheid eerder vrij te komen. Collaboratie is volgens directeur van de mijncentra Albert Luyckx een 'afwijking die... recht te trekken is door werk'. Werken wordt daarom gezien als de beste voorbereiding op het vrije leven. ■

KOEN AERTS & HELEN GREVERS

Van fout naar goed?

Als reactie op het anti-Belgisch nationalisme focust de heropvoeding van collaborateurs op het staatsburgerschap. De collaborateur moet zich opnieuw integreren in de Belgische natie-staat. Om dat te bewerkstelligen dient hij zich te verzoenen met België en zijn fouten te erkennen. Maar het heropvoedingsexperiment kan op de langere termijn alleen maar slagen als de voormalige collaborateurs daar open voor staan. Dat dat lang niet altijd het geval is, blijkt bijvoorbeeld uit de opmaak van het jaarverslag van het mijn-kamp Beverlo, waar de gevangenen zelf voor ingezet worden. Volgens de kampdirectie doet de omslag te veel denken aan het logo van het VNV: een dik aangezette driehoek op een gele kaft. Alleen de cirkel die naar de eenheid van de Lage Landen verwijst ontbreekt. Dergelijke 'incidenten' komen vaker voor en zijn voor de

betrokken heropvoeders een bewijs dat slechts een minderheid van de collaborateurs daadwerkelijk heeft gebroken met het verleden. ■

KOEN AERTS & HELEN GREVERS

Algemeen Rijksarchief

Na de oorlog verplicht de Belgische overheid de Duitse (krijgs)gevangenen tot arbeid in de steenkoolmijnen. De Belgische collaborateurs kunnen in ruil voor strafvermindering vrijwillig aan de slag.

Het nationaalsocialisme blijft in de directe naoorlogse periode op aanhangers rekenen in de kampen en gevangenissen, zoals de verwijzing naar het VNV hier duidelijk maakt. In dat opzicht heeft de 'wederopvoeding' niet de beoogde werking.

De lokale besturen zijn verantwoordelijk voor de uitreiking van getuigschriften van burgertrouw. Wie er geen krijgt, wordt uitgesloten van het publieke leven en allerlei sociaal-maatschappelijke voorzieningen en voordelen.

Deelcollectie Hermans. www.waaslanderfigoed.be

Verval van rechten: tweederangsburgers

Door het verlies van rechten worden bijna 100.000 mensen tot tweederangsburgers gede-gradeerd, ruim 40.000 van hen zonder enige vorm van veroordeling. Zij mogen niet stemmen of zich verkiesbaar stellen, krijgen het verbod een vereniging te leiden, te publiceren enzo-voort. Gemeentebesturen kunnen bovendien ook een bewijs van burgertrouw weigeren. Hier-door worden deze mensen uitgesloten van aller-lei diensten, ambten en voordelen die de overheid normaal aan haar burgers waarborgt. Dat varieert van een inschrijving in het handels-register tot het recht op een ouderdomspensioen. In de loop van de jaren worden meer en meer mensen in eer en rechten hersteld, maar sommige gevolgen lijken wel eeuwigdurend. Als het Euro-pees Hof voor de Rechten van de Mens België dreigt te veroordelen, jaagt de socialistische minister van Justitie Piet Vermeylen in 1961 spoor-slags een wet door het parlement die op grote schaal aan de meesten de burgerlijke en politieke rechten teruggeeft. ■

KOEN AERTS & HELEN GREVERS

Het vermogen onder vuur

Twintig jaar na de oorlog heeft Lode Claes aan België nog geen cent betaald. Zijn zaak vormt een van de 4400 collaboratiedossiers waarin de staat een schadevergoeding verwacht, goed voor een totaal van bijna negen miljard Belgische frank. Zoals bij de andere financiële sancties zijn die bedragen vaak te groot om volledig geïnd te kun-nen worden. Een wet van 1960 brengt soelaas. De schadevergoedingen kunnen nu geminderd en zelfs kwijtgescholden worden. Het is een

Lode Claes, veroordeeld als oorlogsschepen van Groot-Brussel en medewerker van het VNV-blad *Volk en Staat*, trekt bij de lokale verkiezingen van 1976 de Vlaamse eenheidslijst in Elsene, de Brusselse gemeente die dan bekendstaat als *l'oasis francophone*. Claes wordt verkozen.

CegeSoma

Tijdens de bevrijding wordt de inboedel van collaborateurs op straat kapotgeslagen en hun bezit geregeld in brand gestoken. Antwerpen, Mechelsesteenweg.

In België is de bestraffing van collaboratie vaak vereenzelvigd met het beeld van de straat: een spontane en gewelddadige afreke-ning zonder maat of einde. Dit is niet correct. De repressie kent weliswaar verschillende gezichten, maar de kern ervan is een reactie van de Belgische staat om de herwonnen vrijheid te beschermen. Daarbij moet de staat reageren op de polarisatie in de samenleving als gevolg van de collaboratie. Er lijkt geen andere keus te bestaan dan iedereen die verdacht wordt uit de samenleving te verwijderen. Deze maatregel is echter voorlopig. De noodzaak van de bestraffing evolueert al snel naar een vrijlatings- en strafver-minderingsbeleid. Dit wordt gecombineerd met heropvoedingsprogramma's die landverraders opnieuw met België moeten verzoenen.

De ervaring met de collaboratie tijdens de Eer-ste Wereldoorlog had België al deels voorbereid, maar de bestraffing is ditmaal scherper en rui-mer. Opeenvolgende amnestieregelingen na 1918 hebben sommigen er niet van weerhouden opnieuw te collaboreren. Bovendien is dit keer de samenwerking met de vijand omvangrijker. Dat heeft een diepe scheidslijn in de samenleving teweeggebracht. Na de bevrijding moeten inter-neringen op grote schaal verdachten tegen gewelddadige acties van de bevolking bescher-men en voorkomen dat zij Duitsland tijdens de laatste cruciale maanden van oorlogvoering nog zouden helpen. De uitkomst van de oorlog is op dat moment nog onzeker. Daarnaast wil de Bel-gische regering verhinderen dat de verdachten hun straf ontlopen.

Tijdens de bezetting heeft de Belgische rege-ring in ballingschap het wettelijk kader ver-strengd. Wie aan het gerecht ontsnapt en bij

verstek tot een zware straf wordt veroordeeld, verliest de Belgische nationaliteit. Daarnaast wordt voor alle veroordeelden een uitgebreide vervallenverklaring van burgerlijke en politieke rechten ingevoerd. Dit wordt voorgesteld als een beschermingsmaatregel om iedereen die België

Vrij Volk, een Brabants sluikblad van een groep Vlaamse katholieken gelieerd aan de Nationale Koninklijke Beweging, gaat na de bevrijding door met de publicatie van namen, misdrijven en foto's van collaborateurs.

CegeSoma

In het kamp van Lokeren zitten tussen november 1944 en november 1947 zo'n 22.000 tot 25.000 collaborateurs opgesloten. Er zijn 15 barakken die zijn onderverdeeld in slaap- en eetgedeelten.

Privécollectie

niet trouw is gebleven tijdens de bezetting uit te sluiten ‘van al de bedrijvigheden van het nationale leven waarin hun werking of hun invloed dit gevaar zou kunnen vernieuwen’.

De toepassing van de strafwet is in handen van het militaire gerecht, dat eind september 1944 al een eerste verdict velt. Wie vroeg voor de rechtbank verschijnt, krijgt doorgaans een strenge straf dan degene die later terechtstaat. Zeker tijdens de eerste maanden, wanneer de oorlog nog niet is beslecht, wegen emoties meer op de rechtspraak dan later. Ondanks centrale coördinatie van het auditoraat-generaal varieert de straf ook naargelang van de bevoegde kamer die

Algemeen Rijksarchief

rechtspreekt. Aanvankelijk maakt de grootschalige collaboratie het moeilijk om de rechtspleging te harmoniseren. Om dezelfde reden blijkt een rigide toepassing van de strafwet praktisch onhaalbaar en besluit de regering een jaar na de bevrijding dat ook niet-veroordeelden hun burgerlijke en politieke rechten kunnen verliezen. Die sanctie dient om een bijkomende procedure-slag en gevangenzetting van duizenden anderen te voorkomen, maar verhoogt tegelijkertijd het bereik van de overheidsrepressie.

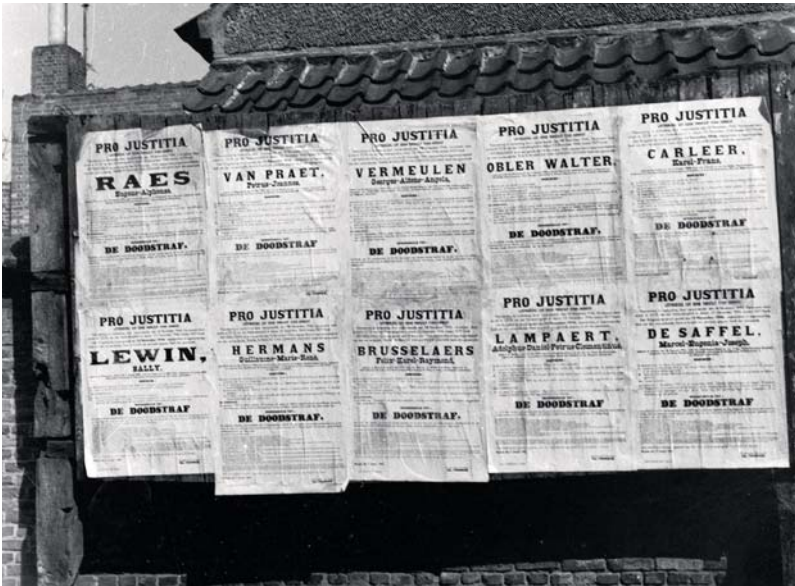
Behalve de bestraffing, die zowel de persoon zelf, zijn vermogen als zijn rechten treft, nemen ook de overheidsadministraties en lokale besturen bijkomende maatregelen. In de Oostkantons kunnen gemeenten zonder enige vorm van veroordeling mensen voordragen om hun nationaliteit te ontnemen. Elke burgemeester of politiecommissaris in België kan iemand ook het bewijs van burgertrouw weigeren. Administraties zuiveren op de koop toe hun eigen personeelsbestand en ontzeggen aan veroordeelden en verdachten allerlei voordelen en diensten.

Dit alles maakt dat de repressie ver reikt. Wie tijdens de bevrijding bijvoorbeeld zijn huis geplunderd of vernield zag, kan als verdachte uitgesloten worden van een schadevergoeding. Daarnaast haasten privéorganisaties zich om, bezorgd om de smet op hun blazoen, leden uit te stoten die door de staat bestraft worden. Omgekeerd volgt op een disciplinaire sanctie in bepaalde beroepsgroepen, zoals de advocatuur of de geneeskunde, ook een verval van rechten. De bestraffing door de overheid lijkt zo op het eerste gezicht onverbiddelijk en alomtvattend. Maar als we naar de praktijk kijken, verschijnt toch een gnuanceerder beeld.

De bestraffing is immers lang niet overal tot het uiterste doorgevoerd. De oorlogsdreiging is na mei 1945 definitief voorbij. Voor elke vorm

van bestraffing rijzen dan al snel dwingende redenen tot matiging: een variërende strafmaat, een onaangepaste gevangenisinfrastructuur, een tekort aan goed opgeleid bewakingspersoneel, het onvermogen van vele veroordeelden om de financiële sancties te betalen en de vrees dat langdurige uitsluiting een gestigmatiseerde groep zou creëren. Daarom is, eerst met lap- en stopwerk en later met een breder en geformaliseerd beleid, vroeg ingegrepen om de verschillende vormen van bestraffing in evenwicht te brengen en stelselmatig af te bouwen. Na de vrijlating van het gros van de collaborateurs tegen het eind van de jaren 1940 is de repressie halverwege de jaren 1960 voor de meesten juridisch goeddeels gematigd en opgeruimd, op enkele administratieve uitsluitingen na.

Toch loopt die clemente afwikkeling van de bestraffing niet gelijk met een geslaagde heropvoeding. Het liberale geloof in de verbetering van de mens heeft maar succes als de collaborateurs zelf positief tegenover het heropvoedings-experiment staan dat hen tot ‘volwaardig’ Belgisch democratisch staatsburger wil vormen. En dat is niet altijd het geval. Slechts een minderheid van de collaborateurs breekt daadwerkelijk met het verleden. Het nationaalsocialisme blijft in de directe naoorlogse periode op aanhangers rekenen in de interneringscentra en gevangenissen. Voor de meesten is het erkennen van hun ‘fouten’ niet meer dan handige lippendienst om

CegeSoma

eerder vrij te komen. Bovendien menen de meeste Franstalige collaborateurs, zoals rexisten, dat zij altijd – ook tijdens de bezetting – goede vaderlanders zijn geweest. Vlaams-nationalistische collaborateurs hebben dat vaderland daarentegen nooit erkend en vinden in de repressie een extra reden om zich definitief van België af te keren. ■

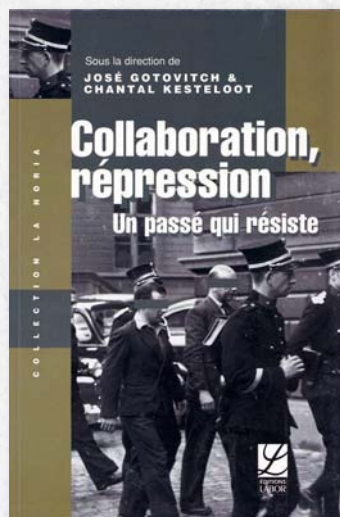
Aanplakbiljetten lichten de bevolking in over de doodvonnissen van het Breendonkproces van 1946. Onder de veroordeelden de Duitse Walter Obler en de Poolse Lewin Sally, beiden van Joodse afkomst en schuldig aan mishandelingen van medegevangenen. Ook zij verschijnen op 12 april 1947 voor het vuurpeloton.

CegeSoma

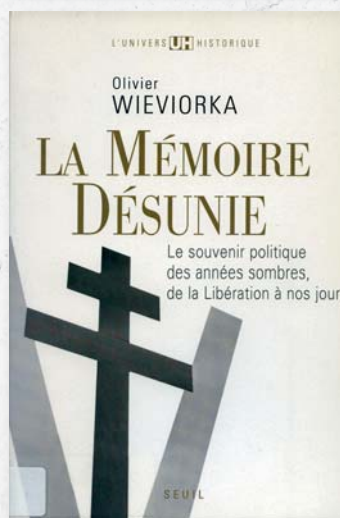
HERINNERING

De Tweede Wereldoorlog blijft in onze herinneringen rondspoken. België wordt geregeld opgeschrikt door polemieken die ons weinig vertellen over het verleden, maar veel meer over de verdeelde en uiteenlopende meningen waarmee de Belgische maatschappij – of de verschillende gemeenschappen in België – op deze periode terugblijkt. Iedereen heeft ‘zijn’ oorlog beleefd en iedereen herinnert zich hem op zijn manier. **DOOR CHANTAL KESTELOOT**

De herinnering lijkt wel een slagveld. Individuen, groepen en maatschappijen hebben hun visie en laten weinig ruimte voor andere beschouwingen en voorstellingen. Er zijn de goeden en de slechten en zelfs binnen eenzelfde groep kunnen de meningen daarover verschillen. De helden van gisteren zijn niet meer die van vandaag; de slachtoffers van gisteren zijn van gezicht veranderd. In elke groep is er sprake van een echte concurrentie. Onze manier om naar de Tweede Wereldoorlog te kijken is sinds 1945 erg veranderd. In België ligt het ingewikkeld door de doorwerking van de complexe herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. De communautaire gespletenheid van die herinnering heeft ook de kijk op de Tweede Wereldoorlog beïnvloed. Het zelfbeeld en dat van de ander wordt beïnvloed door stereotypes die des te meer doorwegen wanneer ze worden gebruikt om zichzelf de ‘mooie’ rol van held of van slachtoffer toe te dichten.

Vandaag lijkt het erop dat Vlamingen en Franstaligen een andere kijk hebben op de oorlog en dat in deze visie nauwelijks plaats is voor nuances. Het gaat daarbij vooral om de perceptie van de collaboratie. Was deze in Vlaanderen te rechtvaardigen door zich te beroepen op de manier waarop de Belgische staat had getreuzeld om in te gaan op de eisen van de Vlaamse beweging? Hadden de Vlaamse collaborateurs zich, net als de activisten in 1914-1918, laten verleiden door een bezetter van wie werd verwacht dat hij de Vlaamse eisen zou inwilligen? En hoe zit het met de collaboratie aan Franstalige kant? Was deze echt zo marginaal en zonder draagvlak bij de bevolking? En omgekeerd, was het verzet in Vlaanderen echt zo minimaal en had het echt zo weinig voeling met de Vlaamse maatschappij? Is het daar pas echt van de grond gekomen bij de naderende bevrijding om af te rekenen met echte of vermeende collaborateurs? Waren alle Franstaligen verzetsstrijders en in naam van welke waarden streden ze dan? Voor het vaderland, voor het antifascisme of tegen de Jodenvervolging? Was de repressie een instrument bedoeld om de Vlaamse beweging te ont-hoofden? Waarom blijft zeventig jaar na het einde van de oorlog elke vorm van amnestie onaanvaardbaar voor de Franstaligen? ■

België heeft niet het monopolie op een complexe interpretatie van de Tweede Wereldoorlog. ‘Onverwerkt verleden’ (Vlaanderen), ‘een verleden dat weerstand biedt’ (Franstalig België), grijs verleden (Nederland), een verdeelde herinnering (Frankrijk).

Van vaderlandsliefde naar mensenrechten

September 1944: België is bevrijd. Onmiddellijk worden de ‘nazigruwelen’ in eigen land blootgelegd. Het kamp van Breendonk, waar tijdens de bezetting meer dan 4000 mannen (en enkele tientallen vrouwen) gevangen zaten, wordt een deel van het nationale collectieve geweten. In 1947 roept het parlement dit *Aufanglager* uit tot nationaal herdenkingsmonument. Daarmee houdt de tussenkomst van de overheid op. In de loop van de volgende decennia zorgen de voormalige politieke gevangenen er zelf voor dat de herinnering levendig wordt gehouden. Het kamp van Breendonk dat symbool staat voor de herinnering aan patriottische moed tijdens de bezetting, wordt vanaf de jaren 1970 getroffen door de gestage afbrokkeling van ‘La Belgique de papa’ – de unitaire staat. Zijn boodschap blijkt onherroepelijk gedateerd te zijn. Met de vieringen van vijftig jaar einde van de oorlog herrijst het monument uit zijn as. De federale staat wordt zich almaar bewuster van zijn ‘herinneringsplicht’ en vormt Breendonk om tot een *Human rights memorial* dat waarschuwt tegen elke vorm van extremisme. ■

BRUNO BENVINDO

Van vervolging naar mensenrechten

De Dossinkazerne, waar tijdens de oorlog 25.000 Joden en honderden Roma werden verzameld voor deportatie naar Auschwitz, raakt na

CegeSoma

1945 in de vergetelheid. Het gebouw krijgt zijn militaire functie terug. In de Belgische herinnering is er nauwelijks aandacht voor de Jodenvervolging. Vanaf 1957 organiseren overlevende slachtoffers jaarlijks een bescheiden plechtigheid. In de jaren 1970 besluit het leger om de kazerne te verlaten. De stad Mechelen koopt de gebouwen en laat de site omvormen tot een complex van appartementen. In de jaren 1990 doet zich een kentering voor. Door de opkomst van extreemrechts en het groeiende besef van de gruwel van de genocide in het westerse collectieve geheugen besluit de Vlaamse overheid om tegemoet te komen aan de vraag van de Joodse gemeenschap om van de Dossinkazerne een memoriaal te maken. Het Joods Museum van Deportatie en Verzet wordt in 1995 ingehuldigd, maar blijkt al gauw te klein te zijn. In 2012, na een decennium van polemieken over de invulling van deze herdenkingssite, opent Kazerne Dossin haar deuren. Het museum wil niet alleen de herinnering aan de genocide levendig houden, maar ook de schendingen van de rechten van de mens aankaarten. ■

BRUNO BENVINDO

De eerste bedevaart naar het Fort van Breendonk vindt plaats op 22 september 1944, amper drie weken na de bevrijding. In 1947 roept het Belgische parlement het kamp van Breendonk uit tot nationaal herdenkingsmonument.

Kazerne Dossin, geopend eind 2012, heeft niet alleen aandacht voor de Jodenvervolging in België maar ook voor andere genocides en schendingen van mensenrechten.

Kazerne Dossin

CageSoma

De restanten van de 'eerste' IJzertoren na de tweede aanslag in juni 1946. Voor tal van mensen staat de toren symbool voor de anti-Belgische collaboratie.

Terugkeer naar de oorsprong?

Tijdens de bezetting collaboreert het grootste deel van het bestuur van de IJzerbedevaarten. Na de bevrijding is het bestuur, niet verrassend, uitgedund als gevolg van de bestraffing van collaboratie of een zelfgekozen vlucht naar het buitenland. Als symbool van de anti-Belgische collaboratie vormt de IJzertoren het mikpunt van twee aanslagen. In juni 1946 wordt hij opgeblazen en volledig verwoest. De daders, die banden hebben met het lokale verzet, worden nooit gevat. Er volgen plannen om de site om te vormen tot een plaats die Vlamingen en Walen broederlijk verenigt. Ze draaien op niets uit. De toren wordt niettemin heropgebouwd met overheids-subsidies en vanaf 1948 vinden er opnieuw jaarlijkse bedevaarten plaats.

Ook de naoorlogse bedevaarten rond de nieuwe IJzertoren zijn niet vrij van controverse. Nu huist in de toren een nieuw museum waarin vooral de Eerste Wereldoorlog aan bod komt.

Net als in de jaren 1930 klinkt de eis voor amnestie al gauw weer op de bedevaartweide. De broze consensus die vlak na de oorlog katholieken en Vlaams-nationalisten had verenigd, houdt niet stand. De bedevaart wordt opnieuw een hoogdag voor het Vlaams-nationalisme. Binnen de Vlaamse beweging lopen de sporen uiteen. Er is een extreemrechtse vleugel, maar het flamingantisme is veel breder en werkt door in de traditionele partijen. De Vlaamse Gemeenschap die door de federalisering van België ontstaat, erkent de IJzertoren als Memoriaal van de Vlaamse Ontvoogding. De IJzerbedevaarten zijn inmiddels een strijdtoneel geworden van verschillende fracties van de Vlaamse beweging. Ook de collaboratiegeschiedenis verdeelt de geesten. In 2000 spreekt Frans-Jos Verdoodt, lid van het bestuur van de IJzerbedevaarten, een 'historisch pardon' uit voor de Vlaams-nationalistische collaboratie. Voor de radicale anti-Belgische Vlaams-nationalisten, van wie velen aanleunen bij het extreemrechtse Vlaams Blok, is dat onaanvaardbaar. Vanaf 2003 organiseren zij de IJzerwake, een concurrerende manifestatie.

De IJzerbedevaart zelf evolueert naar meer openheid. In 2012 is er zelfs voor de eerste keer een delegatie van de Waalse regering aanwezig en wordt hulde gebracht aan de lange tijd doodgezwegen Aimé Fiévez, een Waalse soldaat die sneuvelde aan de zijde van de gebroeders Van Raemdonck. In 2013 wordt met het oog op de herdenkingen van de Eerste Wereldoorlog de bedevaart verschoven naar 11 november, wat een terugkeer naar de oorsprong betekent en een breuk met de IJzerwake. Een nieuw museum, waaruit het nationalisme van weleer is geweerd, opent in februari 2014. Ook hier staat de Grote Oorlog centraal. ■

CHANTAL KESTELOOT

Museum aan de IJzer

Het indrukwekkende monument van Mardasson, dat de slag om de Ardennen herdenkt, ligt op een heuveltop en heeft de vorm van een ster met vijf punten, het symbool van de Verenigde Staten.

Van Mardasson naar Bastogne War Museum

De Mardasson wordt op 16 juli 1950 in aanwezigheid van 10.000 mensen ingehuldigd als groot monument voor de slag om de Ardennen. Dit laatste offensief heeft in de streek van Bastogne veel sporen nagelaten. Meer dan 2500 burgers en ongeveer 20.000 Amerikaanse en Duitse soldaten hebben er het leven gelaten. Het idee om een monument op te richten dateert van 1945. Het is de bedoeling om de banden aan te halen met de Amerikaanse bevrijders. Het project wordt toevertrouwd aan de Luikse architect Georges Dedoyard. De werken starten symbolisch op de Amerikaanse *Independence Day*, 4 juli 1946, met de hulp van Duitse krijgsgevangenen en gemeentearbeiders. Het indrukwekkende monument ligt op de top van een heuvel en heeft de vorm van een ster met vijf punten, het symbool van de Verenigde Staten. De namen van de Amerikaanse staten staan vermeld op de fries. De crypte is gedecoreerd door Fernand Léger. Het monument wordt als snel een toeris-

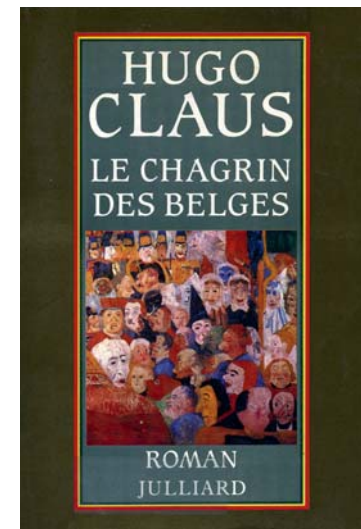
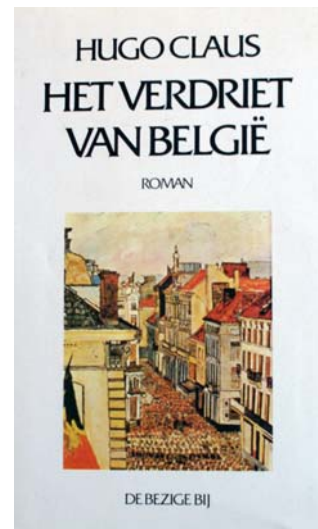
tische trekpleister, maar omdat het buiten de grote herdenkingen wordt veronachtzaamd, raakt het meer en meer in de vergetelheid. Vandaag wordt het nieuw leven ingeblazen als vast onderdeel van een bezoek aan het nieuwe *Bastogne War Museum*. ■

CHANTAL KESTELOOT

Waarom de oorlog ook *Het verdriet van België's*

In 1983 publiceert Hugo Claus zijn *Verdriet van België*. Het boek speelt zich af in de bewogen periode van de bezetting. De roman werd in vele talen vertaald, bekroond met literaire prijzen en verfilmd. Het verhaal is autobiografisch. Claus was lid van de Nationaal-Socialistische Jeugd Vlaanderen (NSJV) en zijn Vlaams-nationalistische familie collaboreerde. De roman toont Vlaanderens provincialisme en bekrompenheid, maar laat ook ruimte voor verbeelding. Die complexiteit, het controversiële onderwerp en het talent van Claus verklaren het succes van de roman. Hoewel voor velen, ondanks de oorlog, het leven gewoon doorgaat en ze ervan willen profiteren, worden alle protagonisten persoonlijk door het conflict geraakt. Om aan deze onverbiddelijke en beklemmende sfeer te ontsnappen, vlucht de jonge Louis in een eigen wereld van fantasie en bedrog. De roman schetst een beeld van een opportunistische collaboratie, die na de oorlog problemen krijgt met de repressie. Maar niets is zwart-wit en de roman werpt vragen op over de moeilijke kwestie van de Vlaamse collaboratie en haar erfenis. ■

CHANTAL KESTELOOT

De oorspronkelijk uitgave en de Franse vertaling van *Het verdriet van België*. De roman is autobiografisch en werpt vragen op over de Vlaamse collaboratie en haar erfenis.

Het team binnen de BRT dat het onderzoek verricht voor de reeks *De Nieuwe Orde*. V.l.n.r. vooraan: Maurice De Wilde en Philippe Van Meerbeeck; achteraan: Etienne Verhoeyen en Rémonde Panis.

Collaboratie op het kleine scherm

In februari 1982 brengt de BRT de eerste uitzending van *De Nieuwe Orde*, een emblematische titel die veel meer dekt dan alleen maar de collaboratie. De leiding is in handen van Maurice De Wilde, een gedreven journalist van de Vlaamse televisie en een man die van controverse houdt. Hij wordt in zijn onderzoek bijgestaan door Etienne Verhoeyen, auteur van verschillende boeken over de oorlog. Het duo functioneert goed. De Wilde maakt schokinterviews. Zijn methode zal achteraf voor controverse zorgen: na uren van gesprekken zonder camera, waarin zijn meestal bejaarde getuigen zich vertrouwelijk uitlaten, begint De Wilde op het einde van de dag te filmen en confronteert hij zijn gesprekspartners met de informatie die hij tijdens de dag heeft verzameld. Verhoeyen en een ploeg historici werken de basisteksten en de scenario's uit.

Het werk dat het resultaat vormt van zeven jaar onderzoek, wordt omkaderd door een wetenschappelijke commissie met historici van verschillende Vlaamse universiteiten en van de Koninklijke Militaire School. Meer dan 800.000 Vlamingen kijken naar het programma. Zij worden geconfronteerd met het gezicht van talrijke collaborateurs, onder wie Léon Degrelle, iets dat veel stof doet opwaaien. Deze uitzendingen slaan in als een bom en veroorzaken discussies tot in de hoogste politieke kringen. Meer dan publicaties van historici is het de televisie die de mensen wakker schudt. De eerste reeks wordt al snel hernomen en gevolgd door andere gewijd aan verdachten, aan het verzet en aan sommige vormen van collaboratie, zonder het kijksucces van *De Nieuwe Orde* te evenaren. Optredend als een echte 'onderzoeksrechter' is De Wilde nog geloofwaardiger als hij een aantal mythes van het verzet doorprikt.

De belangrijkste onderdelen van de reeks worden twee jaar later overgenomen door de RTBF, wat zeer uitzonderlijk is in het gescheiden Belgische medialandschap. De openbare omroep is voorzichtig en laat elke uitzending volgen door een debat tussen historici. Desondanks komt het tot herhaaldelijke incidenten. Opmerkelijk is een interventie van koning Leopold III naar aanleiding van een aflevering over diens houding tijdens de bezetting. Justitie probeert tevergeefs een uitzending over de omroep te verhinderen. Het optreden van de mediagenieke Léon Degrelle wekt onrust, al blijkt de politieke impact beperkt. ■

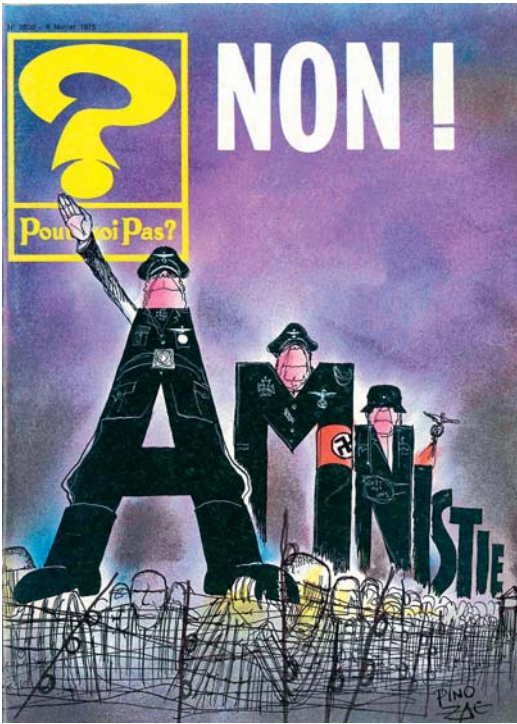
CHANTAL KESTELOOT

Maurice De Wilde op bezoek bij Léon Degrelle in zijn ballingsoord in Spanje, november 1980. De interviews met de voormalige leider van Rex, bij verstek ter dood veroordeeld door de Belgische justitie, doen veel stof opwaaien.

De bestraffing van collaboratie heeft vooral in Vlaanderen diepe sporen nagelaten. Meer dan de collaboratie zelf, die vaak wordt gezien als een uiting van idealisme, is het de repressie die ter discussie staat. Collaborateurs worden in de Vlaamsgezinde opinie al snel als slachtoffers ervan beschouwd. Deze voorstelling is vandaag nog niet helemaal verdwenen. De bestraffing wordt derhalve als buitenproportioneel gezien. In de gepolariseerde sfeer van de koningskwesitie roept ook de katholieke wereld op tot een 'rechtvaardige' – versta milde – repressie, terwijl de liberalen, socialisten en communisten ijveren voor een snelle en strenge bestraffing. Voor vele voormalige verzetslui, die na de oorlog al snel beseffen dat zij geen politieke rol kunnen spelen, kan de bestraffing niet streng genoeg zijn. Kortom, niemand is tevreden en ran-cunes worden groter.

In België ontwikkelt zich een gescheiden herinneringslandschap. Met uitzondering van de exuberante Léon Degrelle, die in zijn Spaanse ballingschap tegen vervolging beschermd is, hult de grote meerderheid van de Franstalige collaborateurs zich in stilzwijgen, bevreesd voor stigmatisering in een maatschappij die de overtuiging heeft dat ze in haar geheel vijandig stond tegenover de bezetter. Na de oorlog houdt bijna niemand zich met de erfenis van Rex bezig, terwijl de inzet van het Waals Legioen bij mensen gepassioneerd door militaire geschiedenis een zekere fascinatie teweeg heeft gebracht. Vlaamse collaborateurs hebben minder gêne. Velen van hen grijpen naar de pen om zichzelf te verrechtvaar-

Pourquoi Pas? van 6 februari 1975. Liberaal Archief

De perceptie op de collaboratie in Franstalig België wijkt sterk af van de beeldvorming langs Vlaamse kant. Tot op vandaag blijft onder meer daarom elke vorm van amnestie onaanvaardbaar voor de Franstaligen.

digen. Ze vinden elkaar terug in verenigingen die na verloop van tijd openlijk activiteiten organiseren als oud-collaborateurs. Sommigen engageren zich in de politiek en eisen amnestie. Ze hebben duidelijk geen last van de sociale afkeuring die Franstalig België kenmerkt. De strijd gaat voort. De helden van het verzet daarentegen drukken

De Standaard—Het Nieuwsblad

De bestraffing van de collaboratie heeft in Vlaanderen diepere sporen nagelaten dan de collaboratie zelf. Het beeld van de collaborateur als slachtoffer van België blijft ondanks de talrijke weerleggingen aanwezig. Betoging van amnestie-aanhangers, begin jaren 1980.

zich vooral uit in het Frans, een fenomeen dat zeker heeft bijgedragen tot een grotere marginalisering van het verzet in Vlaanderen.

Pas vanaf de jaren 1970 gaan historici echt interesse tonen voor de Tweede Wereldoorlog. Er wordt een onderzoekscentrum opgericht – waar Nederlands- en Franstaligen samenwerken – en de toegang tot almaar meer archieven maakt diepgavend onderzoek mogelijk. Vandaag is het een van de best bestudeerde periodes van de geschiedenis van de 20ste eeuw. Stilaan worden alle facetten van de bezette samenleving onderzocht. Het laatste woord is zeker nog niet geschreven en zal dat allicht nooit zijn, maar de consensus onder Belgische historici contrasteert eigenaardig genoeg met wat in de Belgische herinnering(en) voortleeft. De waarden waarop de herinnering

van getuigen de talrijke wetsvoorstellen voor amnestie die vrijwel altijd door Vlaamse parlementariërs worden ingediend. Het dient gezegd dat deze mythe kon rekenen op een aanzienlijke hagiografische geschiedschrijving. Voor een deel van de Vlaamse opinie is de schok allicht eerst gekomen via de media. Vanaf 1982 toont Maurice De Wilde met zijn befaamde reeks *De Nieuwe Orde* als een echte onderzoeksrechter het gezicht van de collaboratie. Op datzelfde moment publiceert Hugo Claus *Het verdriet van België*, waarin de bezetting een centrale rol speelt.

Er weerklinken vervolgens nog andere stemmen. Later dan in andere West-Europese landen, maar even dynamisch, eist de Joodse gemeenschap haar plaats op. Geschiedenis en herinnering gaan hand in hand in een vaak moeilijke en

rechten van de mens. Maar beide instellingen zeggen ook veel over de actieve rol die de federale staat en de deelstaten spelen.

Met de opkomst van het extreem-rechtse Vlaams Blok, na een veroordeling wegens racisme omgevormd tot Vlaams Belang, wordt de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog meer en meer geassocieerd met antifascistische waarden. De herinneringsplicht lijkt het antwoord te zijn op elke heropleving van extreem-rechts. Terwijl in de jaren 1980 en tot aan de herdenkingen van de 50^e verjaardag van de bevrijding er nog geregeld sprake is van verzoeningsgebaren – ook in toespraken van de koning – lijkt deze verzoening moeilijker te liggen dan ooit. In 2000 wordt nochtans tijdens de IJzerbedevaart een historisch pardon uitgesproken voor de Vlaams-nationalistische collaboratie. Daarop wordt in het Vlaams Parlement een resolutie in dezelfde zin aangenomen. De emoties in verband met de oorlog blijven echter hoog oplaaien als het bijvoorbeeld gaat om onthullingen over de houding van belangrijke figuren als de tekenaar Hergé of de filmmaker Henri Storck tijdens de oorlog, of als blijkt dat Vlaams-nationalistische politici lid zijn van het Sint-Maartensfonds, een organisatie van oud-

Vandaag is de Tweede Wereldoorlog een van de best bestudeerde periodes van de 20e eeuw. Ook de studie over de Jodenvervolging is na een aarzelande start fors op gang gekomen.

In augustus 1970 verschijnt *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, de eerste wetenschappelijke uitgave van het net opgerichte onderzoekscentrum, waar zowel Franstalige als Nederlandstalige onderzoekers samenwerken.

Naar aanleiding van de befaamde BRT-uitzendingen over *De Nieuwe Orde* verschijnt ook met groot succes een reeks boeken die vooral steunen op het werk van onderzoeker Etienne Verhoeyen. Dit derde deel is uit 1982.

CegeSoma

Privécollectie

aan het verzet is gebaseerd, verbrokkelen. Het België waarvoor de verzetsmensen hebben gevochten, bestaat niet meer. In de plaats is een federaal België gekomen met deelstaten. Ongewijfeld meer dan de unitaire staat ooit heeft gedaan, proberen deze entiteiten hun legitimiteit te baseren op feiten of geïdealiseerde voorstellingen van het verleden en wijzen daarbij met educatieve doeleinden op de herinneringsplicht.

In Franstalig België wordt voortaan gesproken over antifascistisch verzet in plaats van patriotisch verzet. Het communistische verzet is samen met de Koude Oorlog uit het zicht verdwenen. Ondanks de onderzoeksresultaten die het fascistische karakter van een partij als het VNV duidelijk aantonen, overleefde de mythe van een romantische collaboratie lange tijd in Vlaanderen. Daar-

controversiële – zoals in de kwestie van de rol van de Vereniging van de Joden in België – maar niettemin vruchtbare dialoog. Hoewel de betrokkenen zelf geen grote rol konden spelen, hebben historici zich almaar dieper over dit domein gebogen en heeft zelfs de overheid ertoe bijgedragen door het onderzoek te financieren van de omvangrijke studie *Gewillig België*, waarin de rol van de Belgische staat kritisch onder de loep wordt genomen. De Kazerne Dossin – museum en memoriaal over Holocaust en Mensenrechten – die met veel publiciteit wordt geopend, belicht de geschiedenis van de Jodenvervolging in België. Op enkele kilometer daarvandaan focust het concentratiekamp van Breendonk op de geschiedenis van het verzet. Allebei benadrukken ze ook het belang van het universele thema van de

Erfoedbibliotheek Hendrik Conscience

oostfronters of aanwezig zijn op de viering van een voormalig collaborateur. In de politieke relletjes die dan stevast oplaaien, wordt het verleden volop geïnstrumentaliseerd.

De tijd heeft de emoties schijnbaar niet uitgewist. De meeste van de protagonisten zijn nochtans dood en voor een eventuele amnestie is er vrijwel geen kandidaat overgebleven. De media spelen vaak een bepalende rol in de ontwikkeling van deze polemieken. De diversiteit van de interpretaties van de Tweede Wereldoorlog heeft grotendeels bijgedragen aan zijn permanente actualiteit. Maar België heeft niet het monopolie van een complexe interpretatie. Ook in andere Europese landen is het oorlogsverleden vaak het onderwerp van controverses en polemieken. Het feit dat deze periode nog altijd dergelijke emoties doet oplaaien, bewijst ten overvloede dat we nog niet klaar zijn met de Tweede Wereldoorlog. ■

Het historisch pardon voor de Vlaams-nationale collaboratie in de Tweede Wereldoorlog, uitgesproken op de IJzerbedevaart van 2000, wordt in de Franstalige pers sterk geminimaliseerd. *La Libre Belgique*, 28 augustus 2000.

Foto Kropf. Collectie Spronk. Cegesoma

Blankenberge.

CegeSoma

De onderzoeksploeg van het CegeSoma, het Studiecentrum Oorlog en Maatschappij (*www.cegesoma.be*), heeft met enthousiasme zijn schouders gezet onder dit project. Als referentiecentrum voor de geschiedenis van oorlogen en conflicten in de 20^e eeuw is het een uitstekende gelegenheid geweest om de resultaten van recent onderzoek bekend te maken. Daarnaast sluit het ook aan bij de publiekshistorische activiteiten waarop de instelling zich in de toekomst wil profileren.

Universiteit Gent

Voor wat de inbreng van de Universiteit Gent betreft, is dit magazine de gezamenlijke inspanning van historici verbonden aan het onderzoeksprogramma ‘Oorlog, crisis en maatschappij’ van de onderzoeksgroep Sociale Geschiedenis na 1750 (*www.socialhistory.ugent.be*) en het Instituut voor Publieksgeschiedenis (*http://www.ipg.ugent.be*).

INSTITUUT \longleftrightarrow VOOR
PUBLIEKSGESCHIEDENIS

Auteurs

Koen Aerts is doctor in de geschiedenis en postdoctoraal onderzoeker van het FWO-Vlaanderen verbonden aan de Universiteit Gent. Hij publiceerde onder andere *Repressie zonder maat of einde?* (2014) en voert aan de Vakgroep Geschiedenis onderzoek naar kinderen van collaborateurs.

Bruno De Wever is doctor in de geschiedenis en hoogleraar aan de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Hij leidt er het onderzoeksprogramma ‘Oorlog, crisis en maatschappij’ en het Instituut voor Publieksgeschiedenis. Hij publiceert over Belgische geschiedenis.

Lieve Gevers is doctor in de geschiedenis en professor emeritus aan de KU Leuven. Ze doceerde er Geschiedenis van Kerk en Theologie. Haar wetenschappelijk werk handelt over kerk, nationalisme, onderwijs en studentenbeweging in de 19e en 20e eeuw.

Florence Gillet is doctor in de geschiedenis en verantwoordelijk voor de afdeling Beeld & Geluid van het CegeSoma. Ze publiceert over de Belgische koloniale propaganda in de Verenigde Staten in de Tweede Wereldoorlog, de cineast André Cauvin en de sociale herinnering van de Belgische oud-kolonialen.

Helen Grevers is doctor in de geschiedenis en als postdoctoraal onderzoekster verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Haar proefschrift werd in 2013 gepubliceerd als *Van landverraders tot goede vaderlanders. De opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950*.

Chantal Kesteloot is doctor in de geschiedenis en verantwoordelijk voor de afdeling Publieksgeschiedenis van het CegeSoma. Haar belangrijkste onderzoeksdomijnen zijn de geschiedenis van de Waalse beweging, Brussel, de oorlogsherinnering en het vraagstuk van de nationale identiteit in België.

Dirk Luyten is doctor in de geschiedenis, onderzoeker bij het CegeSoma en gastdocent aan de Universiteit Gent. Hij publiceert vooral over de sociaaleconomische geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

Fabrice Maerten is doctor in de geschiedenis en verantwoordelijk voor de afdeling Documentatie van het CegeSoma. Hij

publiceert vooral over het verzet en over de katholieke wereld tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Dimitri Roden is licentiaat geschiedenis en werkt als onderzoeker bij het Breendonk Memorial. Hij bereidt aan de Universiteit Gent en de Koninklijke Militaire School een proefschrift voor over de werking van het Duitse krijgsgerecht in bezet België (1940-1944).

Lieven Saerens is doctor in de geschiedenis en onderzoeker aan het CegeSoma. Zijn wetenschappelijk werk omvat de studie van de houding van België tegenover de Joden, de Jodenvervolgning en de herinnering aan die vervolging. Hij heeft ook bijzondere interesse voor kunst en culturele collaboratie in België.

Peter Schrijvers is doctor in de geschiedenis en doceert Amerikaanse en internationale geschiedenis aan de University of New South Wales in Sydney, Australië. Hij publiceerde zes boeken over de Tweede Wereldoorlog, waaronder *De schaduw van de bevrijdingen Bastogne*.

Tom Simoens is beroepsofficier, master in de geschiedenis en verbonden aan de Leerstoel Geschiedenis van de Koninklijke Militaire School. Hij publiceerde drie boeken waarvan *14-18. Oorlog in België* (2014) het belangrijkste is.

Herman Van de Vijver is licentiaat germanistiek en was producer bij de BRT-VRT. Hij werkte er bij de productiekern WO-II, Fictie en de TV-Nieuwsdienst. Hij publiceerde over België in de Eerste en de Tweede Wereldoorlog.

Roel Vande Winkel is doctor in de communicatiewetenschappen en docent Film & TV Studies aan de KU Leuven en aan de LUCA School of Arts. Hij verricht onderzoek naar de samenwerking tussen de *Propaganda-Abteilung Belgien* en het Belgisch Filmgilde tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Rudi Van Doorslaer is doctor in de geschiedenis, directeur van het CegeSoma en gastprofessor aan de Universiteit Gent. Hij publiceert over Joodse geschiedenis, migratie, communisme en anticomunisme, de Spaanse burgeroorlog en diverse thema's met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog.

Nico Wouters is doctor in de geschiedenis, hoofd Academische Activiteiten van het CegeSoma en co-hoofdredacteur van het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*. Hij publiceerde onder meer *Oorlogsburgemeesters* (2004) en *De Führerstaat* (2006).

Robby Van Eetvelde is licentiaat geschiedenis. Hij was achtereenvolgens verbonden aan de Universiteit Gent, Loughborough University en het Vienna Wiesenthal Institute. Hij werkt aan een dissertatie over de Gestapo in bezet België.

Ine Van linthout is doctor in de taal- en letterkunde. Ze publiceerde onder meer *Das Buch in der nationalsozialistischen Propagandapolitik* (2012). Ze is postdoctoraal onderzoekster aan de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent en doet onderzoek naar hoe België, Vlaanderen en Wallonië werden voorgesteld in de ideologie, propaganda, politiek en media van het Derde Rijk.

Sarah Van Ruyskensvelde is doctor in de geschiedenis en doctor in de pedagogische wetenschappen op een proefschrift over het katholiek onderwijs tijdens de Tweede Wereldoorlog in België. Momenteel is ze als doctor-assistente verbonden aan de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de KU Leuven, Campus Kulak.

Antoon Vrints is doctor in de geschiedenis en verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis, Onderzoeksgroep Sociale Geschiedenis na 1750 van de Universiteit Gent. Hij publiceert over geweld, sociale controle en voedselpolitiek.

Dave Warnier is licentiaat geschiedenis en koos daarna voor een carrière als officier in het Belgisch leger. Hij kan zijn voorliefde voor militaire geschiedenis kwijt op de Leerstoel Geschiedenis van de Koninklijke Militaire School.

Jan Julia Zurné is master in de geschiedenis en werkt aan het CegeSoma aan een doctoraatsonderzoek over de houding van de Belgische justitie ten opzichte van het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ze was mederedactrice van *Snelweg naar Rome. Een nieuwe generatie historici over het verleden*.

ONTBREEKT NOG

Hoofdredacteur Knack:

Jorgen Oosterwaal

Beeldredactie:

Petra Gunst en Rémonde Panis

Bindredactie en begeleiding:

Tekst & Beeld, Petra Gunst

Vormgeving:

Ingrid Vanhecke, Christine Margodt en
Annelies Vanden Berghe

Druk:

Roularta Printing

Nationale reclameregie:

Roularta Media Group, Z.I. Researchpark
120, 1731 Zellik (Brussel),
tel. 02 467 56 11, fax 02 467 57 57,
www.roulartamedia.be

Directeur magazines:

Xavier Bouckaert
(xavier.bouckaert@roularta.be)

Verantwoordelijke uitgever:

Sophie Van Iseghem
(sophie.van.iseghem@roularta.be)

De Knack Historia 1940-1945 is een
uitgave van **Roularta Media Group**,
Meiboomlaan 33, 8800 Roeselare,
tel. 051 26 61 11, fax 051 26 86 66

Dit magazine is auteursrechtelijk beschermd.

THE PRESS

febelmag
Belgian Federation of Magazines

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten op alle beelden te regelen volgens de wettelijke bepalingen.
Degenen die menen desondanks zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden,
Roularta Media Group, Meiboomlaan 33, 8800 Roeselare.

WARENEINKAUF
IN NIEDERLANDEN UND AUSFÜHREN IN NIEDERLANDEN
UNTERLIEGT BESONDEREN BESTIMMUNGEN
GEGENÜBER ZUWIDER-HANDLUNGEN
SIND STRAFBAR
DIESE VERORDNUNG BEFOLGEN
UND DIE NIEDERLANDEN
DER QUARTIERMEISTER

HALT!

Nationale Schietbaan van Schaarbeek, dodenherdenking november 1944. Links: graf van Arnaud Fraiteur, verzetsman veroordeeld voor de moord op Paul Colin en door de bezetter opgehangen in het fort van Breendonk op 10 mei 1943.

Deze **KNACK HISTORIA BELGIE 40-45** brengt in woord en beeld een heel divers en globaal overzicht van België en de Tweede Wereldoorlog. De auteurs zijn stuk voor stuk specialisten die fundamenteel onderzoek hebben verricht. Hun teksten steunen op de actueelste stand van het onderzoek.